

Борис АЛУШІН

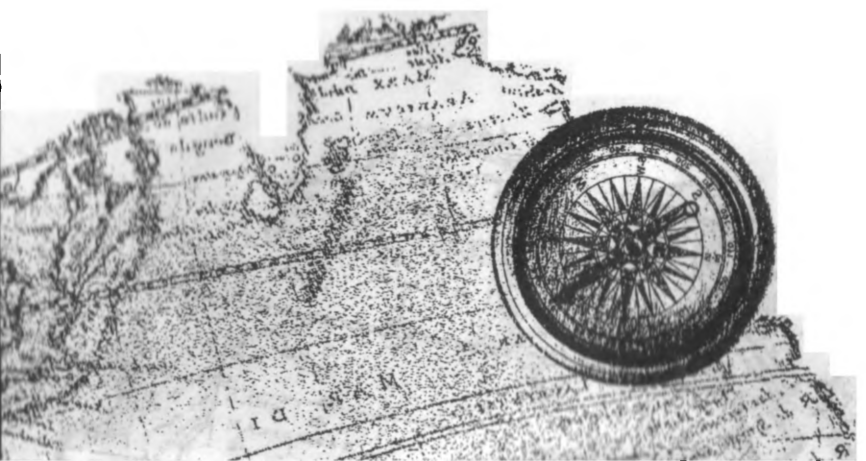
ТУРЕЦЬКИЙ

ГАМБІТ

ТУРЕЦЬКИЙ ГАМБИТ

БОРИС АКУНІН

ТУРЕЦЬКИЙ ГАМБІТ

Роман

ВИДАВНИЦТВО

КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

Харків
2012

УДК 821.161.2
ББК 84.4РОС-УКР
А44

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Переклад з російської

Перекладач *Олександр Михед*

Дизайнер обкладинки *Тетяна Коровіна*

Художник *Дмитро Скляр*

ISBN 978-966-14-3859-9

- © В. Akunin, 1998
- © DepositPhotos / Katsiaryna Blizniuk, обкладинка, 2012
- © Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2012
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2012

Глава перша,

*у якій передова жінка потрапляє
у безвихідну ситуацію*

*«Рев'ю парізьєн» (Париж),
14 (2) липня 1877 р.*

«Наш кореспондент, який уже другий тиждень супроводжує російську Дунайську армію, повідомляє, що вчорашнім наказом від 1 липня (13 липня за європейським стилем) імператор Олександр висловлює подяку своїм переможним військам, що успішно форсували Дунай і вторглися на територію Османської держави. У Височайшому наказі сказано, що ворог повністю зломлений і не пізніше як за два тижні над Святою Софією у Константинополі буде встановлено православний хрест. Армія у своєму наступі майже не зустрічає опору, якщо не рахувати комариних укусів, яких завдають по російських комунікаціях летючі загони так званих башибу-

зуків («скажених голів») — напіврозбійників-напівпартизанів, знаних своїм диким нором і кровожерною жорстокістю».

Жінка є істотою кволою і ненадійною, казав Блаженний Августин. Мав рацію, мракобіс і жінконенависник, тисячу разів мав рацію. Принаймні щодо однієї особи на ім'я Варвара Суворова.

Починалося, як весела пригода, а закінчилося оно як. Буде дурепі наука. Мама завжди повторювала, що Варя раніше чи пізніше дограється, от вона і догралася.

А батько, людина великої мудрості та янгольського терпіння, під час чергового бурхливого пояснення поділив життєвий шлях доньки на три періоди: бісеня в спідниці; Божа кара; навіжена нігілістка. До сьогодні Варя такою дефініцією пишалася і казала, що зупинитися на досягнутому не збирається, але самовпевненість її підвела.

І навіщо тільки вона погодилася зупинитися в корчмі, чи як у них тут називається це паскудне кубло? Візник, підступний грабіжник Мітко, почав скиглити: «Та запоім конете, та запоім конете». Ось і напоїли коней. Господи, що ж тепер робити...

Варя сиділа в кутку темного, запльованого сараю, за неструганим дощаним столом і боялася до смерті. Такий тужливий, безнадійний жах вона відчувала лише одного разу, коли їй було шість років, тоді вона розколола улюблене бабусине горня і заховалася під диван, очікуючи на неминуче покарання.

Помолитися б, але передові жінки не моляться. А ситуація, між тим, скидалася на геть безвихідну. Отже, так. Відтинок шляху Петербург — Букарешт було подолано швидко і навіть з комфортом, швидкий поїзд (два клас-

них вагони і десять платформ з гарматами) домчав Варю до столиці румунського князівства за три дні. За карі очі стриженої панянки, яка курила цигарки і принципово не дозволяла цілувати руку, офіцери і військові чиновники, що прямували до театру бойових дій, ледь не повбивали один одного. На кожній зупинці Варі несли букети і козубці з полуницею. Букети вона викидала у вікно, тому що вульгарність, від полуниці теж невдовзі довелося відмовитися, бо почалось червоне висипання. Поїздка вийшла веселою і приємною, хоча в розумовому та ідейному вимірах усі кавалери, звісно, були цілковитими інфузоріями. Один корнет, щоправда, читав Ламартіна і навіть чув про Шопенгауера, він і женихався витонченіше за інших, але Варя по-товариськи пояснила йому, що їде до нареченого, і після цього корнет поводився бездоганно. А на вроду був навіть непоганий, на Лермонтова схожий. Та Бог із ним, із корнетом.

Другий етап мандрівки теж пройшов гладенько-рівненько. Від Букарешта до Турну-Мегуреле ходив диліжанс. Довелося потрястися та поковтати пилу, однак тепер до цілі було, як палицею кинути — за чутками, головна квартира Дунайської армії розташовувалася на тому березі річки, у Царевицях.

Тепер треба було здійснити останню, найбільш відповідальну частину Плану, складеного ще в Петербурзі (Варя так подумки і називала — План, з великої літери). Вчора ввечері, під покровом темряви, вона переправилася човном через Дунай ледь вище Зимниці, де два тижні тому героїчна 14-та дивізія генерала Драгомирова форсувала нездоланну водну перепону. Звідси починалася турецька територія, зона бойових дій, і запросто можна було вскочити в халепу. Дорогами нишпорили козацькі

роз'їзди, ледь заґавишся — і вважай, пропало, оком не змигнеш, відправлять назад до Букарешта. Але Варя, дівчина кмітлива, це передбачила і вжила заходів.

У болгарському селі, розташованому на південному березі Дунаю, дуже доречно віднайшовся гостьовий двір. Далі — краще: господар розумів російську й обіцяв всього за п'ять карбованців дати надійного водача, провідника. Варя купила широкі штани типу шальварів, сорочку, чоботи, куртку без рукавів і дурнувату суконну шапку, переодяглася і вмить перетворилася з європейської панянки на худенького болгарського підлітка. Такий у жодного роз'їзду не викличе підозр. Дорогу навмисно замовила окружну, в обхід маршових колон, щоб потрапити в Царевиці не з півночі, а з півдня. Там, у головній армійській квартирі, був Петя Яблоков, Варин... власне, не зовсім зрозуміло хто. Наречений? Товариш? Чоловік? Скажімо так: колишній чоловік і майбутній наречений. Ну і, природно, товариш.

Вийхали ще затемна на скрипучій, тряскій каруці. Водач, мовчазний Мітко з сивими вусами, що безперестанку жував тютюн і спльовував його на дорогу довгою бурою цівкою (Варю щораз пересмикувало), спочатку наспівував щось екзотично-балканське, потім замовк і напружено замислився — тепер вже зрозуміло про що.

Міг і вбити, стрепенувшись, подумала Варя. Або навіть гірше. І дуже просто — хто тут розбиратиметься. Подумали б на тих, як їх, башибузуків.

Але і без убивства вийшло паскудно. Зрадник Мітко завів супутницю до корчми, яка явно скидалася на розбійницьке кубло, посадив за стіл, звелів подати сир і глечик вина, а сам повернув до дверей, давши знак, мовляв, зараз прийду. Варя кинулася за ним, не бажаючи залишати-

ся в цьому брудному, темному і смердючому вертепі, але Мітко сказав, що йому необхідно відійти, ну, себто, за фізіологічною потребою. Коли Варя не зрозуміла, пояснив жестом, і вона, засоромившись; повернулася на місце.

Фізіологічна потреба затягнулася довше всіх мислимих меж. Варя трохи поїла солоного несмачного сиру, умочила губи в кисле вино, а потім, не витримавши уваги, яку почали виявляти до її персони моторошні відвідувачі шинку, вийшла надвір.

Вийшла і сторопіла.

Каруци й сліду нема. А в ній — валіза з речами. У валізі подорожня аптечка. В аптечці, поміж корпією та бинтами, паспорт і всі-всі гроші.

Варя хотіла вибігти на дорогу, але тут із корчми вискочив господар, у червоній сорочці, з багряним носом, з бородавками на щоці, сердито закричав, показав: спочатку плати, потім іди геть. Варя повернулася, бо злякалася господаря, а заплатити не було чим. Тихо сіла в кутку і спробувала поставитися до всього як до пригоди. Не вдалося.

У корчмі не було жодної жінки. Брудні, горласті селяни поводитися зовсім не так, як російські мужики — ті сумирні й, поки не повпиваються, перемовляються упівголоса, а ці голосно горлали, пили кухлями червоне вино і постійно заходилися хижим (як здалося Варі) реготом. За дальнім довгим столом грали в кості й після кожного кидка гучно галасували. Якось почали лаятися голосніше, ніж зазвичай, і одного, маленького, дуже п'яного вдарили глиняним кухлем по голові. Так він і ваявся під столом, ніхто навіть не підійшов.

Господар кивнув головою на Варю і зі смаком сказав щось таке, від чого за сусідніми столами почали озира-

тися і недобре захихотіли. Варя зіщулилася і насунула шапку на очі. Більше у корчмі ніхто в шапці не сидів. Але зняти не можна, волосся розсиплеться. Не таке вже воно довге — як і личить сучасній жінці, Варя стриглася коротко, — але все ж відразу виявиться її належність до слабкої статі. Гидке, придумане чоловіками позначення — «слабка стать». Але, на жаль, правильне.

Тепер на Варю витріщалися з усіх боків, і погляди були клейкі, недобрі. Тільки травцям у кості було не до неї, та через стіл, ближче до стійки, сидів спиною якийсь понурий чоловік, встроївши носа у кухоль з вином. Виднілися тільки стрижене чорне волосся та сивуваті скроні.

Варі стало дуже страшно. Не рюмсай, сказала вона собі. Ти доросла, сильна жінка, а не тендітна панночка. Треба сказати, що росіянка, що до нареченого в армію. Ми — визволителі Болгарії, нам тут усі радіють. Болгарською говорити просто, треба тільки до всього додавати «та». Російська арміята. Наречената. Наречената на російський солдат. Щось типу того.

Вона обернулася до вікна — а раптом Мітко вигулькне? Раптом водив коней на водопій і тепер повертається? Але ні Мітка, ні каруци на заплісненій вулиці не було, натомість Варя побачила таке, на що раніше не звернула уваги. Над будинками стирчав невисокий облуплений мінарет. Ой! Невже село мусульманське? Але ж болгари — християни, православні, всі це знають. Знову ж, вино п'ють, а мусульманам Коран забороняє. Але якщо село християнське, тоді навіщо мінарет? А якщо мусульманське, тоді за кого вони — за наших чи за турків? Навряд чи за наших. Отже, «арміята» не допоможе.

Що ж робити, Господи?

У чотирнадцять років на уроці Закону Божого в голові Вареньки Суворової промайнула думка, неспростовна у своїй очевидності — як тільки раніше ніхто не здогадався. Якщо Бог створив Адама спочатку, а Єву потім, то це свідчить зовсім не про те, що чоловіки головніші, а про те, що жінки досконаліші. Чоловік — пробний зразок людини, ескіз, тоді як жінка — остаточно затверджений варіант, виправлений і доповнений. Адже це ясно, як сонце ясно! Та все цікаве, справжнє життя чомусь належить чоловікам, а жінки тільки народжують і вишивають, народжують і вишивають. Чому така несправедливість? Тому що чоловіки сильніші. Отже, слід бути сильною.

І Варенька вирішила, що житиме по-іншому. Ось в Американських Штатах вже є і перша жінка-лікар Мері Джейкобі, і перша жінка-священик Антуанета Блеквел, а в Росії все тільки зашкарублість і домострой. Але нічого, дайте час.

Після закінчення гімназії Варя, подібно до Американських Штатів, провела переможну війну за незалежність (м'якотілим виявився татко, адвокат Суворов) і вступила на акушерські курси, таким чином перетворившись з «Божої кари» на «навіжену нігілістку».

З курсами не склалося. Теоретичну частину Варя пододала без труднощів, хоча багато чого у процесі створення людської істоти видалося їй дивовижним і неймовірним, але коли довелося бути на справжніх пологах, трапився конфуз. Не витримавши несамовитого лементу породіллі й жахливого вигляду сплюснутої малечої голівки, що лізла з понівеченої, закривавленої плоті, Варя ганебно втратила свідомість, і після цього лишалося тільки піти на телеграфні курси. Стати однією з перших

російських телеграфісток спочатку було приємно — про Варю навіть написали в «Петербурзьких відомостях» (номер від 28 листопада 1875 року, стаття «Давно вже час»), однак служба виявилася нестерпно нудною і без жодних перспектив на майбутнє.

І Варя, батьки полегшено зітхнули, поїхала в тамбовський маєток — але не байдикувати, а навчати і виховувати дітлахів селян. Там, у новісінькій школі, що пахла сосною тирсою, і познайомилася вона з петербурзьким студентом Петею Яблоковим. Петя викладав арифметику, географію і засади природничих наук, Варя — всі інші дисципліни. Доволі швидко селяни втямили, що ні плати, ні будь-яких інших задовольень від ходіння до школи не буде, і дітей розібрали по домівках (годі теревені правити, працювати треба), але до того часу у Варі й Петі вже виник проект подальшого життя — вільного, сучасного, побудованого на взаємній повазі й розумному розподілі обов'язків.

З принизливою залежністю від батьківських подачок було закінчено. На Виборзькій винайняли квартиру — з мишами, але все ж на три кімнати. Щоби жити, як Віра Павлівна з Лопуховим: у кожного своя територія, а третя кімната — для спільних бесід і прийому гостей. Господарям назвалися чоловіком і дружиною, але жили разом виключно по-товариськи: ввечері читали, пили чай і розмовляли у спільній вітальні, потім бажали одне одному доброї ночі та розходилися по своїх кімнатах. Так прожили майже рік, і гарно прожили, оце вже воістину одним духом жили, без непристойності та бруду. Петя ходив до університету й давав уроки, а Варя вивчилася на стенографістку й заробляла до ста карбованців на місяць. Вела протоколи в суді, записувала мемуари про підкорення Варшави

генералом, який був несповна розуму, а потім за рекомендацією друзів потрапила стенографувати роман до Великого Письменника (обійдемося без імен, бо закінчилося негарно). До Великого Письменника Варя ставилася з шанобливістю і брати плату рішуче відмовилася, бо і так вважала за щастя, однак володар дум зрозумів її відмову хибно. Він був жахливо старим, на шостому десятку, обтяжений великим сімейством і до того ж зовсім негарний. Однак говорив красномовно і переконливо, не посперечаєшся: дійсно, цнотливість — смішний забобон, буржуазна мораль огидна, а в людському естві немає нічого сороміцького. Варя слухала, потім довго, годинами радилася з Петрушею, як бути. Петруша погоджувався, що цнота і святенництво — кайдани, нав'язані жінці, але вступати з Великим Письменником у фізіологічні стосунки настійливо не рекомендував.

Розпалювався, доводив, що не такий уже він великий, хоч і з минулими заслугами, що багато передових людей вважають його реакціонером. Закінчилося, як уже було сказано вище, негарно. Одного разу Великий Письменник, обірвавши диктування неймовірної за своєю силою фрази (Варя записувала зі сльозами на очах), голосно задихав, зашморгав носом, незграбно обхопив русяву стенографістку за плечі й потягнув до дивана. Якийсь час вона терпіла його нерозбірливе нашіптування і доторки тремтячих пальців, які геть заплуталися у гачках і гудзичках, потім раптом ясно зрозуміла — навіть не зрозуміла, а відчула: все це неправильно і відбутися ніяк не може. Відштовхнула Великого Письменника, вибігла геть і більше не поверталася.

Ця історія погано вплинула на Петю. Був березень, весна почалася рано, з боку Неви тягнуло просторінню

і льодоходом, і Петя висунув ультиматум: так більше тривати не може, вони створені одне для одного, їхні стосунки перевірені часом. Обое живі люди, і не варто ошукувати закони природи. Він, звісно, погодиться на плотську любов і без вінця, але краще одружитися по-справжньому, бо це позбавить від багатьох труднощів. І якось так вправно повернув, що далі дискутувалося лише одне — у якому шлюбі жити — цивільному чи церковному. Суперечки тривали до квітня, а в квітні почалася довгоочікувана війна за звільнення слов'янських братів, і Петя Яблоков як порядна людина записався волонтером. Перед від'їздом Варя пообіцяла йому дві речі: що незабаром дасть остаточну відповідь і що воюватимуть вони обов'язково разом — вона точно щось придумає.

І придумала. Не відразу, але придумала. Влаштуватися сестрою у тимчасово-військовий госпіталь або у похідний лазарет не вдалося — незакінчені акушерські курси Варі не зарахували. Жінок-телеграфісток у діючу армію не брали. Варя зовсім було втратила надію, але тут із Румунії надійшов лист: Петя бідкався, що у піхоту його не пустили через плоскостопість, а залишили при штабі головнокомандувача, великого князя Миколи Миколайовича, бо доброволець Яблоков — математик, а в армії страшенно не вистачає шифрувальників.

А вже влаштуватися на якусь службу при головній квартирі або, у найгіршому разі, просто загубитися у тилловій метушні буде нескладно, вирішила Варя і негайно склала план, який на перших двох етапах був навдивовижу гарним, а на третьому закінчився катастрофою. Між тим наближалася розв'язка. Господар з багряним носом буркнув щось погрозливе і, витираючи руки сірим рушником, перевальцем рушив до Варі, дуже схожий

у своїй червоній сорочці на ката, що наближається до плахи. У роті пересохло і злегка занудило. Може, прикинутися глухонімою? Тобто глухонімым.

Похнюплений, який сидів спиною, неквапом підвівся, підійшов до Вариного столу і мовчки сів навпроти. Вона побачила бліде і, попри сивуваті скроні, дуже молоде, майже хлопчаче обличчя, з холодними блакитними очима, тонкими вусиками, неусміхненим ротом. Дивним було обличчя, зовсім не таким, як у інших селян, хоч одягнений незнайомиць був так само, як вони, — хіба що куртка новіша та сорочка чистіша.

На господаря, який підійшов, блакитноокий навіть не озирнувся, тільки зневажливо махнув, і грізний кат негайно ретирувався за стійку. Але спокійніше від цього Варі не стало. Навпаки, ось зараз найстрашніше і почнеться.

Вона зморщила лоба, приготувавшись почути чужу мову. Краще не говорити, а кивати і хитати головою. Тільки б не забути — у болгар все навпаки: коли киваєш, це значить «ні», коли хитаєш головою, це значить «так».

Але блакитноокий не запитував нічого. Пригнічено зітхнув і, злегка затинаючись, сказав чистою російською:

— Ех, м-мадемуазель, краще б чекали нареченого вдома. Тут вам не роман Майн Ріда. Паскудно могло з-закінчитися.

Глава друга,

*у якій з'являється багато
цікавих чоловіків*

«Російський інвалід» (Санкт-Петербург)
2 (14) липня 1887 р.

«...Після укладення миру між Портою і Сербією багато патріотів слов'янської справи, відважні витязі землі руської, які служили добровольцями під проводом хороброго генерала Черняєва, відгукнулися на заклик Царя-Визволителя і, ризикуючи життям, продираються крізь дикі гори і темні ліси на болгарську землю, щоби з'єднатися з православним воїнством і завершити довгоочікуваною перемогою свій святий ратний подвиг».

Варя не відразу втямила почуте. За інерцією вона спочатку кивнула, потім похитала головою і лише після цього остовпіло відкрила рота.

— Не дивуйтеся, — нудним голосом мовив дивний селянин. — Те, що ви д-дівця, помітно відразу — он у вас пасмо з-під шапки вилізло. Це раз. (Варя злодійкувато підбрала зрадницьке пасмо.) Те, що ви росіянка, теж очевидно: кирпатий ніс, великоруський обрис вилиць, русяве волосся, і г-головне — відсутність засмаги. Це два. Щодо нареченого теж просто: п-продираєтеся тихцем — отже, за приватним інтересом. А який у дівці вашого віку може бути приватний інтерес у діючій армії? Тільки романтичний. Це три. Т-тепер чотири: той вусач, що привів вас сюди, а потім зник, — ваш провідник? І гроші, звісно, були сховані серед речей? Н-нерозумно. Все важливе слід тримати п-при собі. Вас як звати?

— Суворова Варя. Варвара Андріївна, — перелякано прошепотіла Варя. — Ви хто? Ви звідки?

— Ераст Петрович Фандорін. Сербський волонтер. Повертаюся з т-турецького полону.

Слава Богу, бо вже Варя вирішила, чи раптом не галюцинація. Сербський волонтер! З турецького полону! Вона з поштивістю глянула на сиві скроні і, не втримавшись, запитала, та ще й пальцем неделікатно показала:

— Це вас там катували, так? Я читала про жахи турецького полону. І заїкання, певно, теж від цього.

Ераст Петрович Фандорін насупився, відповів неохоче:

— Ніхто мене не катував. Зранку до вечора п-поїли кавою і розмовляли виключно французькою. Жив як гість у відинського к-каймакама.

— У кого? — не зрозуміла Варя.

— Відин — це місто на румунському кордоні. А каймакам — губернатор. Що ж д-до заїкання, то це наслідок давньої контузії.

— Втекли, так? — з заздрістю запитала вона. — Пробираєтесь у діючу армію, щоб повоювати?

— Ні. Повоював задосить.

Певно, обличчя Варі було вкрай здивованим. Принаймні волонтер вирішив за потрібне додати:

— Війна, Варваро Андріївно, — жаклива гидь. На ній не б-буває ні тих, хто правий, ні тих, хто винуватий. А гарні та погані є з обох боків. Тільки гарних зазвичай убивають п-першими.

— Навіщо ж ви тоді записалися добровольцем у Сербію? — запально запитала вона. — Адже вас ніхто не гнав?

— З егоїстичних міркувань. Хворів, потребував лікування.

Варя здивувалася:

— Хіба на війні лікують?

— Так. Вигляд чужого б-болю дозволяє легше терпіти свій. Я потрапив на фронт за два тижні до розгрому армії Черняєва. А потім ще досхочу натинявся по горах, настрілявся. Слава Богу, з-здається, ні в кого не влучив.

Чи то зацікавлює, чи то просто цинік, з деяким роздратуванням подумала Варя й уїдливо зауважила:

— Ну і сиділи б у свого макама до кінця війни. Нащо було тікати?

— Я не тікав. Юсуф-паша мене відпустив.

— А чого ж вас у Болгарію понесло?

— Є справа, — коротко відповів Фандорін. — Ви, власне, к-куди прямували?

— У Царєвиці, в штаб головнокомандувача. А ви?

— У Белу. Кажуть, там ставка його в-величності. — Волонтер помовчав, незадоволено поворушив тонкими бровами, зітхнув. — Але можна і до головнокомандувача.

— Правда? — зраділа Варя. — Ой, давайте разом, га? Я просто не знаю, що б робила, якби не зустріла вас.

— П-пусте. Наказали б хазяїну відвезти вас до розташування найближчої російської частини, та й по всьому.

— Наказала б? Хазяїну корчми? — боязко запитала Варя.

— Це не корчма, а механа.

— Нехай механа. Але селище ж мусульманське?

— Мусульманське.

— Так вони б видали мене туркам!

— Не хочу вас образити, Варваро Андріївно, але туркам ви зовсім нецікаві, а ось від вашого нареченого хазяїну точно б-була б винагорода.

— Я вже краще з вами, — почала благати Варя. — Ну, будь ласка!

— У мене одна шкапа, до того ж напівжива. На таку вдвох не сядеш. Г-грошей три куруші. За вино й сир розплатитися вистачить, але не більше... Потрібен ще кінь або хоча б віслук. А це щонайменше сотня.

Новий знайомий Варі замовк і, щось метикуючи, озирнувся на гравців у кості. Знову важко зітхнув.

— Посидьте тут. Я зараз.

Він повільно підійшов до гравців, хвилин п'ять стояв біля столу, спостерігаючи. Потім сказав щось таке (Варя не чула), від чого всі разом припинили кидати кості й повернулися до нього. Фандорін показав на Варю, і вона засовалася на лавці під спрямованими на неї поглядами. Потім пролунав дружний регіт — неприховано соромітний і для Варі образливий, але Фандорін і не подумав заступатися за честь дами. Замість цього він потиснув руку якогось вусатому товстуну і всівся на лавку. Інші дали йому місце, а навкруг столу відразу зібралася зграйка роззяв.

Отже, волонтер, здається, затіяв гру. Але на які гроші? На три куруші? Довго ж йому доведеться грати, щоб виграти коня. Варя занепокоїлася, зрозумівши, що довірилася людині, якої зовсім не знає. Виглядає дивно, дивно говорить, дивно діє... З іншого боку, хіба у неї є вибір?

Натовп роззяв зашумів — це кинув кості товстун. Потім розсипчасто застукотіло ще раз, і стіни здригнулися від дружного вереску.

— Д-дванадесет, — спокійно оголосив Фандорін і встав. — Де магарето?

Товстун теж підхопився, схопив волонтера за рукав і швидко почав говорити щось, відчайдушно витріщаючи очі.

Він все повторював:

— Оште ветнаж, оште ветнаж!

Фандорін вислухав і рішуче кивнув, але того, хто програв, його сумирність чомусь не влаштувала. Він загорлав ще голосніше, замахав руками. Фандорін знову кивнув, ще рішучіше, і тут Варя згадала про болгарський парадокс: коли киваєш, це означає «ні».

Тоді невдаха захотів перейти від слів до дій — він широко розмахнувся, і роззяви відскочили в боки, однак Ераст Петрович не ворухнувся, лишень його правиця ніби мимоволі шмигнула в кишеню. Жест був майже непомітним, але на товстуна справив магічну дію. Він вмить знітився, схлипнув і буркнув щось жалісне. Цього разу Фандорін помахав головою, кинув хазяїну, який був уже тут, кілька монет і пішов до виходу. На Варю він навіть не глянув, але запрошення їй і так не було потрібне — зірвалася з місця і миттю опинилася поруч зі своїм рятівником.

— Другий від к-краю, — зосереджено примружився Ераст Петрович, зупиняючись на ганку.

Варя прослідкувала за напрямком його погляду і побачила біля конов'язі цілу шеренгу коней, віслюків і мулів, які мирно хрупали сіно.

— Ось він, ваш б-буцефал, — показав волонтер на бурого ішачка. — Непоказний, однак падати невисоко.

— Ви його що, виграли? — збагнула Варя.

Фандорін мовчки кивнув, відв'язуючи охлялу сиву кобилу.

Він допоміг супутниці сісти у дерев'яне сідло, доволі зграбно заплигнув на свою сивку, і вони виїхали на сільську вулицю, яскраво підсвічену полуденним сонцем.

— Далеко до Царевиць? — запитала Варя, трусячись у такт дрібним крокам свого транспортного засобу з волохатими вухами.

— Якщо не з-заблукаємо, до ночі встигнемо, — велично відповів згори вершник.

Зовсім потурчився у полоні, сердито подумала Варя. Міг би даму на коня посадити. Типово чоловічий нарцисизм. Павич! Качур! Тільки б перед сірою качкою похизуватися. І так бозна на кого схожа, а тут ще зображай Санчо Пансу біля Лицаря Печального Образу.

— А що у вас у кишені? — згадала вона. — Пістоль, так? Фандорін здивувався:

— В якій кишені? Ах, у к-кишені. На жаль, нічого.

— Ну, а раптом він не злякався б?

— З тим, хто не злякався б, я б не сів грати.

— Але як же вам вдалося виграти віслюка з одного разу? — поцікавилася Варя. — Невже той чоловік поставив віслюка проти трьох курушів?

— Ні, звісно.

— На що ж ви грали?

— На вас, — незворушно відповів Фандорін. — Дівчина проти віслюка — це вигідна ставка. Ви вже в-вибачте великодушно, Варваро Андріївно, але іншого виходу не було.

— Вибачити?! — Варя так хитнулася у сідлі, що ледь не з'їхала на бік. — А якби ви програли?!

— У мене, Варваро Андріївно, є одна дивна властивість. Я т-терпіти не можу азартні ігри, але коли доводиться грати, неодмінно виграю. *Les caprices de la fortune*¹. Я і свободу у відинського паші в нарди виграв.

Варя не знала, що казати на цю легковажну заяву, і вирішила смертельно образитися. Тому далі їхала мовчки.

Варварське сідло, знаряддя катування, завдавало Варі масу незручностей, але вона терпіла, час від часу змінюючи центр ваги.

— Жорстко? — запитав Фандорін. — Хочете п-підкласти мою куртку?

Варя не відповіла, бо, по-перше, пропозиція видалася їй не зовсім пристойною, а по-друге, з принципу.

Дорога довго петляла серед невисоких лісистих пагорбів, потім спустилася на рівнину. За весь час мандрівники нікого не зустріли, і це починало тривожити. Варя кілька разів скося поглядала на Фандоріна, але той бовдур зберігав повний спокій і більше зав'язувати розмову не намагався.

Однак добре ж вона виглядатиме, коли з'явиться в Царевиці в такому вбранні. Ну, Петі, припустимо, все одно, йому хоч лантух натягни — не помітить, але ж там штаб, ціле товариство. З'явишся отаким-от опудалом... Варя

¹ Примхи фортуни (фр.).

стягла шапку, провела рукою по волоссю і зовсім засмутилася. Волосся і так було не дуже — того тьмяного, мишачого відтінку, який називають руським, та ще від маскаряду сплуталося, повисло пасмами. Востаннє вона його мила три дні тому, в Букарешті. Ні, краще вже у шапці. Зате одяг болгарського селянина зовсім непоганий — практичний і по-своєму ефектний. Шальвари чимось нагадують знамениті «блумери», в яких колись ходили англійські суфражистки, воюючи з недолугими та принизливими панталонами і нижніми спідницями. Якби перехопити по талії широким багряним поясом, як у «Викраденні з сералю» (минулої осені слухали з Петею в Маріїнці), вийшло б навіть мальовниче.

Зненацька розмисли Варвари Андріївни були перервані найбезцеремоннішим чином. Нахилившись, волонтер схопив ішака за вуздечку, дурна тварина різко зупинилася, і Варя ледь не перелетіла через вухату довбешку.

— Ви що, з глузду з'їхали?!

— Тепер що б не трапилося, мовчіть, — стишено і дуже серйозно сказав Фандорін, дивлячись кудись уперед.

Варя підвела голову і побачила, що назустріч, огорнутий хмарою пилу, безформним натовпом рухається загін вершників — либонь, чоловік двадцять. Виднілися волохаті шапки, сонячні зірочки яскраво спалахували на газирях, збруї, зброї. Один із вершників їхав попереду, і Варя розгледіла зелений клаптик, обмотаний довкола папахи.

— Це хто, башибузуки? — дзвінко запитала Варя, і голос її здригнувся. — Що ж тепер буде? Ми пропали? Вони нас уб'ють?

— Якщо будете мовчати, навряд, — якимось не дуже впевнено відповів Фандорін. — Ваша несподівана балакучість недоречна.

Він зовсім перестав затинатися, і від цього Варі стало лячно.

Ераст Петрович знову взяв віслюка за вуздечку, від'їхав на узбіччя і, насунувши Варі шапку на самі очі, прошепотів:

— Дивіться під ноги й ані пари з уст.

Але вона не втрималася — кинула з-під лоба погляд на знаменитих головорізів, про яких другий рік писали всі газети.

Той, що їхав попереду (певно, бек), був із рудою бородою, у драному і брудному бешметі, але зі срібною зброєю. Він проїхав повз них, навіть не поглянувши на нікчемних селян. Однак його банда поводитася простіше. Кілька вершників зупинилася біля Варі й Фандоріна, гортанно про щось перемовляючись. Фізіономії у башибузуків були такі, що Варварі Андріївні захотілося заплющити очі — вона й не підозрювала, що у людей можуть бути подібні личини. Раптом серед цих жахливих пик вона побачила справжнісіньке звичайне людське обличчя. Воно було блідим, з оком, що заплило від синця, проте друге око, каре і повне смертельного суму, дивилося просто на неї.

Серед розбійників задом наперед сидів у сідлі російський офіцер у запилюженому, пошматованому мундирі. Руки його були скручені за спиною, на шиї чомусь висіли порожні піхви від шаблі, а в кутику рота запеклася кров. Варя закусила губу, щоб не скрикнути, і, не витримавши безнадійності, яка читалася в погляді полоненого, опустила очі. Але крик, а точніше, істеричне схлипування, все ж вирвалося з її пересохлого зі страху горла — у одного з бандитів до луки сідла була приторочена світловолоса людська голова з довгими вусами.

Фандорін міцно стиснув Варі лікоть і коротко сказав щось турецькою — вона розібрала слова «Юсуф-паша» і «каймакам», але на розбійників це не подіяло. Один, із гострою бородою і величезним кривим носом, задрав кобилі Фандоріна верхню губу, оголивши довгі гнилі зуби. Зневажливо сплюнув і сказав щось, від чого інші засміялися. Потім ляснув шкапу нагайкою по крупу, і та перелякано метнулася в бік, відразу перейшовши на нерівну рись. Варя вдарила віслюка підборами в роздуті боки і затрюхикала слідом, боячись повірити, що небезпека минулася. Все і так пливло довкола, жахлива голова зі страдницькими заплющеними очима і закиплого кров'ю в кутиках рота не полишала Варю в спокої. Головорізи — це ті, хто ріжуть голови, вертілася в голові недоладна, напівпритомна фраза.

— Прошу, без неприємності, — тихо сказав Фандорін. — Вони можуть повернутися.

І, правда, накаркав. За хвилину позаду пролунав, наближаючись, стукіт копит.

Ераст Петрович озирнувся і прошепотів:

— Не озирайтеся, в-перед.

Та Варя все ж озирнулася, тільки б краще вона цього не робила. Від башибузуків вони встигли від'їхати кроків на двісті, але один із вершників — той самий, з відрізаною головою, — скакав назад, швидко наздоганяючи, і жахливий трофей весело бився об круп його коня.

Варя у відчаї поглянула на свого супутника. Той, здавалося, втратив вічну незворушність — закинувши голову, нервово пив воду з великої мідної фляги.

Триклятий ішак меланхолійно перебирав ногами, ніяк не бажаючи прискорити крок. Ще за хвилину стрімкий

вершник наздогнав беззбройних подорожніх і здибив гарячого гнідого коня. Перехилившись, башибузук зірвав з голови Варі шапку і хижо зареготав, коли вільно розсипалося русяве волосся.

— Гого! — крикнув він, зблиснувши білими зубами.

Похмуро-зосереджений Ераст Петрович швидким рухом лівої руки зірвав з голови розбійника кошлату папаху і щосили вдарив його важкою флягою по виголеній потилиці. Пролунав огидливо-соковитий звук, у флязі булькнуло, і башибузук звалився у пилюку.

— Віслюка до дідька! Дайте руку. У сідло. Женить щодуху. Не озирайтеся, — рубаною скоромовкою карбував Фандорін, знову припинивши затинатися.

Він допоміг заціпенілій Варі сісти на гнідого, висмикнув із сідельного чохла рушницю, і вони помчали галопом.

Розбійницький кінь відразу ж вирвався вперед, і Варя втисла голову в плечі, боячись, що не втримається. У вухах свистіло, ліва нога не до ладу вискочила з надто довгого стремена, позаду гриміли постріли, щось важке боляче гупало по правому стегні.

Варя мигцем глянула вниз, побачила танцюючу плямисту голову і, придушено скрикнувши, випустила повід, чого аж ніяк не слід було робити.

Наступної миті вона вилетіла з сідла, окреслила у повітрі дугу і гепнулася у щось зелене, м'яке, хрумтливе — у придорожні кущі.

Тут би якраз і знепритомніти, але чомусь не вдалося. Варя сиділа на траві, тримаючись за подряпану щоку, а довкола хиталися поламані гілки.

На дорозі тим часом відбувалося ось що: Фандорін гамселив прикладом бідолашну шкапу, яка старалася як могла, викидаючи вперед маслакуваті ноги. До куща, де

сиділа приголомшена падінням Варя, залишалося зовсім трохи, а позаду, за якусь сотню кроків, гуркочучи пострілами, котилася згряя переслідувачів — не менше десятка. Раптом сива кобила збилася з алюру, жалісно хитнула макітрою, пішла боком, боком і плавно завалилася, притиснувши вершнику ногу. Варя охнула. Фандорін якось виліз з-під кобили, що намагалася встати і випростатися на повний зріст. Озирнувся на Варю, закинув рушницю і почав цілити в башибузуків.

Стріляти він не поспішав, цілився як слід, і його поза виглядала настільки переконливо, що ніхто з розбійників першим лізти під кулю не захотів, — загін розсіпався з дороги лугом, охоплюючи втікачів півколом. Постріли припинилися, і Варя здогадалася: хочуть узяти живцем.

Фандорін задкував по дорозі, наводячи рушницю то на одного вершника, то на іншого. Відстань потроху зменшувалася. Коли волонтер майже зрівнявся з кущем, Варя крикнула:

— Стріляйте, що ж ви!

Не озираючись, Ераст Петрович процідив:

— У цього партизана рушниця не заряджена.

Варя подивилися наліво (там були башибузуки), направо (там теж майоріли верхові в папах), озирнулася назад — і крізь негусті зарості побачила щось примітне.

Лугом галопом мчали вершники; попереду на могутньому вороному огирі, по-жокейському випнувши лікті, мчав, а точніше, летів повітрям хтось у крислатому американському капелюсі; його наздоганяв білий мундир із золотими плечима, який скакав інохіддю; потім дружньою зграєю поспішав рессю десяток кубанських козаків, а позаду всіх, добряче відставши, підстрибував

у сідлі якийсь несосвітений пан у котелку і довгому рединготі.

Варя дивилася на дивовижну кавалькаду, як зачарована, а козаки тим часом засвистіли та затюкали. Башибузуки теж загаласували і збилися у купку — їм на допомогу поспішала решта на чолі з рудобородим беком. Про Варю і Фандоріна ці жахливі люди забули, їм тепер було не до них.

Назрівала різанина. Варя крутила головою то туди, то сюди, забувши про небезпеку, — видовище було жахливим і красивим.

Та бій закінчився, ледь почавшись. Вершник в американському капелюсі (він тепер був зовсім поруч, і Варя розгледіла засмагле обличчя, борідку *a la Louis-Napoleon*¹ і підкручені пшеничні вуса) натягнув повід, завмер на місці, і в руці у нього не знати звідки з'явився пістолет із довгим дулом. Пістолет — дах! дах! — виплюнув дві сердиті хмаринки, і бек у подертому бешметі захитався у сідлі, неначе п'яний, і став валитися на бік. Один із башибузуків підхопив його, перекинув через холку свого коня, і вся згряя, не вступаючи в бій, почала відходити.

Повз Варю і Фандоріна, котрий стомлено спирався на недолугу рушницю, вервечкою промчали і чарівний стрілець, і вершник у білосніжному мундирі (на плечі блиснув золотом генеральський погон), і козаки зі списками.

— Там полонений офіцер! — крикнув їм навздогін волонтер.

Тим часом без поспіху під'їхав останній з чудесної кавалькади, цивільний пан, і зупинився — погоня його, судячи з усього, не вабила.

¹ Як у Луї-Наполеона (*фр.*).

Круглі світлі очі поверх окулярів співчутливо глянули на врятованих.

— Четники? — запитав цивільний із сильним англійським акцентом.

— Ноу, сер, — відповів Фандорін і додав ще щось цією ж мовою, але Варя не зрозуміла, бо в гімназії вивчала французьку і німецьку.

Вона нетерпляче сіпнула волонтера за рукав, і той винувато пояснив:

— Я к-кажу, що ми не четники, а росіяни і пробираємося до своїх.

— Хто такі четники?

— Болгарські повстанці.

— О-о, ви дама? — на м'ясистому добродушному обличчі англійця з'явилося здивування. — Але який мескарад! Я не знав, що росіяни використовують джінок для еспінаж. Ви хіроуїня, медам. Як вас звати? Це буде дуже цікаво для моїх тчитатчів.

Він витягнув із похідної торби записник, і Варя тільки тепер розгледіла у нього на рукаві триколірну пов'язку з номером 48 і написом «кореспондент».

— Я — Варвара Андріївна Суворова і жодному «еспіанажі» участі не беру. У мене у штабі наречений, — з гідністю сказала вона. — А це мій супутник, сербський волонтер Ераст Петрович Фандорін.

Кореспондент зніяковіло зірвав котелок і заговорив французькою:

— Прошу вибачення, мадемуазель. Шеймас Маклафлін, співробітник лондонської газети «Дейлі пост».

— Той самий англієць, котрий писав про турецькі звірства у Болгарії? — запитала Варя, знімаючи шапку і хоч якось даючи раду волоссю.

— Ірландець, — суворо виправив Маклафлін. — Це зовсім не одне й те саме.

— А вони хто? — Варя кивнула у той бік, де клубочилася хмарина пилу і гриміли постріли. — У капелюсі — хто?

— Це незрівнянний ковбой — сам мсьє д'Євре, блискуче перо, улюбленець французьких читачів і козирний туз газети «Рев'ю парізьєн».

— «Рев'ю парізьєн»?

— Так, це паризька щоденна газета. Наклад — сто п'ятдесят тисяч, що для Франції неймовірно багато, — зневажливо пояснив кореспондент. — Але у моєї «Дейлі пост» щодня продається двісті сорок тисяч примірників, ось так.

Варя похитала головою, щоб волосся лягло краще, і взялася рукавом стирати пил з обличчя.

— Ох, пане, ви приспіли якраз вчасно. Вас привело саме провидіння.

— Нас притягнув сюди Мішель, — знизав плечима британець, а точніше, ірландець. — Він залишився без діла, приписаний до штабу і казиться від неробства. Сьогодні вранці башибузуки трохи побешкетували у російському тилу, і Мішель особисто помчав у погоню. А я і д'Євре при ньому щось на кшталт болонок — куди він, туди й ми. Поперше, ми старі приятелі, ще з Туркестану, а по-друге, де Мішель, там обов'язково знайдеться гарний сюжет для статті... А, он вони повертаються, і, звісно, як кажуть росіяни, *ne solono khlebavshi*.

— Чому «звісно»? — запитала Варя.

Кореспондент поблажливо посміхнувся і промовчав, за нього відповів Фандорін, який до цього майже не брав участі у розмові:

— Ви ж бачили, мадемуазель, що у б-башибузуків коні свіжі, а у переслідувачів заморені.

— Absolutely so¹, — кивнув Маклафлін.

Варя недобре поглянула скоса на обох: бач, змовилися, тільки б жінку дурепною виставити. Однак Фандорін відразу ж заслужив прощення — витягнув із кишені на диво чисту хустку і приклав до Вариної щоки. Ох, а про подряпину ж вона і забула!

Кореспондент помилився, заявивши, що переслідувачі повертаються з порожніми руками — Варя з радістю побачила, що полоненого офіцера вони все ж відбили: двоє козаків за руки і за ноги везли обм'якле тіло у чорному мундирі. Чи, не дай Боже, вбитий?

Попереду цього разу їхав франт, якого британець назвав Мішелем. Це був молодий генерал з веселими синіми очима і особливою бородою — пещеною, пухнастою і розчесаною у боки на манер крил.

— Втекли, мерзотники! — здаля крикнув він і додав вираз, значення якого Варя не зовсім зрозуміла.

— There's a lady here², — пригрозив пальцем Маклафлін, знявши котелок і витираючи рожеву лисину.

Генерал виструнчився, поглянув на Варю, та відразу ж і спохмурнів, що було й зрозуміти: немите волосся, подряпина, недолуге вбрання.

— Почту його імператорської величності генерал-майор Соболев-другий, — представився Мішель і запитально поглянув на Фандоріна.

Але роздратована байдужістю генерала Варя зухвало запитала:

— Другий? А хто ж перший?

¹ Абсолютно так (англ.).

² Тут дама (англ.).

Соболев здивувався:

— Як хто? Мій татусь, генерал-лейтенант Дмитро Іванович Соболев, командир Кавказької козачої дивізії. Невже не чули?

— Ні. Ні про нього, ні про вас, — відрубала Варя і збрехала, тому що Соболева-другого, героя Туркестану, підкорювача Хиви та Махраму, знала вся Росія.

Говорили про генерала різне. Одні звеличували його як незрівнянного хороброго лицаря без страху і докору, називали майбутнім Суворовим і навіть Бонапартом, інші називали позером і честолюбцем. У газетах писали про те, як Соболев сам-один відбився від цілої орди текінців, отримав сім поранень, але не відступив; як з маленьким загonom перетнув мертву пустелю і розгромив військо грізного Абдурахман-бека, яке переважало вдесятеро, а хтось із Вариних знайомих переказував зовсім інші чутки — про розстріл заручників і ще щось таке про викрадену кокандську скарбницю.

Дивлячись у ясні очі красеня генерала, Варя розуміла: про сім поранень і Абдурахман-бека — чиста правда, а про заручників і ханську скарбницю — дурниці й наклеп заздрісників.

Тим більше що й Соболев знову почав придивлятися до Варі і, здається, цього разу угледів у ній щось цікаве.

— Але яким вітром, панянку, ви тут, де проливається кров? І в цьому костюмі! Я заінтригований.

Варя назвалася і коротко розповіла про свої пригоди, відчуваючи безпомільним інстинктом, що Соболев її не видасть і в Букарешт під конвоем не відправить.

— Заздрю вашому нареченому, Варваро Андріївно, — мовив генерал, голублячи Варю поглядом. — Ви незвичайна панянка. Однак дозвольте представити моїх то-

варишів. З містером Маклафліном ви, здається, вже познайомилися, а це мій ординарець Сергійко Верещагін, брат того самого Верещагіна, художника. (Варі сором'язливо вклонився худенький миловидий юнак у козачій черкесці.) Між іншим, теж чудовий рисувальник. На Дунаї під час розвідки так турецькі позиції зобразив — просто диво. А де д'Євре? Агов, Євре, йдіть-но сюди, я представляю вас милій дамі.

Варю з цікавістю дивилася на француза, який під'їхав останнім. Француз (на рукаві пов'язка «Кореспондент № 32») був на диво гарним, у своєму роді не згірше Соболева: тонкий, з горбочком ніс, підкручені світлі вуса з маленькою рудуватою еспаньйолкою, розумні сірі очі. Очі, однак, дивилися сердито.

— Це негідники — сором турецької армії! — палко вигукнув журналіст французькою. — Тільки мирних жителів різати вміють, а ледь бій — відразу в кущі. На місці Керим-паші я б їх усіх роззброїв і перевішав!

— Заспокойтеся, хоробрий шевальє, тут дама, — на-смішкувато перервав його Маклафлін. — Вам пощастило — ви постали перед нею романтичним героєм, так що вперед. Он як вона на вас дивиться.

Варя спаленіла і зиркнула на ірландця сердитим оком, та Маклафлін тільки добродушно розсміявся. Зате д'Євре повівся, як годиться справжньому французу, — спішився і вклонився.

— Шарль д'Євре, до ваших послуг, мадемуазель.

— Варвара Суворова, — привітно відповіла вона. — Рада з вами познайомитися. І дякую всім вам, панове. Ви з'явилися вчасно.

— А дозвольте дізнатися ваше ім'я, — запитав д'Євре, з цікавістю поглянувши на Фандоріна.

— Ераст Фандорін, — відповів волонтер, однак дивлячись не на француза, а на Соболева. — Воював у Сербії, а тепер прямую у г-головний штаб з важливим повідомленням.

Генерал оглянув Фандоріна з голови до п'ят. Шанобливо поцікавився:

— Либонь, скуштували лиха? Чим займалися в Сербії? Повагавшись, Ераст Петрович сказав:

— Числився у міністерстві закордонних справ. Титулярний радник.

Це було неочікуваним. Дипломат? Правду кажучи, нові враження дещо послабили чималий (що вже приховувати) ефект, який справив на Варю її небагатослівний супутник, однак тепер вона знову ним замилювалася. Дипломат, який вирушив добровольцем на війну, — це, погоднітьесь, нечасто трапляється. Ні, безперечно, всі троє були навдивовижу гарні, кожен по-своєму: і Фандорін, і Соболев, і д'Евре.

— Що за повідомлення? — спохмурнів Соболев.

Фандорін знітився, явно не маючи бажання говорити.

— Та годі розводити таємниці Мадридського двору, — прикрикнув на нього генерал. — Це врешті-решт неввічливо щодо ваших рятівників.

Волонтер все ж стишив голос, і кореспонденти нагострили вуха.

— Я продираюся з Відина, п-пане генерале. Осман-паша три дні тому виступив з корпусом у напрямку до П-плевни.

— Що за Осман? Що за Плевна?

— Осман Нурі-паша — найкращий полководець турецької армії, переможець сербів. Йому всього сорок п'ять, а він уже м-мушир, тобто фельдмаршал. І солда-

ти у нього — не порівняти з тими, що стояли на Дунаї. А Плевна — маленьке містечко за т-тридцять верст на захід звідси. Треба випередити пашу і зайняти цей стратегічно важливий п-пункт. Він прикриває дорогу на Софію.

Соболев ляснув долонею по коліну — його кінь нервово переступив з ноги на ногу.

— Ех, мені хоча б полк! Та я, Фандорін, не повноважний. Вам треба у штаб, до головнокомандувача. Я повинен закінчити рекогносцирування, а вам дам конвой до Царевіць. Увечері ласкаво прошу в гості, Варваро Андріївно. У шатрі в панів кореспондентів буває весело.

— Із задоволенням, — сказала Варя і боязко поглянула вбік — туди, де поклали на траву полоненого офіцера. Двоє козаків присіли поруч навпочіпки і щось з ним робили.

— Той офіцер мертвий, так? — пошепки запитала Варя.

— Живісінький, — відповів генерал. — Пощастило чортяці, тепер сто років проживе. Коли ми башибузукам на хвоста сіли, вони йому кулю у лоба, і навтікача. А куля — вона, як відомо, дурепа. Пройшла по дотичній, тільки шмат шкіри зірвало. Ну що, браття, перев'язали капітана? — голосно гукнув він козакам.

Ті допомогли офіцеру підвестися. Він хитнувся, але втримався на ногах, а козаків, які хотіли підтримати за лікті, вперто відштовхнув. Зробив кілька непевних кроків на ненадійних, так і стережись, ногах і, виструнчившись, прохрипів:

— Ге... генерального штабу капітан Єремій Перепьолкін, ваша ясновельможносте. Прямував із Зимниці до

місця служби, у штаб Західного загону. Призначений в оперативний відділ до генерал-лейтенанта Кріденера. Дорогою був атакований загonom ворожої іррегулярної кавалерії і взятий у полон. Винен... Ніяк не очікував у нашому тилу... Навіть пістоля при собі не було, тільки шабля.

Тепер Варя роздивилася страдника краще. Він був невисокий на зріст, жилавий, каштанове волосся розтріпалося, вузький рот, майже без губів, суворі карі очі. Точніше, одне око, тому що другого, як і раніше, не було видно, однак у погляді капітана вже не було ані смертної туги, ані відчаю.

— Живі — от і добре, — добросердо сказав Соболев. — А без пістоля офіцеру не можна, навіть штабному. Це все одно, що дамі на вулицю без капелюшка вийти — за повою вважатимуть. — Він зареготав, але, спіймавши сердитий погляд Варі, захлинувся. — Пардон, мадемузель.

До генерала підійшов бравий урядник і тицьнув пальцем кудись убік.

— Ваша ясновельможносте, здається, Семенов!

Варя озирнулося, і її знудило: біля куців невідь-звідки з'явився бандитський гнідий, на якому недавно вона так невдало їхала верхи. Гнідий, наче й не було нічого, скуб травичку, а на боці в нього, як і раніше, похитувалася огидна підвіска.

Соболев зістрибнув на землю, наблизився до коня, скептично примружився, покрутив жахливу кулю то сьак, то так.

— Хіба ж це Семенов? — засумнівався він. — Брешеш, Нечитайло. У Семенова обличчя зовсім інше.

— Як же ж так, Михал Дмитричу, — загарячкував урядник. — Он і вухо рване, і ось, дивіться. — Він розсу-

нув фіолетові губи мертвій голові. — І зуба переднього теж нема. Точно Семенов!

— Мабуть, — задумливо кивнув генерал. — Ач, як його перекрутило. Це, Варваро Андріївно, козак з другої сотні, якого сьогодні зранку викрали месхетинці Даудбека, — пояснив він, повертаючись до Варі.

Але Варя не чула — земля і небо зробили кульбіт, помінявшись місцями, і д'Євре з Фандоріним ледь встигли підхопити обм'яклу панянку.

Глава третя,

*майже цілком присвячена
східній підступності*

«Рев'ю парізьен» (Париж),
15 (3) липня 1877 р.

«Герб Російської імперії, двоголовий орел, найкращим чином уособлює всю систему управління у цій країні, де всяка більш-менш важлива справа доручається не одній, а щонайменше двом інстанціям, які заважають одна одній і ні за що не відповідають. Те саме відбувається і в діючій армії. Формально головнокомандувачем є великий князь Микола Миколайович, який нині перебуває у селі Царевиці, однак безпосередньо поблизу від його штабу, у містечку Бела, розквартирована ставка імператора Олександра II, при якій перебувають канцлер, військовий міністр, шеф жандармів та інші вищі сановники. Якщо врахувати, що союза румунська армія під-

порядковується власному командувачу в особі князя Карла Гогенцоллерна-Зігмарінгена, на думку спадає вже не двоголовий цар пернатих, а дотепна російська байка про лебедя, рака і щуку, яких необачно запрягли в один екіпаж...»

— Тож як все-таки до вас звертатися, «мадам» чи «мадемуазель»? — неприємно скрививши губи, запитав чорний, наче жук, жандармський полковник. — Ми з вами не на балу, а в штабі армії, і я не компліменти вам кажу, а проводжу допит, тож прошу не викручуватися.

Звали підполковника Іван Харитонович Казанзакі, зглянутися на Варю він не мав ніякого бажання, і справа явно наближалася до примусової висилки в Росію.

Вчора у Царєвиці дісталися тільки проти ночі. Фандорін негайно вирушив у штаб, а Варя, хоч і падала з ніг від утоми, взялася до необхідного. Милосердні сестри з санітарного загону баронеси Врейської дали їй одяг, нагріли воду, і Варя спочатку причепурилася, а вже потім впала на лазаретне ліжко — на щастя, поранених у госпітальних палатах майже не було. Зустріч з Петею була відкладена на завтра, бо під час очікуваної важливої розмови варто бути всеозброєною.

Однак зранку виспатися Варі не дали. З'явилися два жандарми в касках, з карабінами, і супроводили «особу, що іменує себе дівцею Суворовою», прямо в особливу частину Західного загону, навіть не давши можливості як слід розчесатися.

І ось уже яку годину вона намагалася пояснити виголеному, бровастому мучителю у синьому мундирі, якого роду стосунки пов'язують її з шифрувальником Петром Яблоковим.

— Господи, та викличте Петра Афанасійовича, і він вам усе підтвердить, — повторювала Варя, а підполковник знову на це відказував:

— На все свій час.

Особливо зацікавили жандарма подробиці її зустрічі з «особою, що іменувала себе титулярним радником Фандоріним». Казанзакі записав і про відинського Юсуф-пашу, і про каву з французькою мовою, і про свободу, яку той виграв у нарди. Більш за все підполковник пожвавив, коли дізнався, що волонтер розмовляв з башибузуками турецькою, і неодмінно хотів знати, як саме він говорив — затинаючись чи ні. На одне з'ясування дециці з затинанням пішло, мабуть, не менше півгодини.

А коли Варя вже була на межі сухої істерики без сліз, двері глинобитної хатинки, де розташовувалася особлива частина, зненацька розчахнулися, і ввійшов, навіть, радше, забіг, дуже поважний генерал, з по-керівному вираченими очима і пишними підвусниками.

— Генерал-ад'ютант Мізинов, — гучно оголосив він з порога, суворо подивившись на підполковника. — Казанзакі?

Заскочений зненацька жандарм витягнувся струнко і заплескав губами, а Варя витріщилася на головного сатрапа і ката свободи, за якого передова молодь вважала начальника Третього відділення і шефа жандармського корпусу Лаврентія Аркадійовича Мізинова.

— Так точно, ваше високопревосходительство, — просипів Варин кривдник. — Жандармського корпусу підполковник Казанзакі. Раніше служив у Кишинівському управлінні, нині призначений завідувати особливою частиною при штабі Західного загону. Проводжу допит затриманої.

— Хто така? — підняв брову генерал і несхвально поглянув на Варю.

— Варвара Суворова. Стверджує, що прибула в приватному порядку для зустрічі з нареченим, шифрувальником оперативного відділу Яблоковим.

— Суворова? — зацікавився Мізинов. — Ми з вами не родичі? Мій прадід за материнською лінією — Олександр Васильович Суворов-Римнікський.

— Сподіваюся, що не родичі, — відрубала Варя.

Сатрап із розумінням усміхнувся і більше на затриману уваги не звертав.

— Ви, Казанзакі, мені різними дурницями голову не забивайте. Де Фандорін? У донесенні сказано, що він у вас.

— Так точно, утримується під вартою, — хвацько відрапортував підполковник і, стишивши голос, додав: — Маю підстави вважати, що він і є наш довгоочікуваний гість Анвар-ефенді. Все один в один, ваше високопревосходительство. Про Осман-пашу і Плевну — явна дезінформація. І як же вдало завернув...

— Бовдур! — гаркнув Мізинов, та ще так грізно, що у підполковника голова в'їхала в плечі. — Негайно доправити його сюди! Хутко!

Казанзакі прожогом кинувся геть, а Варя втиснулася в спинку стільця, та схвильований генерал про неї забув. Він гучно пихкав і нервово барабанив пальцями по столу до тієї миті, поки підполковник не повернувся з Фандориним.

Вигляд у волонтера був виснажений, під очима залягли темні кола — певно, спати минулої ночі йому не довелося.

— З-зрастуйте, Лаврентію Аркадійовичу, — мляво сказав він, а Варі злегка уклонився.

— Боже, Фандорін, чи це ви? — охнув сатрап. — Та вас просто не впізнати. Постаріли років на десять! Сідайте, голубе, я дуже радий вас бачити.

Він посадовив Ераста Петровича і сів сам, при цьому Варя опинилася у генерала за спиною, а Казанзакі так і завмер на порозі, виструнчившись.

— В якому ви тепер стані? — запитав Мізинов. — Я хотів би виказати вам свої щирі...

— Не варто про це, ваше високопревосходительство, — ввічливо, але рішуче перебив Фандорін. — Я тепер у повному п-порядку. Краще скажіть, чи передав вам цей п-пан (він недбало кивнув на підполковника) про Плевну. Адже кожна година на вагу золота.

— Так-так. У мене з собою наказ головнокомандувача, та я спочатку хотів переконатися, що це дійсно ви. Ось, слухайте. — Він дістав з кишені аркуш, вставив в око монокль і прочитав. — «Начальнику Західного загону генерал-лейтенанту барону Кріденеру. Наказую зайняти Плевну і закріпитися там силами не менше дивізії. Микола».

Фандорін кивнув.

— Підполковнику, негайно зашифрувати і відправити Кріденеру телеграфом, — наказав Мізинов.

Казанзакі поштиво взяв аркуш і, дзенькаючи шпорами, побіг виконувати.

— Тож, виходить, можете служити? — запитав генерал. Ераст Петрович поморщився:

— Лаврентію Аркадійовичу, та я ж, здається, обов'язок виконав, про турецький фланговий маневр повідомив. А воювати з бідолашною Туреччиною, яка і без наших доблесних зусиль благополучно розвалилася б, — звільніть від цього.

— Не звільню, милостивий пане, не звільню! — розсердився Мізинов. — Якщо для вас патріотизм — порожній звук, то дозволю собі нагадати, що ви, пане титулярний радник, не у відставці, а всього лишень у безстроковій відпустці і, хоч рахуетеся у дипломатичному відомстві, все ще служите у мене, у Третьому відділенні!

Варя слабо охнула. Фандорін, якого вона вважала порядною людиною, — поліцейський агент? А ще Печоріна з себе вдає! Цікава блідість, млосний погляд, благородна сивина. Ось і довіряй після цього людям.

— Ваше в-високопревосходительство, — тихо сказав Ераст Петрович, либонь, і не підозрюючи, що безповоротно загинув у Вариних очах, — я служу не вам, а Росії. І у війні, яка Росії непотрібна і навіть згубна, участі брати не бажаю.

— А щодо війни не вам вирішувати і не мені. Вирішує государ імператор, — відрубав Мізинов.

Виникла ніякова пауза. Коли шеф жандармів знову заговорив, голос його звучав уже зовсім інакше.

— Ерасте Петровичу, голубе, — проникливо почав він. — Адаже сотні тисяч росіян життям ризикують, країна під гнітом війни у три погибелі зігнулася... У мене погане передчуття. Щось вже надто все доладно виходить. Боюся, з цього добра не буде...

Не дочекавшись відповіді, генерал стомлено потер очі й зізнався:

— Важко мені, Фандорін, дуже важко. Навкруг безладдя, бордель. Працівників не вистачає, особливо тямущих. Я ж не рутину на вас повісити хочу. В мене є задача не з простих, саме для вас.

Тут Ераст Петрович запитально нахилив голову, і генерал скрадливо мовив:

— Анвара-ефенді пам'ятаєте? Секретар султана Абдул-Гаміда. Ну, той, що злегка майнув у справі «Азазеля»?

Ераст Петрович ледь помітно здригнувся, але змовчав. Мізинов хмикнув:

— Адже цей ідіот Казанзакі вас за нього прийняв, їй-бо. Маємо свідчення, що сей цікавий турок особисто очолює секретну операцію проти наших військ. Пан відчайдушний, з авантюрною жилкою. Йому до снаги власною персоною у нашому стані об'явитися, він це може. Ну як, цікаво?

— Я вас с-слухаю, Лаврентію Аркадійовичу, — скосивши погляд на Варю, сказав Фандорін.

— От і чудово, — зрадів Мізинов і гукнув: — Новгородцев! Папку!

Тихо ступаючи, ввійшов немолодий майор з ад'ютантськими аксельбантами, простягнув генералу червоний коленкоровий бювар і одразу вийшов. Варя побачила у дверях спітнілу фізіономію підполковника Казанзакі та скривила йому презирливо-насмішкувату гримасу — так тобі й треба, садисте, помаринуйся за дверима.

— Отже, ось те, що у нас є про Анвара, — зашурхотів сторінками генерал. — Чи не бажаєте записати?

— Я запам'ятаю, — відповів Ераст Петрович.

— Про ранній період дані вкрай мізерні. Народився приблизно тридцять п'ять років тому. За деякими відомостями, у боснійському мусульманському містечку Хевраїс. Батьки невідомі. Виховувався десь у Європі, в одному зі знаменитих навчальних закладів леді Естер, яку ви, звісно, пам'ятаєте з історії «Азазеля».

Вдруге Варя почула цю дивну назву, і вдруге Фандорін відреагував дивно — сіпнув підборіддям так, ніби йому раптом комірець став затісним.

— На поверхню Анвар-ефенді вплив років десять тому, коли в Європі вперше заговорили про великого турецького реформатора Мідхат-пашу. Наш Анвар, тоді ще ніякий не ефенді, служив у нього секретарем. Ось послушайте, який послужний список Мідхата. — Мізинов витягнув окремих аркуш і відкашлявся. — На той час він був генерал-губернатором Дунайського вілаєта. Під його покровительством Анвар відкрив у цих краях сполучення диліжансами, побудував залізниці, а також заснував мережу «іслаххане» — благодійних навчальних закладів для дітей-сиріт як мусульманського, так і християнського віросповідання.

— С-справді? — зацікавився Фандорін.

— Так. Похвальна ініціатива, чи не так? Взагалі Мідхат-паша з Анваром нарobili тут таких справ, що виникла серйозна загроза виходу Болгарії з зони російського впливу. Наш посол у Константинополі Микола Павлович Гнат'єв використав увесь свій вплив на султана Абдул-Азіса і таки домігся, щоб надто заповзлого губернатора відкликали. Далі Мідхат зробився головою Державної Ради і провів закон про всезагальну народну освіту — чудовий закон, якого в нас у Росії, між іншим, донині немає. Вгадайте, хто розробляв закон? Правильно, Анвар-ефенді. Все це було б дуже зворушливо, та крім просвітництва наш опонент уже тоді щосили брав участь у придворних інтригах, бо ворогів у його покровителя було вдосталь. Мідхату підсиляли вбивць, сипали у каву отруту, якось навіть підсунули заражену проказою наложницю, і в обов'язки Анвара входило оберігати велику людину від усіх цих милих пустощів. Того разу російська партія при дворі виявилася сильнішою, і в 1869 році пашу загнули генерал-губернатором у самісіньку глушину,

у дику та злиденну Месопотамію. Коли Мідхат спробував запровадити там реформи, у Багдаді спалахнуло повстання. Знаєте, що він зробив? Скликав міських старійшин та духовенство і виголосив перед ними коротку промову ось такого змісту. Читаю дослівно, бо справді в захваті від енергії та стилю: «Поважні мулли і старійшини, якщо через дві години заворушення не припиняться, я накажу всіх вас повісити, а славне місто Багдад підпалю з чотирьох сторін, і нехай потім великий падишах, хай береже його Аллах, мене теж повісить за таке злочинство». Звісно, за дві години у місті запанував мир. — Мізинов хмикнув, похитав головою. — Тепер можна було б і розпочати реформи. Менше ніж за три роки губернаторства Мідхата його вірний помічник Анвар-ефенді встиг прокласти телеграф, відкрити в Багдаді конку, пустити Євфратом пароплави, заснувати першу іракську газету і набрати учнів у комерційну школу. Як вам? Я вже не кажу про таку дрібницю, як створення акціонерної «Османо-Османської корабельної компанії», чії судна ходять Суецьким каналом до самісінького Лондона. Потім Анварові через дуже хитрі інтриги вдалося повалити великого візира Махмуд Недіма, який настільки залежав від російського посла, що турки прозвали його «Недімов». Мідхат очолив султанський уряд, але протримався на високому посту всього два з половиною місяці — наш Гнат'єв знову його перегравав. Головна, і з точки зору інших пашів, вада Мідхата, яку йому ніяк не можна вибачити — непідкупність. Він затіяв боротьбу з хабарництвом і виголосив перед європейськими дипломатами фразу, яка його і згубила: «Час показати Європі, що не всі турки — жалюгідні повії». За «повій» його турнули зі Стамбула губернатором у Салоніки.

Се грецьке містечко негайно почало процвітати, а султанський двір знову поринув у сон, розкіш і розкрадання скарбниці.

— Я бачу, ви п-просто закохані в цю людину, — переравав генерала Ераст Петрович.

— У Мідхата? Безумовно, — знизав плечима Мізинов. — І був би щасливий бачити його головою російського уряду. Та він не росіянин, а турок. До того ж турок, орієнтований на Англію. Наші прагнення протилежні, і тому Мідхат нам ворог. Найнебезпечніший із ворогів. Європа нас не любить і боїться, зате Мідхата носить на руках, особливо відтоді, як він подарував Туреччині конституцію. А тепер, Ерасте Петровичу, наберіться терпіння. Я прочитаю вам розлогий лист, який надіслав мені ще минулого року Микола Павлович Гнат'єв. Він дасть вам яскраве уявлення про ворога, з яким ми матимемо справу.

Шеф жандармів витягнув із бювара аркуші, дрібно списані рівним писарським почерком, і почав читання.

«Милий Лаврентію, події у нашому Стамбулі, який береже Аллах, розвиваються настільки стрімко, що за ними не встигаю навіть я, а твій покірний слуга, без зайвої скромності, тримав руку на пульсі Європейського Хворого не один рік. Пульс цей не без мого старання поступово завмирав і незабаром обіцяв узагалі зупинитися, але з травня місяця...» — Йдеться про минулий, 1876, рік, — вважав за необхідне додати Мізинов. — «...але з травня місяця його лихоманить так, що ось-ось Босфор вийде з берегів, стіни Царгорода впадуть, і тобі не буде на чому вішати свій щит.

А вся справа в тім, що в травні у столицю великого і незрівнянного султана Абдул-Азіса, Тіні Всевишнього і Хранителя Віри, тріумфально повернувся з заслання

Мідхат-паша і привіз із собою свого «сірого кардинала», хитромудрого Анвара-ефенді.

Сього разу Анвар був розумнішим і діяв напевне — і по-європейському, і по-східному. Почав по-європейському: його агенти стали вчаштати на верфі, в арсенал, на монетний двір — і робітники, яким віддавна не виплачували зарплатню, ринули на вулиці. Відтак був суто східний трюк. 25 травня Мідхат-паша оголосив правовірним, що йому уві сні явився Пророк (спробуй-но перевір) і доручив своєму рабу врятувати від загибелі Туреччину.

А тим часом мій добрий друг Абдул-Азіс, як зазвичай, сидів у себе в гаремі, насолоджуючись компанією коханої дружини, прекрасної Міхрі-ханум, яка була при надії, багато капризувала і вимагала, щоб повелитель постійно був поруч. Ця золотоволоса, синьоока черкеска, окрім неземної краси, прославилася ще й тим, що спустошила султанську скарбницю до самісінького денця. За один останній рік вона залишила у французьких магазинах на Пере понад десять мільйонів карбованців, і цілком зрозуміло, що константинопольці, як сказали б схильні до understatement¹ англійці, її сильно не полюбляли.

Повір мені, Лаврентію, не в моїх силах було щось змінити. Я благав, погрожував, інтригував, наче євнух у гаремі, та Абдул-Азіс був глухим і німим. 29 травня навкруг палацу Долма-бахче (доволі почварна споруда у європейсько-східному стилі) гудів багатотисячний натовп, а падишах навіть не спробував заспокоїти підданих — він зачинився на жіночій половині своєї резиденції, куди мені ходу немає, і слухав, як Міхрі-ханум грає на фортепіано віденські вальси.

¹ Надто стримане висловлювання (англ.).

Тим часом Анвар невилазно сидів у воєнного міністра, намовляючи цього обережного та обачного пана до зміни політичної орієнтації. За донесенням мого агента, який служив у паші кухарем (звідси специфічний відтінок донесення), доленосні перемовини відбувалися так. Анвар приїхав до міністра рівно опівдні, і було наказано подати каву з чуреками. Чверть години по тому з кабінету міністра пролунало обурене ревище його ясновельможності, і ад'ютанти відвели Анвара на гауптвахту. Потім протягом півгодини паша походжав кімнатою на самоті та з'їв два тарелі халви, до якої був дуже ласий. Далі він забажав допитати зрадника особисто і попрямував на гауптвахту. О пів на третю було наказано принести фрукти і ласощі. За чверть четверта — коньяк і шампанське. О п'ятій годині, випивши кави, паша з гостем поїхали до Мідхата. За чутками, за участь у зраді міністру була обіцяна посада великого візира і мільйон фунтів стерлінгів від англійських покровителів.

До вечора двоє головних заколотників прекрасно порозумілися, і тієї ж ночі відбувся державний переворот. Флот блокував палац із моря, начальник столичного гарнізону замінив караул своїми людьми, і султана разом з матір'ю і вагітною Міхрі-ханум перевезли на човні у палац Феріє.

Чотири дні по тому султан підстригав собі бороду манікюрними ножицями, та ще й так невдало, що перерізав вени на обох руках і одразу помер. Лікарі європейських посольств, запрошені оглянути труп, одноставно визнали, що мало місце самогубство, бо геть ніяких слідів боротьби на тілі не знайшлося. Одним словом, розіграно все було просто і витончено, як у гарній шаховій партії, — такий уже стиль Анвара-ефенді.

Але то був тільки дебют, за ним ішов міттельшпіль.

Військовий міністр зробив свою справу і тепер перетворився на серйозну перешкоду, бо до реформ і конституції не мав жодної схильності, а понад усе цікавився, коли вже йому передадуть обіцяний Анваром мільйон. Та й взагалі військовий міністр поводився так, ніби він — головна постать в уряді, не стомлюючись нагадувати, що Абдул-Азіс скинув саме він, а зовсім не Мідхат.

У цьому ж Анвар-ефенді переконував одного хвацького офіцера, який раніше служив у покійного султана ад'ютантом. Звали офіцера Гасан-бей, красуні Міхрі-ханум він доводився братом і у придворних спокусниць мав неймовірну популярність, бо був непоганим з себе, відважним і чудово виконував італійські арії. Всі називали Гасан-бея просто Черкес.

Через кілька днів після того, як Абдул-Азіс так незграбно відтяв собі бороду, невтішна Міхрі-ханум розродилася мертвою дитиною і сконала у страшних муках. Якраз до того часу Анвар і Черкес стали нерозлийвода. Одного разу Гасан-бей зайшов у резиденцію Мідхат-паші відвідати друга. Анвара на місці не було, однак до паші якраз з'їхалися на нараду міністри. До Черкеса у домі звикли і приймали як свого. Він попив кави з ад'ютантами, покурив, погомонів про всяке різне. Потім ліниво пройшов коридором і раптом рвонув у зал, де йшло засідання. Мідхата та інших сановників Гасан-бей не чіпав, але військовому міністру загнав у груди дві кулі з револьвера, а потім добив старого ятаганом. Ті міністри, що були розумнішими, кинулися навітікача, та двоє надумали виявити героїзм. І зовсім даремно, бо одного навіжений Черкес убив на смерть, а другого тяжко поранив. Тут повернувся хоробрий Мідхат-паша з двома своїми ад'ютантами.

Гасан-бей застрелив їх обох, а Мідхата знову не чіпав. Врешті-решт вбивцю скрутили, але він ще встиг прикінчити поліцейського офіцера і поранити сімох солдатів. Наш Анвар у той час побожно молився у мечеті, що можуть підтвердити численні свідки.

Ніч Гасан-бей провів під замком у караульному приміщенні, голосно наспівуючи арії з «Лючії де Ламермур», чим, кажуть, викликав у Анвара-ефенді неймовірне захоплення. Анвар навіть намагався вимолити відважному злочинцеві помилування, та озлоблені міністри були непохитними, і вранці вбивцю повісили на дереві. Дами з гарему, які так палко любили свого Черкеса, прийшли подивитися на його страту, гірко плакали і посилали йому поцілунки здаля.

І віднині ніхто більше Мідхату не заважав — окрім долі, яка завдала йому удару із зовсім неочікуваного боку. Великого політика зрадила його маріонетка, новий султан Мурад.

Ще зранку 31 травня, відразу після перевороту, Мідхат-паша відвідав племінника скинутого султана, принца Мурада, чим неймовірно сього останнього налякав. Тут варто зробити невеликий відступ, щоб пояснити, наскільки жалюгідна в Османській імперії фігура спадкоємця.

Річ у тім, що пророк Магомет, маючи п'ятнадцять дружин, не мав жодного сина і ніяких інструкцій у питанні престолонаслідування не залишив. Тому протягом століть кожна з численних султанш мріяла звести на престол свого сина, а синів своїх суперниць всіляко намагалися знищити. Побіля палацу є особливий цвинтар для невинно вбитих принців, тож ми, росіяни, з нашими Борисом і Глібом та царевичем Дмитром за турецькими масштабами просто кумедні.

Трон в Османській імперії передається не від батька до сина, а від старшого брата до молодшого. Коли запас братів вичерпується, у права вступає наступне покоління, і далі знову від старшого брата до молодшого. Кожний султан смертельно боїться свого молодшого брата або старшого племінника, і шанси спадкоємця дожити до царювання вкрай незначні. Утримують принца-спадкоємця у повній ізоляції, нікого до нього не пускають і навіть намагаються, мерзотники, підібрати таких наложниць, які нездатні до дітонародження. За давньою традицією слугують майбутньому падишаху раби з відрізаними язиками і проколотими барабанными перетинками. Можеш собі уявити, які при такому вихованні у їхніх високостей справи з душевним здоров'ям. Наприклад, Сулейман II тридцять дев'ять років провів в ув'язненні, переписуючи і розфарбовуючи Коран. А коли нарешті став султаном, то скоро попросився назад і зрікся престолу. Чудово його розумію — розфарбовувати малюнки набагато приємніше.

Однак повернемося до Мурада. Це був гарний, недурний і навіть вельми начитаний хлопець, але схильний до надмірних пиятик і одержимий цілком виправданою манією переслідування. Він із радістю довірив мудрому Мідхату стерно правління, тож все у наших хитрунів ішло за планом. Але неочікуваний злет і дивовижна смерть дядька так подіяли на бідного Мурада, що він почав забалакуватися і впадати у шаленство. Європейські психіатри, які таємно відвідали падишаха, дійшли висновку, що він невиліковний і в майбутньому його стан буде тільки погіршуватися.

Зауваж неймовірну далекоглядність Анвара-ефенді. Першого ж дня царювання Мурада, коли все ще вигля-

дало осяйно, our mutual friend¹ раптом попросився секретарем до принца Абдул-Гаміда, брата султана і спадкоємця престолу. Коли я про це дізнався, мені стало зрозуміло, що Мідхат-паша в Мураді V не має певності. Анвар придивився до нового спадкоємця, певно, вирішив, що він прийнятний, і Мідхат поставив Абдул-Гаміду умову: обіцяй, що введеш у країні конституцію, — і будеш падишахом. Принц, зрозуміло, погодився.

Те, що було далі, тобі відомо. 31 серпня на престол замість божевільного Мурада V піднявся Абдул-Гамід II, Мідхат став великим візиром, а Анвар залишився при новому султані закулісним маніпулятором і негласним шефом таємної поліції — тобто (ха-ха) твоїм, Лаврентію, колегою.

Характерно, що в Туреччині про Анвара-ефенді майже ніхто не знає. Він не лізе вперед, серед людей не показується. Я, наприклад, бачив його всього один раз, коли представлявся новому падишаху. Анвар сидів збоку від трону, у тіні, з величезною чорною бородою (як на мене, фальшивою) і в темних окулярах, що взагалі-то є нечуваним порушенням придворного етикету. Під час аудієнції Абдул-Гамід кілька разів озирався на нього, ніби шукав підтримки або поради.

Ось з ким тобі віднині доведеться мати справу. Якщо мене не зраджує передчуття, Мідхат з Анваром і далі крутитимуть султаном, як їм заманеться, і через рік-два...». Ну, далі вже нецікаво, — урвав Мізинов читання, що затягнулося, і витер хусткою спітніле чоло. — Тим паче, що передчуття все ж зрадило вельми розумного

¹ Наш спільний друг (англ.).

Миколу Павловича. Мідхат-паша при владі не утримався і відправлений у вигнання.

Ераст Петрович, який слухав дуже уважно і за весь час ані разу не поворухнувся (на відміну від Варі, яка вся скрутилася на жорсткому стільці), коротко запитав:

— Про д-дебют зрозуміло, про міттельшпіль теж. Але де ендшпіль?

Генерал схвально кивнув:

— У тому-то й річ. Ендшпіль вийшов настільки хитро-мудрим, що навіть вельми досвідченого Гнат'єва заскочив зненацька. 7 лютого цього року Мідхат-пашу викликали до султана, взяли під варту і посадили на пароплав, який повіз опального прем'єр-міністра мандрувати Європою. А наш Анвар, зрадивши свого благодійника, став «сірим кардиналом» вже не при голові уряду, а при самому султані. Він зробив усе можливе, щоб відносини між Портою і Росією були розірвані. І ось деякий час по тому, коли Туреччина повисла на волосині, Анвар-ефенді, за нашими агентурними повідомленнями, відбув до театру воєнних дій, щоб змінити хід подій за рахунок якихось таємних операцій, про зміст яких ми можемо тільки здогадуватися.

Тут Фандорін заговорив якимось дивно:

— Ніяких обов'язків. Це раз. Повна свобода д-дій. Це два. Звітність тільки перед вами. Це три.

Варя не зрозуміла, що означають ці слова, та шеф жандармів дуже зрадів і швидко сказав:

— Ну ось і чудово! Пізнаю колишнього Фандоріна. А то ви, голубе, якимось замороженим стали. Ви вже не ображайтеся, я не по службі, а просто як старший за віком, по-батьківському... Не можна себе заживо в могилу закопувати. Могила залиште для мертвих. У вашому-

то віці, чи можна уявити! Адже у вас, як співається в арії, *toute la vie devant soi*¹.

— Лаврентію Аркадійовичу! — бліді щоки волонтера-дипломата-шпиґа за секунду розпашілися, голос скреготнув металом. — Я, з-здається, не напрошувався на п-приватні напучування...

Варі це зауваження видалося неприйнятно грубим, вона втиснула голову в плечі: зараз ображений у найкращих почуттях Мізинов я-як образиться, я-як закричить!

Але сатрап тільки зітхнув і сухувато мовив:

— Ваші умови прийнято. Нехай свобода дій. Я, власне, це і мав на увазі. Просто дивіться, слухайте, і якщо зауважите щось примітне... Ну, не мені вас вчити.

— Ап-чхи! — чхнула Варя і перелякано втиснула голову в плечі.

Однак генерал перелякався ще більше. Здригнувшись, він озирнувся і спантеличено витріщився на мимовільного свідка конфіденційної бесіди.

— Панянку, ви чому тут? Хіба ви не вийшли разом із підполковником? Та як ви сміли!

— Дивитися треба було, — з гідністю відповіла Варя. — Я вам не комар і не муха, щоб мене ігнорувати. Між іншим, я під вартою, і ніхто мені не відпускав.

Їй здалося, що губи Фандоріна ледь ворухнулися. Та ні, здалося — цей суб'єкт посміхатися не вміє.

— Що ж, добре-с. — У голосі Мізинова пролунала тиша погроза. — Ви, панянку, не родичка, дізналися про таке, про що вам знати взагалі не слід. З метою державної безпеки я віддаю вас під тимчасовий адміністративний арешт. Вас доправлять під конвоєм у кишинівський гар-

¹ Усе життя попереду (*фр.*).

нізонний карантин і триматимуть там під вартою до закінчення кампанії. Тож нарікайте на себе.

Варя зблідла.

— Та я навіть не побачилася з нареченим...

— Після війни зустрінетесь, — відрубав Малюта Скуратов і повернувся до дверей, щоб гукнути своїх опричників, однак тут у розмову вступив Ераст Петрович.

— Лаврентію Аркадійовичу, я думаю, буде цілком достатньо взяти з пані Суворової чесне слово.

— Я даю чесне слово! — відразу ж вигукнула Варя, підбадьорена неочікуваним заступництвом.

— Вибачте, голубе, але ризикувати не можна, — відрізав генерал, навіть не поглянувши на неї. — Ще наречений цей. Та й чи можна довіряти дівці? Самі знаєте — коса довга, та розум короткий.

— Немає в мене ніякої коси! А про розум — це ниці слова! — У Варі зрадливо затремтів голос. — Та й яке мені діло до ваших Анварів і Мідхатів!

— Під мою відповідальність, в-ваша ясновельможносте. Я за Варвару Андріївну ручаюся.

Мізинов, незадоволено суплячись, мовчав, а Варя подумала, що й серед поліцейських агентів, либонь, бувають не зовсім пропащі люди. Наприклад, сербський волонтер.

— Нісенітниця, — буркнув генерал. Він повернувся до Варі й неприязно запитав: — Робити щось умієте? Почерк гарний?

— Та я курси стенографії закінчила! Я телеграфісткою працювала! І акушеркою! — для чогось прибрехала навздогін Варя.

— Стенографісткою і телеграфісткою? — здивувався Мізинов. — Тоді тим більше. Ерасте Петровичу, я зали-

шу тут цю панянку за однієї-єдиної умови: вона буде виконувати обов'язки вашого секретаря. Все одно вам знадобиться якийсь кур'єр або зв'язковий, який не викликати зайвих підозр. Однак врахуйте — ви за неї поручилися.

— А це вже ні! — одноголосно вигукнули і Варя, і Фандорін. А закінчили теж хором, але вже по-різному.

Ераст Петрович сказав:

— Я секретарів не потребую.

А Варя:

— В охоранці служити не буду!

— Як забажаєте, — знизав плечима генерал, підводячись. — Новгородцев, конвой!

— Я згодна! — крикнула Варя.

Фандорін змовчав.

Глава четверта,

у якій ворог завдає першого удару

«Дейлі пост» (Лондон),
15 (3) липня 1877 р.

«...Передовий загін неспинного генерала Гурка взяв древню столицю болгарського царства місто Тирново і нестримно рухається до Шипкінського перевалу, за яким лежать беззахисні рівнини, що простягаються до самісінького Константинополя. Військовий візир Редіф-паша і головнокомандувач Абдул Керім-паша зняті зі своїх посад і віддані під суд. Тепер Туреччину може врятувати тільки диво».

Біля ганку зупинилися. Треба було якось порозумітися.

Фандорін, кахикнувши, сказав:

— Мені дуже прикро, Варваро Андріївно, що т-так вишло. Звісно, ви цілком вільні й ні до якого співробітництва я вас силувати не буду.

— Дякую вам, — сухо відповіла вона. — Дуже благородно. А то я, маю зізнатися, подумала, що ви спеціально все це підлаштували. Ви ж мене чудово бачили і точно припускали, чим усе закінчиться. Що, дуже потрібна секретарка?

В очах Ераста Петровича знову майнула іскра, котру в нормальних людей можна було б вважати за ознаку веселощів.

— Ви м-метикуваті. Але несправедливі. Я дійсно вчинив так не без далекоглядних думок, але виключно заради ваших інтересів. Лаврентій Аркадійович неодмінно відправив би вас із д-діючої армії. А пан Казанзакі ще й жандарма б приставив. Тепер же ви залишаєтесь тут на цілком з-законних підставах.

Цьому Варя заперечити не могла, але дякувати жалюгідному шпигунові не мала бажання.

— Я бачу, ви насправді спритний у своїй малоповажній професії, — уїдливо сказала вона. — Головного людоджера, і того перехитрували.

— Людожер — це Лаврентій Аркадійович? — здивувався Фандорін. — Як на мене, то не схожий. І п-потім, що ж неповажного у тому, щоб охороняти державні інтереси?

Ну про що з таким говорити?

Варя демонстративно відвернулася, обвела очима ґабір: білостінні будиночки, рівні ряди наметів, новісінькі телеграфні стовпи. Вулицею біг солдат, дуже знайомо розмахуючи довгими незграбними руками.

— Варя, Варенька! — здаля закричав солдат, стягнув з голови кепі з довгим козирком і замахав. — Все ж приїхала!

— Петя! — охнула вона і, відразу забувши про Фандоріна, кинулася назустріч тому, заради кого подолала шлях завдовжки півтори тисячі верст.

Обійнялися і поцілувалися цілком природно, без ніяковості, як ніколи до того. Бачити негарне, але миле обличчя Петі, що сяяло від щастя, було радісно. Він схуднув, засмаг, сутулився більше, ніж раніше. Чорний з червоними погонами мундир висів, як лантух, але посмішка була та сама — широка, повна обожнювання.

— Отже, згодна? — запитав він.

— Так, — просто сказала Варя, хоч збиралася погодитися не відразу, а лише після довгої і серйозної розмови, висунувши кілька принципових умов.

Петя несолідно верескнув і знову поліз обійматися, та Варя вже оговталася.

— Однак нам слід детально все обговорити. По-перше...

— Обговоримо, обов'язково обговоримо. Тільки не зараз, ввечері. Зустрінемося у журналістів у наметі, добре? У них там щось схоже до клубу. Ти ж знаєш француза? Ну, д'Євре? Він чудовий. Він мені й сказав, що ти приїхала. Я зараз жахливо зайнятий, вийшов на хвилинку. Почнуть шукати — накладу головою. Увечері, увечері!

І побіг назад, піднімаючи пил важкими чоботами і що-секунди озираючись.

Але ввечері побачитися не випало. Вістовий приніс зі штабу записку: «Всю ніч служба. Завтра. Люблю. П.».

Що ж, служба так служба. І Варя взялася за облаштування. Жити її взяли до себе сестри милосердя — жінки добрі та чуйні, але похилого віку, років по тридцять п'ять, і трохи нудні. Вони ж зібрали все необхідне замість багажу, який дістався спритному Мітку — одяг, взуття, флакон кельнської води (а були ж то чудові паризькі парфуми), панчохи, білизну, гребінець, шпильки, духмяне мило, пудру, мазь від сонця, кольдкрем, пом'якшуюче молочко від вітру, ромашкову есенцію для миття волосся та інші

потрібні речі. Сукні, звісно, були жахливими, за винятком однієї — блакитної, з білим мереживним комірцем. Варя зняла манжети, які вже вийшли з моди, і вийшло доволі симпатично.

Але вранці їй стало нудно. Сестри пішли в лазарет — з-під Ловчі привезли двох поранених. Варя самотньо попила каву, сходила відправити батькам телеграму: поперше, щоб не божеволіли, а по-друге, щоб гроші вислали (виключно як позичку — нехай і не сподіваються, що вона повернеться в клітку). Погуляла табором, подивилася на дивний потяг без рейок: з того берега прибув обоз на механічній тязі. Залізні локомотиви з величезними колесами пирхали парою, тягнучи за собою важкі гармати і хури з боеприпасами. Видовище було вражаюче, справжній триумф прогресу.

Потім знічев'я навідалася до Фандоріна, якому виділили окремий намет у штабному секторі. Ераст Петрович теж байдикував: валявся у похідному ліжку з турецькою книгою, виписував звіди якісь слова.

— Охороняєте державні інтереси, пане поліцейський? — запитала Варя, вирішивши, що доречніше за все розмовляти з агентом насмішкувато-недбалим тоном.

Фандорін піднявся і накинув на плечі військовий, без погонів, сюртук (теж, певно, десь обмундирувався). Через розстебнутий комір сорочки Варя розгледіла срібний ланцюжок. Хрестик? Ні, здається, медальйон. Цікаво було б зазирнути, що там у нього. Тож пан філер схильний до романтики?

Титулярний радник застебнув комір, відповів серйозно:

— Якщо живеш у д-державі, слід або її берегти, або ж виїжджати — в іншому разі виходить паразитування і лакейські теревені.

— Є й третя можливість, — парирувала Варя, яку дістали до живого «лакейські теревені». — Несправедливу державу можна зруйнувати і побудувати натомість іншу.

— На жаль, Варваро Андріївно, держава — це не б-будинок, а радше дерево. Його не будують, воно росте саме, підкоряючись закону природи, і справа ця довготривала. Тут не каменярь, т-тут садівник потрібен.

Забувши про «доречний тон», Варя запально вигукнула:

— Ми живемо у такий важкий, складний час! Чесні люди стогнуть під тягарем тупості та свавілля, а ви розмірковуєте як старигань, про якогось садівника товкмачите!

Ераст Петрович знизав плечима:

— Люба Варваро Андріївно, я стомився слухати скиглення п-про «наш тяжкий час». За часів царя Миколи, коли час був ще тяжчим від теперішнього, ваші «чесні люди» були як шовкові та безупинно своє щасливе життя нахвалявали. Якщо стало можливим ремствувати на тупість і свавілля, тож ч-час одужує.

— Та ви просто... Ви просто — слуга престолу!.. — процідила Варя найгіршу з образ, а коли Фандорін не здригнувся, пояснила доступною йому мовою. — Вірно-підданий раб без розуму і совісті!

Бовкнула — і жахнулася з власної грубості, однак Ераст Петрович анітрохи не розсердився, а, зітхнувши, сказав:

— Ви не знаєте, як зі мною т-триматися. Це раз. Вдячною бути не хочете і через це дратуєтесь. Це два. Забудьте до біса про вдячність, і ми чудово п-потоваришуємо. Це три.

Від такої поблажливості Варя розізлилася ще більше, тим паче, що агент, рабська кров, мав цілковиту рацію.

— Я ще допіру зауважила, що ви, наче учитель танців: раз-два-три, раз-два-три. Хто вас навчив цієї дурнуватої манери?

— Були вчителі, — туманно відповів Фандорін і нечемно вступився у свою турецьку книжку.

Шатро, де збиралися акредитовані при головній квартирі журналісти, виднілося ще здалеку. Біля входу на довгому шнурі висіли прапорці різних країн, вимпели журналів і газет, а також чомусь червоні підтяжки з білими зірочками.

— Певно, вчора відзначали успіх під Ловчею, — припустив Петя. — Хтось навідзначався до втрати підтяжок.

Він шарпнув полотняний полог, і Варя зазирнула всередину.

У клубі було неохайно, але по-своєму затишно: дерев'яні столи, полотняні стільці, стійка з шеренгами пляшок. Пахло тютюновим димом, свічковим воском і чоловічим одеколоном. На окремому довгому столі лежали стоси російських та іноземних газет. Газети були незвичайні, всуціль склеєні з телеграфних стрічок. Варя придивилася до лондонської «Дейлі пост» і здивувалася — сьогоднішній ранковий випуск. Певно, надсилають з редакції телеграфом. Чудово!

З особливою втіхою Варя відзначила, що жінок усього дві, при цьому обидві в пенсне і не першої молодості. Натомість чоловіків було багато, між ними виявилися і знайомі.

Передусім Фандорін, і знову з книжкою. Доволі дурнувато — читати можна й у себе в наметі.

А у протилежному куті тривав сеанс одночасної гри в шахи. З одного боку стола походжав, димлячи сигаркою,

поблажливо-благодушний Маклафлін, з іншого сиділи зосереджені Соболев, д'Евре і ще двоє.

— Ба, наш маленький болгарин! — вигукнув генерал Мішель, з полегшенням підводячись з-за дошки. — Та вас не пізнати! Гаразд, Шеймасе, будемо вважати, що нічия.

д'Евре привітно посміхнувся новоприбулим і (це було приємно) затримав погляд на Варі, однак продовжив гру. Зате до Соболева підлетів смаглявий офіцер у нечувано сліпучому мундирі і, торкнувши нафабрени над усяку міру вуса, вигукнув французькою:

— Генерале, благаю, представте мене вашій чарівній знайомій! Гасіть свічки, панове! Вони більше не знадобляться — зійшло сонце!

Обидві дами похилого віку поглянули на Варю з осудом, та вона й сама була дещо спантеличена таким натиском.

— Це полковник Лукан, особистий представник нашого дорогоцінного союзника його високості князя румунського Карла, — всміхнувся Соболев. — Попереджаю, Варваро Андріївно, полковник для дамських сердець смертельніший, ніж анчар.

З його тону стало зрозуміло, що шанувати румуна не варто, і Варя манірно відповіла, навмисне опершись на Петин лікоть:

— Дуже рада. Мій наречений, доброволець Петро Яблоков.

Лукан галантно взяв Варю за зап'ясток двома пальцями (блиснув перснем з неабияким діамантом) і хотів прикипіти поцілунком, але отримав належну відсіч:

— У Петербурзі сучасним жінкам рук не цілують.

А втім, публіка була цікава, і Варі у кореспондентському клубі сподобалося. Тільки прикро, що д'Евре все грає

у свої дурнуваті шахи. Та, мабуть, справа була майже вирішена — всі інші суперники Маклафліна вже капітулювали, і француз був явно приречений. Однак це, либонь, його не печалило, він частенько позирав на Варю, безтурботно посміхався і мелодійно насвистував модну шансонетку.

Соболев став поруч, поглянув на дошку, мимохить підхопив приспів:

— Фолішон-фолішонет... Здавайтеся, д'Євре, це ж чисте Ватерлоо.

— Гвардія помирає, але не здається. — Француз сіпнув себе за вузьку гостру борідку і зробив хід, від якого ірландець наспився і засопів.

Варя вийшла назовні помилуватися заходом сонця і натішитись прохолодою, а коли знову повернулася в шатро, шахи були вже забрані й розмова точилася не більше і не менше, як про стосунки людини з Богом.

— Тут не може бути ніякої взаємоповаги, — гаряче говорив Маклафлін, певно відповідаючи на репліку д'Євре. — Стосунки людини зі Всевишнім побудовані на наперед відомому визнанні нерівності. Не спадає ж дітям на думку претендувати на рівність із батьками! Дитина беззастережно визнає вищість батька, свою залежність від нього, відчуває благоговіння перед ним і тому слухняна — заради свого ж блага.

— Дозволю собі скористатися вашою ж метафорою, — посміхнувся француз, затягнувшись з турецького чубука. — Все це справедливо лише для маленьких дітей. Коли ж дитина виростає, вона неминуче ставить під сумнів авторитет батька, хоч той все одно ще незмірно мудріший і могутніший. Це природно, здорово, без цього людина назавжди залишиться дітям. Цей самий період зараз

переживає і людство, яке підросло. Потім, коли людство подорослішає ще більше, між ним і Богом неодмінно встановляться нові стосунки, засновані на рівності та взаємоповазі. А коли-небудь дитя подорослішає настільки, що батько йому і взагалі не буде потрібен.

— Браво, д'Євре, ви говорите так само гладенько, як пишете, — вигукнув Петя. — Та тільки річ у тім, що ніякого Бога немає, а є матерія та ще елементарні принципи порядності. Вам же раджу з вашої концепції зробити фейлетон для «Рев'ю парізьен» — чудова тема.

— Щоб написати гарний фейлетон, тема не потрібна, — заявив француз. — Треба просто вміти добре писати.

— Ну, тут вже ви загнули, — обурився Маклафлін. — Без теми навіть у такого словесного еквілібриста, як ви, нічого путнього не вийде.

— Назвіть будь-який предмет, хоча б найбільш тривіальний, і я напишу про нього статтю, яку моя газета з задоволенням надрукує, — простягнув руку д'Євре. — Парі? Мое іспанське сідло супроти вашого цейсівського бінокля.

Всі надзвичайно схвилювалися.

— Ставлю двісті карбованців на д'Євре! — оголосив Соболев.

— На будь-яку тему? — повільно повторив ірландець.

— Так-таки на будь-яку?

— Абсолютно. Хоч он про ту муху, що сидить на вусах полковника Лукана.

Румун поквапом обтрусив вуса і сказав:

— Ставлю триста за мсьє Маклафліна. То який взяти предмет?

— А хоч би й ваші старі чоботи. — Маклафлін тицьнув пальцем на запилюжені юхтові чоботи француза. —

Спробуйте-но написати про них так, щоб паризька публіка читала і захоплювалася.

Соболев підняв долоні:

— Поки не вдарили по руках, я пас. Старі чоботи — це вже занадто.

У результаті на ірландця поставили тисячу, а охочих поставити на француза не знайшлося. Варя співчувала бідному д'Євре, але грошей ні в неї, ні в Петі не було. Підійшовши до Фандоріна, який все ще гортав сторінки з турецькими карлючками, вона сердито прошепотіла:

— Ну що ж ви! Поставте на нього. Чого вам коштує! Напевне ж отримали від свого сатрапа якісь срібняки. Я вам потім віддам.

Ераст Петрович поморщився і знудженим голосом сказав:

— Сто рублів на м-мсьє д'Євре. — І знову занурився у читання.

— У підсумку, десять до одного, — резюмував Лукан. — Панове, виграш невеликий, але надійний.

Цієї миті до шатра рішуче ввійшов Варин знайомий — капітан Перепьолкін. Його було не впізнати: мундир ніби щойно від кравця, чоботи сяють, на оці імпозантна чорна пов'язка (либонь, синець ще не минувся), голова обв'язана білим бинтом.

— Ваша ясновельможносте, панове, я щойно від барона Кріденера! — солідно оголосив капітан. — Маю важливе повідомлення для преси. Можете записати — генерального штабу капітан Перепьолкін, оперативний відділ. Пе-ре-пьол-кін. Нікополь взяли штурмом! Ми захопили в полон двох пашів і шість тисяч солдатів! Наші втрати — справді мізерні. Перемога, панове!

— Чорт! Знову без мене! — простогнав Соболев і кинувся геть, навіть не попрощавшись. ◦

Капітан провів генерала дещо розгубленим поглядом, але вісника вже з усіх боків обступили журналісти. Перепьолкін із помітним задоволенням став відповідати на їхні запитання, хизуючись знанням французької, англійської і німецької.

Варю здивувала поведінка Ераста Петровича.

Він кинув книгу на стіл, рішуче розштовхав кореспондентів і неголосно запитав:

— Д-дозвольте, капітане, ви не помилилися? Адже Кріденер отримав наказ зайняти Плевну. Нікополь у зовсім п-протилежаючому напрямку.

Було в його голосі щось таке, від чого капітан нашорошився і на журналістів звертати увагу облишив.

— Зовсім ні, милостивий пане. Я особисто прийняв телеграму зі штабу верховного, був присутній під час розшифровки й сам відніс її пану барону. Добре пам'ятаю текст: «Начальникові Західного загону генерал-лейтенанту барону Кріденеру. Наказую зайняти Нікополь і закріпитися там силами не менше дивізії. Микола».

Фандорін зблід.

— Нікополь? — ще тихше запитав він. — А що Плевна?

Капітан знизав плечима:

— Не маю жодного уявлення.

Біля входу пролунав стукіт кроків і дзвін зброї. Полог різко розчахнувся, і в шатро зазирнув підполковник Казанзакі, очі б його не бачили. За спиною підполковника виблискували багнети конвою. Жандарм на мить затримав погляд на Фандоріні, подивився крізь Варю, а Петі радісно посміхнувся.

— Ага, ось він, любчик! Так я й думав. Доброволець Яблоков, ви заарештовані. Взяти його, — наказав він, обернувшись до конвойних. У клуб прудко ввійшли двоє у синіх мундирах і підхопили паралізованого жахом Петю під лікті.

— Та ви божевільний! — крикнула Варя. — Негайно дайте йому спокій!

Казанзакі не звернув на неї уваги. Він клацнув пальцями, і заарештованого швидко витягли назовні, а підполковник затримався, позираючи навкруги з непевною по-смішкою.

— Ерасте Петровичу, що ж це! — дзвінким голосом звернулася Варя до Фандоріна. — Скажіть же йому!

— Підстави? — похмуро запитав Фандорін, дивлячись жандарму в комір.

— У шифровці, складеній Яблоковим, замінене одне слово. Замість Плевни — Нікополь, тільки й усього. А проміж тим три години тому авангард Осман-паші зайняв порожню Плевну і навис над нашим флангом. Ось так, пане спостерігачу.

— Ось і ваше диво, Маклафлін, яке може врятувати Туреччину, — долетів до Варі голос д'Євре, який говорив російською доволі чисто, але з чарівним грасируванням.

— Не диво, мсьє кореспондент, а найбуденніша зрада, — вишкірився підполковник, але дивився при цьому на Фандоріна. — Просто не уявляю, пане волонтер, як ви станете пояснювати все це його високопревосходительству.

— Багато п-патьякаєте, підполковнику. — Погляд Ераста Петровича спустився ще нижче, до верхнього гудзика жандармського мундира. — Честолюбство не п-повинне шкодити справі.

— Що-с? — Смагляве обличчя Казанзакі пересмикнулося дрібною судомою. — Моралі читати? Ви — мені? Одначе! Я ж про вас, пане вундеркінд, встиг дещо довідатися. За родом служби. Фізіогномія у вас виходить не вельми моральна. Меткі не на свій вік-с. Здається, вдало одружитися вдалося, га? При цьому з подвійним зиском — і жирний посаг отримали, і волю вберегли. Тонко спрацювали! Віта...

Він не договорив, тому що Ераст Петрович дуже зграбно, як кіт лапкою, вмазав йому долонею по пухких губах. Варя охнула, а хтось із офіцерів схопив Фандоріна за руку, але відразу ж відпустив, бо ніяких ознак шаленства він не виявляв.

— Стрілятися, — буденно вимовив Ераст Петрович і тепер уже дивився підполковнику просто в очі. — Відразу, просто зараз, поки командування не втрутилося.

Казанзакі був багряним. Чорні, як сливи, очі налилися кров'ю. Після паузи, глутнувши, сказав:

— Наказом його імператорської величності дуелі на період війни суворо заборонені. І ви, Фандорін, це прекрасно знаєте.

Підполковник вийшов, за ним рвучко хитнувся полотняний полог. Варя запитала:

— Ерасте Петровичу, що ж робити?

Глава п'ята,

у якій описується облаштування гарему

«Рев'ю парізьен» (Париж),

18 (6) липня 1877 р.

Шарль д'Евре

СТАРІ ЧОБОТИ

Фронтowa замальовка

Шкіра на них порепалася і стала м'якшою за губи коня. У порядному товаристві в таких чоботах не з'явишся. Я цього і не роблю — чоботи призначені для іншого. Мені пошив їх старий софійський єврей років з десять тому. Він злунив із мене десять лір і сказав: «Пане, з мене вже давно реп'яхи поростуть, а ти все ще будеш носити ці чоботи і згадувати Ісака добрим словом».

Не минуло й року, і на розкопках асирійського міста в Межиріччі у лівого чобота відпав підбор. Мені довелося повернутися в табір одному. Я шкутильгав розпеченим

піском, кляв старого софійського шахрая останніми словами і присягався, що спалю чоботи на вогнищі.

Мої колеги, британські археологи, не дісталися до розкопок — на них напали вершники Ріфат-бека, який вважає гяурів дітьми Шайтана, і вирізали всіх до одного. Я не спалив чоботи, я замінив підбор і замовив срібні підківки.

У 1873 році, в травні, коли я прямував до Хіви, провідник Асаф вирішив заволодіти моїм годинником, мою рушницю і моїм вороним ахалтекінцем Ятаганом. Вночі, коли я спав у наметі, провідник кинув у мій лівий чобіт ефу, укус якої смертельний. Та чобіт просив каші, й ефа поповзла геть у пустелю. Вранці Асаф сам розповів мені про це, бо вгледів у цьому руку Аллаха.

Півроку по тому пароплав «Адріанополь» наскочив на скелю в Термаїкоській затоці. Я плив до берега два з половиною льє. Чоботи тягли мене на дно, але я їх не скинув. Я знав, що це буде рівнозначно капітуляції, і тоді мені не доплести. Чоботи допомогли мені не здатися. До берега дістався я один, всі інші потонули.

Зараз я там, де вбивають. Щодня над нами ширяє смерть. Але я спокійний. Я взуваю свої чоботи, які за десять років стали з чорних рудими, і почуваюся під вогнем, як у бальних черевиках на дзеркальному паркеті.

Я ніколи не дозволяю коневі толочити лопухи — а що, як вони ростуть зі старого Ісака?

Варя працювала з Фандоріним третій день. Треба було визволяти Петю, а за словами Ераста Петровича, зробити це можна було одним-єдиним шляхом: знайти справжнього винуватця. І Варя сама вблагала титулярного радника, щоб він узяв її у помічницю.

Справи у Петі були кепські. Бачитися з ним Варі не дозволяли, але від Фандоріна вона знала: всі докази проти шифрувальника. Отримавши від підполковника Казанзакі наказ головнокомандувача, Яблоков негайно почав шифрувати, а потім, згідно з інструкцією, особисто відніс депешу на телеграфний пункт. Варя підозрювала, що неуважний Петя цілком міг переплутати міста, тим паче що про Нікопольську фортецю знали всі, а про містечко Плевну раніше мало хто чув. Однак Казанзакі в неуважність не вірив, та й сам Петя упирався і казав, що прекрасно пам'ятає, як кодував саме Плевну, таку смішну назву. Найгірше було те, що, за словами Ераста Петровича, який був присутнім на одному з допитів, Яблоков явно щось приховував і робив це вкрай невміло. Брехати Петя зовсім не вмів — це Варя чудово знала. А між тим йшлося до трибуналу.

Справжнього винуватця Фандорін шукав якось дивно. Щоранку, вирядившись у дурнувате смугасте трико, тривалий час займався англійською гімнастикою. Вдень лежав на похідному ліжку, зрідка навідувався до оперативного відділу штабу, а ввечері неодмінно сидів у клубі журналістів. Курив сигари, читав книгу, не п'яніючи пива, до розмов долучався без бажання. Ніяких доручень не давав. Перед тим як побажати на добраніч, казав тільки: «З-завтра ввечері побачимося у клубі».

Варя навісніла від усвідомлення своєї безпорадності. Вдень ходила табором, дивилася пильно — чи не виявиться щось підозріле. Підозріле не виявлялося, і, стомившись, Варя йшла в намет до Ераста Петровича, щоб розтермосити його і спонукати до дії. У барлозі титулярного радника панував напrawdę жахливий безлад: скрізь валялися книги, триверстові мапи, плетені пляшки з-під

болгарського вина, одяг, гарматні ядра, що, либонь, використовувалися як гирі. Одного разу Варя, не помітивши, сіла на тарілку з холодним пловом, яка чомусь опинилася на стільці, жакливо розсердилася і потім ніяк не могла відіпрати жирну пляму на своїй єдиній пристойній сукні.

Ввечері 7 липня полковник Лукан влаштував у прес-клубі (так на англійський манер стали називати журналістське шатро) вечірку з приводу дня свого народження. З цієї нагоди з Букарешта доправили три ящики шампанського, при цьому іменинник стверджував, що заплатив по тридцять франків за пляшку. Гроші були витрачені на марно — про винуватця свята дуже швидко забули, тому що справжнім героєм дня нині був д'Євре.

Вранці, озброївшись виграним у осоромленого Маклафліна цейсівським біноклем (Фандорін, між іншим, за свою мізерну сотню отримав цілу тисячу — і все завдяки Варі), француз здійснив зухвалу експедицію: сам з'їздив до Плевни, під прикриттям кореспондентської пов'язки проник на передовий рубіж супротивника і навіть примудрився взяти інтерв'ю у турецького полковника.

— Мсьє Перепьолкін люб'язно пояснив мені, як краще за все підібратися до міста, не втрапивши під кулю, — розповідав оточений захопленими слухачами д'Євре. — Це і насправді виявилось зовсім нескладно — турки і варти до пуття поставити не спромоглися. Першого аскера я зустрів тільки на околиці. «Чого витріщився? — кричу. — Веди мене швидше до найголовнішого начальника». На Сході, панове, найважливіше — триматися падишахом. Якщо горлаєш і лаєшся, значить, маєш на це право. Приводять мене до полковника. Звати Алі-бей — червона феска, чорне бородище, на грудях значок Сен-

Сіра. Чудово, думаю, прекрасна Франція мене врятує. Так і так, кажу. Паризька преса. З примхи долі закинутий у російський табір, а там геть нудно, ніякої екзотики — одна пиятика. Чи не відмовить вельмишановний Алі-бей дати інтерв'ю для паризької публіки? Не відмовив. Сидимо, п'ємо прохолодний шербет. Мій Алі-бей запитує: «Чи збереглося те чудове кафе на розі бульвару Распай і рю-де-Севр?» Я, чесно кажучи, не маючи найменшого уявлення, збереглося вони чи ні, бо давно не був у Парижі, однак кажу: «Як же, і процвітає ліпше, ніж до того». Поговорили про бульвари, про канкан, про коко-ток. Полковник зовсім розчулився, борода розпушилася — а бородище видатне, просто маршал де Ре — і зітхає: «Ні, ось закінчиться ця триклята війна, і в Париж, у Париж». «А чи швидко вона закінчиться, ефенді?» «Швидко, — каже Алі-бей. — Дуже швидко. Ось виб'ють росіяни мене з моїми мізерними трьома таборами з Плевни, і можна буде ставити крапку. Дорога відкриється до самої Софії». «Ай-я-яй, — журюся я. — Ви відважний чоловік, Алі-бею. З трьома батальйонами проти всієї російської армії! Я неодмінно напишу про це до своєї газети. Але де ж уславлений Осман Нурі-паша зі своїм корпусом?» Полковник феску зняв, рукою махнув: «Обіцяв завтра бути. Тільки не встигне — дороги паскудні. Післязавтра до вечора — найраніше». Загалом, добряче посиділи. І про Константинополь поговорили, і про Олександрію. Заледве вирвався — полковник уже наказав барана різати. За порадою monsieur Peregryolkin я ознайомив зі своїм інтерв'ю штаб великого князя. Там мою бесіду з вельмишановним Алі-беєм сприйняли як цікаву, — скромно закінчив кореспондент. — Гадаю, вже завтра на турецького полковника чекає невеликий сюрприз.

— Ох, Евре, відчайдушна голова! — налетів на француза Соболев, розкривши генеральські обійми. — Справжній галл! Дай поцілую!

Обличчя д'Евре зникло за пишною бородою, а Маклафлін, який грав у шахи з Перепьолкіним (капітан уже зняв чорну пов'язку і дивився на дошку обома зосереджено примруженими очима), сухо зауважив:

— Капітан не повинен був використовувати вас як вивідувача. Не певен, дорогий Шарлю, що ваша витівка цілком бездоганна з точки зору журналістського етосу. Кореспондент нейтральної держави не має права брати у конфлікті чийось сторону і тим паче брати на себе роль шпигуна, оскільки...

Однак усі, включно з Варєю, так гуртом накинулися на нудного кельта, що він був змушений замовкнути.

— Ого, та тут весело! — раптом пролунав гучний, упевнений голос.

Озирнувшись, Варя побачила біля входу статечного гусарського офіцера, чорноволосого, з мужніми вусами, відчайдушними, трохи витрішкуватими очима і новеньким «георгієм» на ментику. Загальна увага його нітрохи не збентежила — навпаки, гусар сприйняв її як належне.

— Гродненського гусарського полку ротмістр граф Зуров, — відрекомендувався офіцер і відсалютував Соболеву. — Не пригадуєте, ваша ясновельможносте? Разом на Коканд ходили, я в штабі у Костянтина Петровича служив.

— Звісно, пам'ятаю, — кивнув генерал. — Вас, здається, судили за гру в карти у поході й дуель з якимось інтендантом.

— Бог милостивий, минулося, — легковажно відповів гусар. — Мені сказали, тут буває мій давній приятель Еразм Фандорін. Сподіваюся, не збрехали?

Варя швидко зирнула на Ераста Петровича, який сидів у дальньому кутку. Той підвівся, страдницьки зітхнув і понуро мовив:

— Іполите? Яким в-вітром?

— Це він, бодай я крізь землю провалився! — метнувся до Фандоріна гусар і став термосити його за плечі, та ще так заповзято, що голова в Ераста Петровича захиталася вперед-назад. — А казали, тебе в Сербії турки на палю посадили! Ох, змиршавів ти, братчику, не впізнаєш. Скроні для імползантності підфарбовуєш?

Цікаве, одначе, коло знайомств окреслюється у титулярного радника: відинський паша, шеф жандармів, а тепер ще цей лубочний красень із бретерськими замашками. Варя ніби ненароком підібралася ближче, щоб не пропустити ані слова.

— Покидала нас із тобою доля, покидала. — Зуров припинив термосити співрозмовника і натомість узявся хляскати його по спині. — Про свої пригоди розповім якось окремо, тет-а-тет, бо не при дамських вухах. — Він грайливо скосив очі на Варю. — Ну, а фінал відомий: залишився без копійки, сам-самісінький і з уцент розбитим серцем (знову погляд у бік Варі).

— Хто б міг п-подумати, — прокоментував Фандорін, відсуваючись.

— Затинаєшся? Контузія? Дурниці, минеться. Мене під Кокандом вибуховою хвилею так об куток мечеті приклало — місяць зубами клацав, не повіриш — склянкою не міг у рота влучити. А потім нічого, відпустило.

— А с-сюди звідки?

— Це, брате Еразме, довга історія.

Гусар окинув оком завсідників клубу, які позирали на нього з неприхованою цікавістю, і сказав:

— Нема чого стушовуватися, панове, підходьте. Я тут Еразмові свою шахерезаду розповідаю.

— Одиссею, — стишено виправив Ераст Петрович, ретируючись за спину полковника Лукана.

— Одиссея — це коли в Греції, а в мене була саме шахерезада. — Зуров витримав апетитну паузу і почав розповідь. — Отже, панове, внаслідок певних обставин, про які знаю тільки я і Фандорін, я опинився в Неаполі, на повній міліні. Позичив у російського консула п'ятсот карбованців — більше, скнара, не дав — і поплив морем в Одесу. Та дорогою лихий мене поплутав зметикувати банчок з капітан і штурманом. Обчистили, шельми, до копійки. Я, натурально, заявив протест, завдав певних збитків корабельному майну і в Константинополі був викинутий... тобто я хочу сказати, висаджений на берег — без грошей і навіть без капелюха. А зима, панове. Хоч і турецька, та все одно холодно. Робити нічого, попрямував у наше посольство. Прорвався через усі перепони до самого посла, Миколи Павловича Гнат'єва. Душевна людина. Грошей, каже, позичити не можу, бо принциповий супротивник усіляких позичань, але, якщо бажаєте, графе, можу взяти до себе ад'ютантом — мені хоробрі офіцери потрібні. У такому разі отримаєте підйомні й усяке таке. Ну, я й став ад'ютантом.

— У самого Гнат'єва? — похитав головою Соболев. — Либонь, хитрий лис угледів у вас щось особливе.

Зуров скромно розвів руками і повів далі:

— Першого ж дня нової служби я спричинив міжнародний конфлікт і обмін дипломатичними нотами. Микола Павлович відправив мене з запитом до відомого русоненависника і святенника Расана Хайрулли — це головний турецький піп, типу папи римського.

— Шейх-уль-іслам, — уточнив Маклафлін, який строчив у блокноті. — Більше схожий на ваш обер-прокурор Синод.

— Так-так, — кивнув Зуров. — Я ж і кажу. Ми з цим Хайруллою відразу одне одному не припали до душі. Я йому честь честю, через перекладача: «Ваша превелебносте, терміновий пакет від генерал-ад'ютанта Гнатєва». А він, собака, очима зирк і відповідає французькою — навмисне, щоб драгоман не пом'якшив: «Зараз час молитви. Чекай». Сів навпочіпки, обличчям до Мекки, і давай приказувати: «О великий і всемогутній Аллах, зроби милість Твоєму вірному рабу, дай йому побачити за життя, як горять у пеклі підлі гяури, недостойні толочити Твою священну землю». Добрячі справи. Відколи це Аллаху французькою моляться? Гаразд, думаю, я теж зараз нове до православного канону введу. Хайрулла обертається до мене, мармиза задоволена — аякже, гяуру вказав його місце. «Давай лист твого генерала», — каже. «Pardonnez-moi, eminence¹, — відповідаю. — У нас, росіян, саме час обідні. Ви вже заждіть хвилинку». Бух на коліна і молюся мовою Корнеля і Рокамболя: «Господи всеблагий, порадує грішного раба твого болярина, тобто шевальє Іполита, дай йому нагоду помилуватися, як смажаться на пательні мусульманські собаки». Тобто ускладнив і без цього непрості російсько-турецькі відносини. Хайрулла пакет не взяв, почав голосно сваритися по-своєму і показав нам із драгоманом, як відчиняються двері. Ну, Микола Павлович про людське око мене посварив, а сам, здається, лишився задоволеним. Певно, знав, кого, до кого і для чого направляти.

¹ Прошу вибачити, ваше преосвященство (фр.).

— Хвацько, по-туркестанському, — схвалив Соболев.

— Але не надто дипломатично, — вставив капітан Перепьолкін, неприязно поглядаючи на зухвалого гусара.

— Та я недовго протримався в дипломатах, — зітхнув Зуров і задумливо додав: — Певно, не мій шлях.

Ераст Петрович доволі голосно хмикнув.

— Іду я одного разу Галатським мостом, демонструю російський мундир і на красунь позираю. Вони хоч і у чадрах, але тканину, чортиці, добирають найпрозорішу, так ще звабливіше виходить. Раптом бачу — їде в колясці щось божественне, оксамитові очиська з-понад вуалетки так і виблискують. Поруч — огрядний євнух-абіссинець, кнур кнуром, позаду ще коляска з прислужницями. Я зупинився, вклонився — з гідністю, як личить дипломату, а вона рукавичку зняла і білою ручкою мені (Зуров склав губи дудкою) — поцілунок здаля.

— Зняла рукавичку? — вдаючи експерта, перепитав д'Євре. — Так це не жарти, панове. Пгогок вважав гагненькі гучки найзвабливішою частиною жіночого тіла і сувого-пгесувого забогонив благогодним мусульманкам ходити без гукавичок, щоб не випгобовувати звабою чоловічі сегця. Тож зняті гукавички — *c'est un grand signe*¹, це немов євгопейська жінка зняла... Втім, утгимаюся від пагалелей, — запнувся він, скосивши погляд на Варю.

— Ну ось бачите, — підхопив гусар. — Чи міг я після цього образити даму неувагою? Беру корінну за вуздечку, зупиняю, хочу відрекомендуватися. Тут євнух, чобіт випуцуваний, я-як шмагоне мене батогом по щоці. Що накажете робити? Витягнув шаблю, проштрикнув невігласа наскрізь, витер клинок об його шовковий каптан

¹ Це великий знак (фр.).

і сумний пішов додому. Не до красуні було. Знав, добра не чекай. Точно так і було — вийшло препаскудно.

— А що таке? — поцікавився Лукан. — Виявилася дружина паші?

— Гірше, — зітхнув Зуров. — Самої басурманської величності, Абдул-Гаміда II. І євнух, натурально, теж султанський. Микола Павлович відбивав мене як міг. Самому падишаху сказав: «Якби мій ад'ютант стерпів від раба удар батогом, я б з нього своїми руками погони зірвав за знеславлення звання російського офіцера». Та хіба вони розуміють, що таке офіцерський мундир? Турнули протягом двадцяти чотирьох годин. На пакетбот — і в Одесу. Добре, хоч невдовзі війна почалася. Микола Павлович на прощання казав: «Богу дякуй, Зуров, що не старша дружина, а всього лишень “маленька пані”, “кучум-кадіне”».

— Не «к-кучум», а «кучук», — виправив Фандорін і раптом почервонів, що здалося Варі дивним.

Зуров присвиснув:

— Ого! А ти ж звідки знаєш?

Ераст Петрович мовчав, причому вигляд мав украй незадоволений.

— Пан Фандорін жив у гостях у турецького паші, — скрадливо повідомила Варя.

— І тобою там опікувався весь гарем? — пожвавішав граф. — Ну розкажи, не будь тварюкою.

— Не весь г-гарем, а тільки кучук-ханум, — пробурчав титулярний радник, явно не бажаючи заглиблюватися в подробиці. — Дуже славна, чуйна д-дівчина. І цілком сучасна. Знає французьку й англійську, любить Байрона. Медициною цікавиться.

Агент відкривався з нового, неочікуваного боку, який Варі чомусь зовсім не сподобався.

— Сучасна жінка не житиме в гаремі п'ятнадцятою дружиною, — відрубала вона. — Це принизливо і взагалі варварство.

— Пгошу вибачення, мадемуазель, але це не зовсім спгаведливе зауваження, — знову заграсував російською д'Євре, однак відразу продовжив французькою. — Знаєте, за роки мандрів Сходом я непогано вивчив мусульманський побут.

— Так-так, Шарлю, розкажіть, — попросив Маклафлін. — Я пам'ятаю вашу серію нарисів про гаремне життя. Вона була чудовою. — Ірландець розцвів від власної великодушності.

— Будь-який суспільний інститут, в тому числі й багатозлюбність, слід сприймати в історичному контексті, — професорським тоном почав д'Євре, але Зуров скорчив таку фізіономію, що француз схаменувся і заговорив притямно. — Насправді в умовах Сходу гарем для жінки — єдино можливий спосіб вижити. Міркуйте самі: мусульмани від початку були народом воїнів і пророків. Чоловіки жили війною, гинули, і величезна кількість жінок лишалися вдовами або ж зовсім не могли знайти собі чоловіка. Хто б став годувати їх та їхніх дітей? У Магомета було п'ятнадцять дружин, але зовсім не через його неймовірне ласолюбство, а через людяність. Він брав на себе турботу про вдовиць загиблих соратників, і в західному розумінні ці жінки навіть не могли називатися його дружинами. Адаже що таке гарем, панове? Ви уявляєте собі дзюрчання фонтану, напівголих одалісок, які ліниво їдять рахат-лукум, брязкіт намиста, млосний аромат парфумів, і все оповите таким собі розпусним досхочу серпанком.

— А посередині владар усього цього курника, в халаті, з кальяном і блаженною посмішкою на червоних вустах, — мрійливо додав гусар.

— Маю вас розчарувати, мсьє ротмістр. Гарем — це крім дружин різні бідні родички, купа дітей, у тому числі й чужих, численні служниці, старі рабині, які доживають віку, та ще бозна-хто. Всю цю орду має годувати і утримувати годувальник, чоловік. Чим він багатший і могутніший, тим більше у нього тих, хто сидить на шії. Тим важчий тягар відповідальності, покладеної на нього. Система гарему не тільки гуманна, але і єдино можлива в умовах Сходу — в іншому разі багато жінок просто померли б з голоду.

— Ви просто змальовуєте якийсь фаланстер, а турецький чоловік у вас виходить кимось штибу Шарля Фур'є, — не витримала Варя. — Чи не краще дати жінці можливість самій заробляти на життя, ніж утримувати її як рабиню?

— Східне суспільство повільне і не схильне до змін, мадемуазель Барбаро, — поштиво відповів француз, так мило вимовивши її ім'я, що сердитися на нього стало просто неможливо. — У ньому дуже мало робочих місць, за кожне доводиться боротися, і жінці конкуренцію з чоловіками не витримати. До того ж дружина зовсім не рабиня. Якщо чоловік їй не до шмиги, вона завжди може повернути собі свободу. Для цього достатньо створити своєму милomu таке нестерпне життя, щоб він спересердя вигукнув при свідках: «Ти мені більше не дружина!» Погодьтеся, що довести чоловіка до такого стану зовсім нескладно. Після цього можна забирати свої речі та йти геть. Розлучення на Сході просте, не те що на Заході. До того ж виходить, що чоловік

самотній, а жінки являють собою цілий колектив. Чи варто дивуватися, що справжня влада належить гарему, а зовсім не його власнику? Головні персони в Османській імперії не султан і великий візир, а мати і улюблена дружина падишаха. Ну і, звісно, кизляр-агазі — головний євнух гарему.

— А скільки все ж султану дозволено мати дружин? — запитав Перепьолкін і винувато скосив погляд на Соболева. — Я просто так, щоб знати, питаю.

— Як і будь-якому правовірному, чотири. Однак крім повноправних дружин у падишаха є ще ікбал — щось типу фавориток — і зовсім юні гедіклі, «дівки, приємні для ока», претендентки на роль ікбал.

— Ну, так уже краще, — задоволено кивнув Лукан і підкрутив вус, коли Варя зневажливо подивилася на нього.

Соболев (теж молодець) хтиво запитав:

— Але ж окрім дружин і наложниць є ще й рабині?

— Всі султанові жінки — рабині, але лише доти, поки не народилася дитина. Тоді мати відразу отримує титул принцеси і починає користуватися всіма належними привілеями. Наприклад, усевладна султанша Бесма, мати покійного Абдул-Азіса, свого часу була простою лазбницею, але так успішно намилувала Мехмеда II, що він спочатку взяв її в наложниці, а потім зробив улюбленою дружиною. У жінок у Туреччині можливості для кар'єри напевно необмежені.

— Однак, певно, з біса стомливо, коли у тебе на шиї висить такий тягар, — замислено мовив один із журналістів. — Либонь, це вже занадто.

— Деякі султани теж доходили такого висновку, — посміхнувся д'Євре. — Ібрагіму I, наприклад, жахливо на-

бридли всі його дружини. Івану Грозному або Генріху VIII у такій ситуації було простіше — стару дружину на плаху чи в монастир, і можна брати нову. Та що вдієш, коли у тебе цілий гарем?

— Так, справді, — зацікавилися слухачі.

— Турки, панове, труднощів не бояться. Падишах наказав запхати всіх жінок у мішки і втопити в Босфорі. На ранок його величність був холостяком і міг завести новий гарем.

Чоловіки зареготали, а Варя вигукнула:

— Посоромтесь, панове, це ж жах якийсь!

— Та ось уже майже сто років, мадемуазель Варю, як звичаї султанського двору пом'якшали, — заспокоїв її д'Евре. — І все завдяки одній непересічній жінці, до слова, моїй співвітчизниці.

— Розкажіть, — попросила Варя.

— Все було ось як. Середземним морем плив французький корабель, а серед пасажирів була сімнадцятилітня дівчина неймовірної вроди. Звали її Еме Дюбюк де Рівері, і народилася вона на чарівному острові Мартиніка, який подарував світові чимало легендарних красунь, серед яких були мадам де Ментенон і Жозефіна Богарне. З останньою, яку тоді ще звали просто Жозефіною де Ташері, наша юна Еме була добре знайома і навіть приятелювала. Історія замовчує, навіщо прекрасній креолці знадобилося плавання морями, що кишіли піратами. Відомо лишень, що біля берегів Сардинії судно захопили корсари, а французенка потрапила в Алжир, на невільницький ринок, де її купив сам алжирський дей — той самий, у якого, за твердженням *monsieur Popristchine*¹,

¹ Мсьє Поприщина.

під носом гуля. Дей був старим, і жіноча краса його вже не цікавила, зате дуже цікавили гарні стосунки з Блискучою Портою, і бідолашна Еме попливла до Стамбула як живий подарунок султанові Абдул-Гаміду I, прадідові теперішнього Абдул-Гаміда II. Падишах поставився до бранки уважно, як до безцінного скарбу: ні до чого не примушував і навіть на змусив приймати магометанство. Мудрий владар виявив терплячість, і за це Еме винагородила його коханням. У Туреччині її знають під іменем Нашеділ-султан. Вона народила принца Мехмеда, який згодом став монархом і увійшов в історію як великий реформатор. Мати навчила його французької мови, захопила до французької літератури і до французького вільнодумства. Відтоді Туреччина повернулася обличчям до Заходу.

— Ви просто казкар, д'Євре, — сварливо мовив Маклафлін. — Певно, як завжди, прибрехали і прикрасили.

Француз пустотливо посміхнувся і змовчав, а Зуров, який віднедавна виказував помітні ознаки нетерпіння, раптом натхненно вигукнув:

— А між іншим, панове, чи не закласти нам банк? Що ж ми все теревені та теревені. Чесне слово, яюсь не по-людському.

Варя почула, як глухо застогнав Фандорін.

— Еразме, тебе не запрошую, — квапливо сказав граф. — Тобі сам чорт ворожить.

— Ваша ясновельможносте, — обурився Перепьолкін. — Сподіваюся, ви не дозволите, щоб у вашій присутності йшла азартна гра?

Та Соболев відмахнувся від нього, як від набридливої мухи:

— Годі, капітане. Не будьте занудою. Добре вам, ви у своєму оперативному відділі сякою-такою роботою займаєтеся, а я весь заіржавів від неробства. Я, графе, сам не граю — надто натура нестримна, — а подивитися подивляюсь.

Варя побачила, що Перепьолкін дивиться на красеня-генерала очима побитої собаки.

— Хіба що по маленькій? — непевно протягнув Лукан. — Для зміцнення бойового товариства.

— Звісно, для зміцнення і винятково по маленькій, — кивнув Зуров, висипаючи з ташки на стіл запечатані колоди. — Захід по сотеньці. Хто ще, панове?

Банк склався за хвилину, і невдовзі у наметі чулося чарівне:

— Шелихвісточка пішла.

— А ми її султанчиком, панове!

— L'as de carreau.¹

— Ха-ха, побито!

Варя підійшла до Ераста Петровича, запитала:

— А чого це він вас Еразмом називає?

— Так уже п-повелося, — ухилився від відповіді по-тайливий Фандорін.

— Ехе-хе, — голосно зітхнув Соболев. — Кріденер, либонь, до Плевни підходить, а я все сиджу, наче фоска в зносі.

Перепьолкін стирчав поряд зі своїм кумиром, вдаючи, що теж зацікавлений грою.

Сердитий Маклафлін, сиротливо стоячи з шахівницею під пахвою, пробурмотів щось англійською і сам собі переклав російською:

¹ Бубновий туз (фр.).

— Був прес-клуб, а стало якесь кубло.

— Агов, чоловічку, шустовський є? Неси! — крикнув гусар, озирнувшись до буфетника. — Веселитися так веселитися.

Вечір справді видався веселим.

Зате назавтра прес-клуб було не впізнати: росіяни сиділи похмурі й пригнічені, кореспонденти ж були збуджені, стихшено перемовлялися, і час від часу то один, то інший, дізнавшись нові подробиці, біг на телеграфний пункт — сталася велика сенсація.

Ще в обід табором поповзли якісь недобрі чутки, а о шостій годині, коли Варя і Фандорін поверталися зі стрільбищ (титулярний радник навчав помічницю користуватися револьвером системи «кольт»), їм трапився похмуро-збуджений Соболев.

— Гарненька справа, — сказав він, нервово потираючи руки. — Чули?

— Плевна? — приречено запитав Фандорін.

— Повний розгром. Генерал Шільдер-Шульднер ішов протовпом, без розвідки, хотів випередити Осман-пашу. Наших було сім тисяч, турків — набагато більше. Колони атакували в лоб і потрапили під перехресний вогонь. Вбитий командир Архангелогородського полку Розенбом, смертельно поранений командир Костромського полку Клейгауз, генерал-майора Кноррінга принесли на ношах. Третина наших полягла. Просто різанина. Ось вам і три табори. І турки якісь інші, не ті, що раніше. Билися, як чорти.

— Що д'Євре? — швидко спитав Ераст Петрович.

— А нічого. Весь зелений, лепече виправдання. Казанзакі його на допит повів... Ну, тепер почнеться. Може, нарешті й мені призначення дадуть. Перепьолкін натя-

кав, що є шанс. — І генерал пружним кроком пішов у бік штабу.

До вечора Варя пробула в госпіталі, допомагала стерилізувати хірургічні інструменти. Поранених навезли стільки, що довелося поставити ще два тимчасових намети. Сестри падали з ніг. Пахло кров'ю і стражданням, поранені кричали і молилися.

Лише до ночі вдалося вибратися в кореспондентське шатро, де, як уже було сказано, атмосфера різуче відрізнялася від учорашньої.

Життя вирувало лише за картярським столом, де другу добу невпинно йшла гра. Блідий Зуров, димлячи сигарою, швидко здавав карти. Він нічого не їв, зате без упину пив і при цьому аніскілечки не п'янів. Біля його ліктя виросла гора банкнот, золотих монет і боргових розписок. Навпроти, куйовдячи волосся, сидів знетямлений полковник Лукан. Поряд спав якийсь офіцер, його світло-русява голова лежала на схрещених руках. Поблизу жирним метеликом пурхав буфетник, ловлячи з півслова побажання везунчика-гусара.

Фандоріна в клубі не було, д'Євре теж, Маклафлін грав у шахи, а Соболев, оточений офіцерами, чаклував над триверсткою і на Варю навіть не поглянув.

Вже жалкуючи, що прийшла, вона сказала:

— Графе, вам не соромно? Стільки людей загинуло.

— Але ми ж то ще живі, мадемуазель, — неухважно відгукнувся Зуров, пристукуючи по колоді. — Що ж ховати себе раніше строку? Ой, блефуєш, Луко. Піднімаю на дві.

Лукан шарпнув з пальця діамантовий перстень:

— Розкриваю. — І тремтливою рукою повільно-повільно потягнувся до карт Зурова, які недбало лежали на столі сорочкою догори.

У цю мить Варя побачила, як у шатро безшумно впливає підполковник Казанзакі, жахливо схожий на чорного ворона, який зачув солодкий трупний запах. Вона згадала, чим закінчилася попередня поява жандарма, і її пересмикнуло.

— Пане Казанзакі, де д'Євре? — озирнувся на новоприбулого Маклафлін.

Підполковник багатозначно помовчав, вичікуючи, щоб у клубі стало тихо. Відповів коротко:

— У мене. Пише пояснення. — Відкашлявся, зловісно додав. — А там будемо вирішувати.

Паузу, що затяглася, порушив зухвалий басок Зурова:

— Це і є знаменитий жандарм Козінакі? Вітаю вас, пане бита пика. — І, виблискуючи нахабними очима, вичікувально подивився на зашарілого підполковника.

— І я про вас чув багато, пане бретер, — неквапно проказав Казанзакі, теж дивлячись на гусара впритул. — Особа відома. Присилуйте себе припнути язика, інакше покличу вартового та й відправлю вас на гауптвахту за азартні ігри в таборі. А банк заарештую.

— Відразу видно серйозну людину, — осміхнувся граф. — Все зрозумів і німий, як могила.

Лукан нарешті відкрив карти Зурова, протяжно застогнав і схопився за голову. Граф скептично розглядав виграний перстень.

— Та ні, майоре, яка до біса зрада! — почувла Варя роздратований голос Соболева. — Має рацію Перепьолкін, штабна голова, — просто Осман пройшов форсованим маршем, а наші жевжики такої спритності від турків не чекали. Тепер не до жартів. У нас з'явився грізний супротивник, і війна піде всерйоз.

*Глава шоста,
у якій Плевна і Варя
вигришують облогу*

*«Вінер Цайтунг» (Відень),
30 (18) липня 1877 р.*

«Наш кореспондент повідомляє з Шумена, де розташована штаб-квартира турецької Балканської армії.

*Після конфузу під Плевною росіяни опинилися в на-
прочуд дурному становищі. Їхні колони витягнуті на
десятки і навіть сотні кілометрів із півдня на північ,
комунікації беззахисні, тили відкриті. Геніальний
фланговий маневр Осман-паші дозволив туркам ви-
грати час для перегруповання, а маленьке болгарське
містечко стало для російського ведмедя славною скал-
кою у волохатому боці. У колах, наближених до кон-
стантинопольського двору, панує атмосфера стрима-
ного оптимізму».*

З одного боку, справи були паскудними, навіть, можна сказати, гірше не буває. Бідний Петя все знемагав за сімома замками — після плевненського кровопролиття напасливому Казанзакі було не до шифрувальника, але загроза трибуналу нікуди не поділася. Та й військова фортуна виявилася мінливою — золота рибка перекинулася на колючого йоржа і зникла у вирі, до крові обдерши долоні.

З іншого боку (Варя соромилася собі в цьому зізнатися), ніколи їй ще доводилося жити настільки... цікаво. Саме так: цікаво — найточніше слово.

А причина, якщо чесно, була непристойно простою. Вперше в житті за Варєю упали відразу стільки залицяльників, і яких залицяльників! Не рівня недавнім залізничним попутникам або золотушним петербурзьким студентам. Паскудна бабська натура, скільки її в собі не гамуй, пролазила будяками з марнославного серця. Негарно.

Ось і зранку 18 липня, в день важкий і примітний, про що йтиметься згодом, Варя прокинулася з посмішкою. Навіть ще не прокинулася — тільки відчула крізь замружені повіки сонячне світло, тільки солодко потяглася, і відразу стало радісно, святково, весело. Це вже потім, коли услід за тілом прокинувся розум, згадалося про Петю і про війну. Варя зусиллям волі змусила себе нахмуритися і не думати про сумне, та в неслухняну спросоння голову лізло зовсім інше, у душі Агафії Тихонівни: якби до Петиної відданості додати соболевську славу, та зуровське зухвальство, та таланти Шарля, та фандорінський примружений погляд... Хоча ні, Ераст Петрович сюди не годився, бо до залицяльників, навіть остільки-оскільки, зарахувати його не можна було.

З титулярним радником виходило якось неясно. Помічницею Варя продовжувала числитися у нього суто номінально. У свої секрети Фандорін її не втаємничував, а тим часом якісь справи у нього були, і, схоже, що не дріб'язкові. Він то на тривалий час зникав, то, навпаки, невилазно сидів у наметі, і до нього навідувалися якісь болгарські мужики в пахучих баранячих шапках. Певно, з Плевни, здогадувалася Варя, але з гордоців ні про що не питала. Диво яке — плевненські жителі у російському таборі з'являлися не так вже й зрідка. Навіть у Маклафліна був власний інформант, який повідомляв кореспондентові унікальні відомості про життя турецького гарнізону. Щоправда, з російським командуванням ірландець цими знаннями не ділився, наполягаючи на «журналістському етосі», зате читачі «Дейлі ньюз» знали і про розпорядок дня Осман-паші, і про потужні редути, якими не щодень, а щогодини обростало місто, взяте в облогу.

Але і в Західному загоні російської армії цього разу до битви готувалися ретельно. Штурм був призначений на сьогодні, і всі говорили, що тепер «плевненське непорозуміння» неодмінно буде розв'язане. Вчора Ераст Петрович накреслив для Варі прутиком на землі всі турецькі укріплення і пояснив, що, згідно з його цілком достовірними даними, Осман-паша має 20 000 аскерів і 58 гармат, а генерал-лейтенант Квіденер стягнув до міста 32 000 солдат і 176 гармати, та ще румуни повинні підійти. Диспозиція розроблена хитра, суворо секретна, з прихованим обхідним маневром і удаваною атакою. Фандорін так добре пояснював, що Варя відразу повірила у перемогу російської зброї і навіть не дуже слухала — більше дивилася на титулярного радника і гадала, ким

йому доводиться ота блондинка з медальйона. Казанза-кі щось дивне говорив про одруження. Чи не благовірна? Надто молода для благовірної, зовсім дівчинка.

А вийшло так. Три дні тому Варя після сніданку заглянула до Ераста Петровича в намет і побачила, що він лежить на ліжку вдягнений, у брудних чоботях і спить непробудним сном. Напередодні його не було цілий день і, певно, повернувся тільки над ранок. Вона хотіла було вже тихенько вийти, але раптом помітила, що з розстебнутого коміра на груди сплячого звисає срібний медальйон. Спокуса була надто великою. Варя навшпиньках підкралася до ліжка, не відриваючи погляду від обличчя Фандоріна. Той дихав рівно, рот трохи відкрився, і схожий титулярний радник зараз був на хлопчика, який, бешкетуючи, вимазав скроні пудрою.

Варя обережненько, двома пальцями, ледь підняла медальйон, відкрила кришечку і побачила крихітний портрет. Така собі лялечка, медхен-гретхен: золоті кучері, оченята, ротик, щічки. Нічого особливого. Варя з осудом скосила погляд на сплячого і зашарілася — з-під довгих вій на неї дивилися серйозні очі, яскраво-блакитні та з дуже чорними зіницями.

Пояснення були б недолугими, і Варя просто втекла, що теж вийшло не дуже розумно, але принаймні все минулося без неприємної сцени. Як не дивно, згодом Фандорін поведився так, ніби цього епізоду взагалі не було.

Холодний, неприємний чоловік, у сторонні розмови встрягає зрідка, а якщо встрягає, то неодмінно скаже щось таке, від чого Варю просто на дибки кидає. Згада-ти хоча б суперечку про парламент і народовладдя, яка розгорнулася під час пікніка (їздили великою компані-

єю на пагорби, і Фандоріна з собою прихопили, хоч він і поривався залягти у своєму барлозі).

Д'Євре став розповідати про конституцію, яку минулого року запровадив у Туреччині колишній великий візир Мідхат-паша. Було цікаво. На тобі — дика, азійська країна, а з парламентом, не те, що Росія.

Потім засперечалися, яка парламентська система краща. Маклафлін був за британську, д'Євре, хоч і француз, за американську, Соболев наполягав на якійсь особливій, питоמו російській, дворянсько-селянській.

Коли Варя почала вимагати виборчого права для жінок, її гуртом підняли на кпини. Солдафон Соболев став кепкувати:

— Ох, Варваро Андріївно, вам, жінкам, тільки дай суффражувати, то самих лише красунчиків, лапок-зайок до парламенту набираєте. Довелося б вашій сестрі обирати між Федором Михайловичем Достоевським і нашим ротмістром Зуровим — за кого голоси віддасте, га? Так отож.

— Панове, хіба в парламент примусово обирають? — схопився гусар, і всі розвеселилися ще більше.

Намарно Варя говорила про рівні права й американську територію Вайомінг, де жінкам дозволено голосувати, і нічого жахливого з Вайомінгом від цього не сталося. Ніхто її слова серйозно не сприймав.

— А що ж ви мовчите? — звернулася Варя до Фандоріна, і той відзначився, сказав таке, що краще б уже мовчав:

— Я, Варваро Андріївно, взагалі противник д-демократії. — Сказав і зашарівся. — Одна людина від початку не рівня іншій, і з цим уже нічого не зробиш. Демократичний принцип притискає права тих, хто розумніший, т-талановитіший, працьовитіший, ставить їх у залеж-

ність від тупої волі дурних і ліневих нездар, тому що таких у суспільстві завжди більше. Нехай наші з вами співвітчизники спочатку відвикнуть від свинства і заслужать право носити звання г-ромядянина, а вже тоді можна буде і про парламент подумати.

Від такої нечуваної заяви Варя розгубилася, та на допомогу прийшов д'Євре:

— І все ж, якщо в країні виборче право вже введено, — м'яко сказав він (розмова, звісно, велася французькою), — несправедливо ображати цілу половину людства, та ще й найкращу.

Згадавши ці чудові слова, Варя посміхнулася, повернулася на бік і стала думати про д'Євре.

Слава Богу, Казанзакі нарешті дав людині спокій. Треба ж було генералу Кріденеру на основі якогось інтерв'ю приймати стратегічне рішення! Бідолаха д'Євре весь змучився, чіплявся до кожного зустрічного-поперечного з поясненнями і виправданнями. Таким, винуватим і нещасним, він подобався Варі ще більше. Якщо раніше від здавався їй трохи самозакоханим, надто вже звиклим до загального захвату і вона навмисне тримала дистанцію, то тепер потреба в цьому відпала, і Варя стала поводитися з французом просто і ласкаво. Легкою він був людиною, веселою, не те що Ераст Петрович, і неймовірно багато знав — і про Туреччину, і про Давній Схід, і про французьку історію. А куди тільки не кидала його жага пригод! І як мило розповідав він свої *recits droles*¹ — до тепло, жваво, без найменшого вихвалання. Варя обожнювала, коли д'Євре у відповідь на якесь її запитання робив особливу паузу, інтригуючи, посміхався і з таєм-

¹ Анекдоти (фр.).

ничим виглядом казав: «Oh, c'est toute une histoire, mademoiselle».¹ І, на відміну від потайливого Фандоріна, відразу ж цю історію розповідав.

Найчастіше історії були смішними, іноді страшними.

Одну Варя запам'ятала особливо добре.

«Ось ви, мадемуазель Варя, ганите азійців за зневагу до життя людини, і правильно робите (йшлося про звірства башибузуків). Але ж це дикуни, варвари, які у своєму розвитку зовсім недалеко відійшли від якихось тигрів або крокодилів. А я опишу вам сцену, яку спостерігав у найбільш цивілізованій із країн, Англії. О, це ціла історія... Британці настільки цінують людське життя, що найгіршим із гріхів вважають самогубство — і за спробу накласти на себе руки карають смертю. На Сході до такого поки що не додумалися. Кілька років тому, коли я перебував у Лондоні, у тамтешній тюрмі мали повісити ув'язненого. Він скоїв страшний злочин — якимось чином дістав бритву, спробував перерізати собі горлянку, і навіть частково йому це вдалося, але був своєчасно врятований тюремним лікарем. Мене вразила логіка судді, і я вирішив, що неодмінно повинен бачити екзекуцію на власні очі. Використав свої зв'язки, дістав перепустку на страту і не був розчарований.

Засуджений пошкодив собі голосові зв'язки і міг тільки хрипіти, тому минулося без останнього слова. Доволі довго сперечалися з лікарем, який заявив, що вішати цю людину не можна — розріз розійдеться, і повішений зможе дихати просто через трахею. Прокурор і начальник тюрми порадилися і наказали кату починати. Але лікар мав рацію: під тиском зашморгу рана одразу розкрилася,

¹ Ну, це ціла історія, мадемуазель (фр.).

і, бовтаючись на мотузці, страчений почав з жахливим свистом всмоктувати повітря. Він висів п'ять, десять, п'ятнадцять хвилин і не помирав — тільки обличчя наливалось синім.

Вирішили викликати суддю, який виніс вирок. Оскільки страта відбувалася на світанку, суддю довго будили. Він приїхав за годину і ухвалив соломонове рішення: зняти засудженого з шибениці й повісити знову, але тепер перетягнувши зашморг не вище, а нижче розрізу. Так і зробили. Цього разу все пройшло успішно. Ось вам плоди цивілізації».

Повішений зі сміхом у горлянці потім приснився Варі вночі. «Ніякої смерті немає, — сказала горлянка голосом д'Евре і закривавила. — Є тільки повернення на старт».

Але про повернення на старт — це вже від Соболева.

— Ах, Варваро Андріївно, все мое життя — перегони з бар'ерами, — казав їй молодий генерал, скрушно хитаючи коротко стриженою головою. — Тільки суддя без кінця знімає мене з дистанції і повертає на старт. Судить самі. Починав кавалергардом, відзначився у війні з поляками, але втрапив у безглузду історію з панянкою — і назад, на старт. Закінчив академію генштабу, отримав призначення в Туркестан — а там ідіотська дуель зі смертельними наслідками, і знову давай на старт. Одружився з княжною, думав, буду щасливим — куди там... Знову сам, біля розгепаного корита. Знову відпросився в пустелю, не шкодував ні себе, ні людей, дивом лишився живим — і ось знову ні з чим. Животію в дармоїдах і чекаю нового старту. От чи дочекаюся?

Соболева, на відміну від д'Евре, було не жаль. По-перше, на рахунок старту Мішель прибіднявся, кокетував —

все ж у тридцять три роки генерал почту, два «Георгії» і золота шпага. А по-друге, надто вже явно тиснув на жалощі. Либонь, ще коли був юнкером, пояснили йому старші товариші, що любовна вікторія досягається двома шляхами: або кавалерійською атакою, або риттям апрошів до жіночого серця, ласого до співчуття.

Апроші Соболев рив доволі невміло, але його упадання Варі лестили — все ж справжній герой, хоч і з дурнуватим віником на обличчі. На делікатні поради змінити форму бороди генерал починав торгуватися: мовляв, готовий принести цю жертву, але лише в обмін на надання певних гарантій. Давати гарантії Варя наміру не мала.

П'ять днів тому Соболев прийшов щасливий — нарешті отримав власний загін, два козацькі полки, і братиме участь у штурмі Плевни, прикриваючи південний фланг корпусу. Варя побажала йому вдалого старту. Начальником штабу Мішель взяв до себе Перепьолкіна, відгукнувшись про знудженого капітана таким чином:

— Ходив, канючив, в очі заглядав, ну я і взяв. І що ви думаєте, Варваро Андріївно? Єремій Йонович хоч і нудний, але тямущий. Як не є, а генерального штабу. В оперативному відділі його знають, корисні відомості йому постачають. Та й до того ж, бачу, що він мені особисто відданий — не забув про порятунок від башибузуків. А я, грішна людина, у підлеглих відданість надзвичайно ціную.

Тепер у Соболева турбот вистачало, але три дні тому ординарець Серьожа Верещагін доправив від його ясновельможності розкішний букет багряних троянд. Троянди стояли, наче бородінські богатирі, і в'янути не збиралися. Весь намет просякнув густим, масним ароматом.

У пролом, що утворився після ретиради генерала, націлився Зуров, переконаний прихильник кавалерійської

атаки. Варя вибухнула сміхом, згадавши, як заповзято ротмістр провів попереднє рекогносцирування.

— Яке бельв'ю, мадемуазель. Природа! — сказав він якось, вийшовши з прокуреного прес-клубу слідом за Варєю, яка надумала помилуватися заходом сонця. І, не збавляючи темпу, змінив тему. — Чудовий чоловік Еразм, чи не правда? Душа чиста, як простираadlo. І чудовий то-вариш, хоч, звісно, і відлюдько.

Тут гусар зробив паузу і, вичікуючи, подивився на пан-ну красивими, нахабними очима. Варя чекала, що буде далі.

— Показний з себе, знову ж таки брюнет. Його б у гу-сарський мундир — і був би зовсім молодець, — рішуче провадив Зуров. — Це він зараз ходить мокрою куркою, а бачили б ви Еразма раніше! Вогонь! Аравійський ураган!

Варя дивилася на брехуна недовірливо, бо уявити ти-тулярного радника «аравійським ураганом» було просто неможливо.

— Від чого ж такі зміни? — запитала вона, сподіваю-чись хоч щось дізнатися про загадкове минуле Ераста Петровича.

Та Зуров лише знизав плечима:

— А біс його знає. Ми з ним рік не бачилися. Не інак-ше, як фатальне кохання. Адже ви нас, чоловіків, за без-сердечних телепнів уважаєте, а душа в нас палка, легко вразлива. — Він скрушно опустив очі. — Із розбитим сер-цем можна і в двадцять років старим стати.

Варя пирснула:

— Так уже в двадцять. Молодитися вам якось не ли-чить.

— Я не про себе, про Фандоріна, — пояснив гусар. — Йому ж усього двадцять один рік.

— Кому, Ерасту Петровичу?! — ахнула Варя. — Годі вам, мені самій двадцять два.

— Ось і я про це, — пожвавішав Зуров. — Вам би когось соліднішого, щоб років під тридцять.

Але вона не слухала, вражена повідомленням. Фандоріну тільки двадцять один? Двадцять один!? Неймовірно! Ось чому Казанзакі його «вундеркіндом» обізвав. Тобто обличчя у титулярного радника, звісно, хлопчаче, але манера триматися, але погляд, але сиві скроні! Від чого ж, Ерасте Петровичу, вас так приморозило?

Гусар зрозумів її розгубленість по-своєму і, виструнчившись, заявив:

— Я ж до чого веду. Якщо шельма Еразм мене випередив, я негайно ретируюся. Що б не казали недоброзичливці, мадемуазель, Зуров — людина з принципами. Ніколи не зазіхне на те, що належить другому.

— Це ви про мене? — втямила Варя. — Якщо я — «те, що належить» Фандоріну, ви на мене не зазіхнете, а якщо «не те» — зазіхнете? Я правильно вас зрозуміла?

Зуров дипломатично пограв бровами, анітрохи, однак, не знітившись.

— Я належу і завжди належатиму тільки самій собі, але в мене є наречений, — суворо сказала нахабі Варя.

— Чув-чув. Але мсьє арештант до числа моїх друзів не належить, — повеселівши, відповів ротмістр і з рекогносцируванням було закінчено.

За цим слідувала власне атака.

— Хочете парі, мадемуазель? Якщо я вгадаю, хто першим вийде з шатра, ви мені подаруєте поцілунок. Не вгадаю — повністю поголю голову, наче башибузук. Наважуйтесь! Направду, ризик для вас мінімальний — там, у шатрі людей двадцять.

У Варі супроти бажання губи розтяглися в посмішці.

— І хто ж вийде?

Зуров зробив вигляд, що замислився, і відчайдушно мотнув головою:

— Ех, прощайте мої кучері... Полковник Саблін. Ні. Маклафлін. Ні... Буфетник Семен, ось хто!

Він голосно відкашлявся, і за секунду з клубу, витираючи руки об край шовкової підкладки, викотився буфетник. Діловито поглянув на ясне небо, пробурмотів: «Ох, не дай бог дощу», — і забрався назад, навіть не поглянувши на Зурова.

— Це чудо, знак згори! — вигукнув граф і, торкнувшись вусів, нахилився до Варі, яка зайшлася сміхом.

Вона подумала, що він поцілує її в щоку, як це завжди робив Петя, але Зуров цілив у губи, і поцілунок вийшов довгим, незвичайним, із запамороченням.

Нарешті, відчуваючи, щось ось-ось задихнеться, Варя відштовхнула кавалериста і схопилася за серце.

— Ой, ось я вам зараз як вліплю ляпаса, — пригрозила вона слабким голосом. — Попереджали ж добрі люди, що ви граєте нечисто.

— За ляпас викличу на поєдинок. І, звісно, буду вражений, — витріщаючи очі, промуркотів граф.

Сердитися на нього було просто неможливо...

У намет сунулася кругла фізіономія Лушки, галасливої і нетямущої дівчини, яка виконувала при сестрах обов'язки покоївки, кухарки, а при великому напливі поранених — і санітарки.

— Панно, на вас військовий чекають, — швидко сказала Лушка. — Чорний, з вусами і з букетом. Що ж сказати?

Про вовка промовка, чорт, подумала Варя і знову посмінулася. Зуровські методи облоги її справді розважали.

— Нехай чекає. Невдовзі вийду, — сказала вона, відкидаючи ковдру.

Але біля госпітальних палат, де все було готово для прийому нових поранених, походжав зовсім не гусар, а напахчений духами полковник Лукан, ще один здобувач.

Варя важко зітхнула, та відступати було пізно.

— Ravissante comme l'Aurore¹ — кинувся був до ручки полковник, але відсахнувся, згадавши про сучасних жінок.

Варя хитнула головою, відмовляючись від букета, поглянула на сяючий золотими позументами мундир союзника і сухо запитала:

— Що це ви зранку при такому параді?

— Відбуваю до Букарешта, на воєнну нараду до його високості, — поважно повідомив полковник. — Зайшов попрощатися і заразом пригостити вас сніданком.

Він сплеснув у долоні, і з-за рогу виїхала фасониста коляска. На козлах сидів денщик у запряній формі, але в білих рукавичках.

— Прощу, — вклонився Лукан, і Варя, мимоволі заінтригована, сіла на пружне сидіння.

— Куди це ми? — запитала вона. — В офіцерську кантину?

Румун лише таємниче посміхнувся, немов збирався помчати супутницю принаймні у тридесяте царство.

Полковник взагалі останнім часом поводився загадково. Він, як і раніше, всі ночі просиджував за картами, але якщо у перші дні злочасного знайомства з Зуровим вигляд мав загнаний і бідолашний, то тепер цілком отямився і, хоча продовжував спускати чималі суми, анітрохи не падав духом.

¹ Чарівна, як вранішня заграва! (Фр.)

— Що вчорашня гра? — спитала Варя, придивляючись до коричневих кіл під очима Лукана.

— Фортуна нарешті повернулася до мене, — сявав він. — Везінню вашого Зурова кінець. Чи відомий вам закон великих чисел? Якщо день у день ставити великі суми, то рано чи пізно неодмінно відіграєшся.

Наскільки пам'ятала Варя, Петя викладав їй цю теорію дещо інакше, але ж не сперечатися.

— На боці графа сліпа удача, а за мною — математичний розрахунок і величезні статки. Ось, погляньте. — Він випнув мізинця. — Відіграв свій фамільний перстень. Індійський алмаз, одинадцять каратів. Вивезений прашуrom із хрестового походу.

— Хіба румуни брали участь у хрестових походах? — необережно здивувалася Варя і прослухала цілу лекцію про родовід полковника, який, виявляється, сягав римського легата Лукана Мавриція Тулли.

Тим часом коляска виїхала за межі табору і зупинилася у тінистій діброві. Під старим дубом білів покритий накрохмаленою скатертиною стіл, а на ньому стояло стільки всякої смакоти, що Варя моментально зголоділа. Тут були і французькі сири, і фрукти, і копчена лососина, і рожева шинка, і пурпурні раки, а в срібному відерці затишно прилаштувалася пляшка лафіту.

Все ж і за Луканом варто визнати деякі чесноти.

Коли підняли перший келих, вдалині глухо загуркотіло, і у Варі похолонуло на серці. Як вона могла так відволіктися! Це почався штурм. Там зараз падають убиті, стогнуть поранені, а вона...

Винувато відсунувши вазу з раннім смарагдовим виноградом, Варя сказала:

— Господи, хоча б усе в них пройшло за планом.

Полковник випив одним духом, відразу ж налив іще. Зауважив, жуючи:

— План, звісно, добрий. Як особистий представник його високості ознайомлений і навіть певним чином долучився до складання. Особливо кмітливий обхідний маневр під прикриттям пасма пагорбів. Колони Шаховського і Вельямінова виходять на Плевну зі сходу. Невеликий загін Соболева з півдня відволікає на себе увагу Осман-паші. На папері виглядає гарно. — Лукан перехилив келих. — Але війна, мадемуазель Варваро, це не папір. І нічогісінко у ваших компатріотів не виjde.

— Але чому? — охнула Варя.

Посміхнувшись, полковник постукав себе пальцем по скроні.

— Я стратег, мадемуазель, і бачу далі ваших генштабистів. Тут (він кивнув на свій планшет) копія мого рапорту, ще вчора відправленого князю Карлу. Я передбачаю росіянам повне фіаско і певен, що його високість належно оцінить мою прозірливість. Ваші полководці надто гонорові й самовпевнені, вони переоцінюють своїх солдатів і недооцінюють турків. А також і нас, румунських союзників. Нічого, після сьогоднішнього уроку цар сам попросить нас про допомогу, ось побачите.

Полковник відламав добрячий кусень рокфору, а у Варі геть зіпсувався настрій. Чорні передбачення Лукана виявилися правдивими.

Вечері Варя і Фандорін стояли обабіч Плевненської дороги, а повз них безкінечною вервечкою тяглися вози з пораненими. Підрахунок втрат ще не закінчився, але в госпіталі сказали, що з лав вибуло ніяк не менше семи тисяч. Кажали, що відзначився Соболев, який відтягнув на себе турецьку контратаку — якби не його козаки,

розгром був би у сто разів гірший. Ще дивувалися турецьким артилеристам, які продемонстрували сатанинську влучність і розстріляли колони ще на підході, перш ніж батальйони встигли розвернутися для атаки.

Варя все це переповіла Ерасту Петровичу, а той мовчав — чи то сам усе знав, чи то вражений був — незрозуміло.

Колона застрягла — в одного з возів відпало колесо. Варя, яка намагалася менше дивитися на покалічених, поглянула на кульгавий віз пильніше і зойкнула — обличчя пораненого офіцера, яке ледь біліло у світлих літніх сутінках, видалося знайомим. Вона підійшла ближче — і точно: це був полковник Саблін, один із клубних завсідників. Він лежав непритомний, закритий скривавленою шинеллю. Його тіло виглядало дивно коротким.

— Знайомий? — запитав фельдшер, який супроводжував полковника. — Ноги снарядом геть-чисто відірвало. Не пощастило-с.

Варя позадувала до Фандоріна і судомно захлипала.

Плакала довго, потім сльози висохли, потім стало прохолодно, а поранених все везли і везли.

— Ось у клубі Лукана за дурня мають, а він розумніший за Кріденера виявився, — сказала Варя, тому що мовчати більше не було сил.

Фандорін подивився запитально, і вона пояснила:

— Він мені ще зранку сказав, що зі штурму пуття не вийде. Мовляв, диспозиція гарна, а полководці погані. І солдати теж не надто...

— Він так сказав? — перепитав Ераст Петрович. — Ах, он воно як. Це змінює...

І, не договоривши, зсунув брови.

— Що змінює?

Мовчання.

— Що змінює? Га?

Варя почала злитися.

— Дурна манера! Сказати «а» і не казати «б»! Що це таке, врешті-решт?

Їй дуже хотілося схопити титулярного радника за плечі та як слід трусонутися. Напринджений, невихований шмаркач! Зображує з себе індіанського вождя Чингачгука.

— Це, Варваро Андріївно, зрада, — раптом мовив Ераст Петрович.

— Зрада? Яка зрада?

— А ось це ми виявимо. Отже. — Фандорін потер чоло. — Полковник Лукан, не великого розуму чоловік, один з усіх пророкує російській армії поразку. Це раз. З диспозицією він був ознайомлений і навіть як представник князя Карла отримав копію. Це два. Успіх операції залежав від прихованого маневру під прикриттям пагорбів. Це три. Наші колони були розстріляні турецькою артилерією по квадратах, поза прямою видимістю. Це чотири. Висновок?

— Турки заздалегідь знали, коли і куди стріляти, — прошепотіла Варя.

— А Лукан заздалегідь знав, що наступ виявиться невдалим. До речі, знову в останні дні у цього чоловіка звідкись з'явилося багато грошей.

— Він багатий. Якісь родові скарби, маєтки. Він розповідав, але я не дуже слухала.

— Варваро Андріївно, нещодавно полковник намагався позичити у мене триста карбованців, а потім за лічені дні, якщо вірити Зурову, спустив до п'ятнадцяти тисяч. Звісно, Іполит міг і прибрехати...

— Ще й як міг, — погодилася Варя. — Але Лукан насправді програв дуже багато. Він сам мені сьогодні казав, перед тим як їхати до Букарешта.

— Він поїхав?

Ераст Петрович відвернувся і замислився, час від часу похитуючи головою. Варя зайшла збоку, щоб бачити його обличчя, але нічого особливо примітного не розгледіла: Фандорін, примружившись, дивився на зірку Марс.

— Ось що, м-мила Варваро Андріївно, — повільно заговорив він, і у Варі потеплішало на душі — по-перше, тому що «мила», а по-друге, тому що він знову почав затинатися. — Доведеться мені все ж просити вас про д-допомогу, хоч я й обіцяв...

— Все, що забажаєте! — надто поквапливо вигукнула вона і додала: — Заради порятунку Петі.

— От і добре. — Фандорін допитливо подивився їй в очі. — Але з-завдання дуже складне і не з-приємних. Я хочу, щоб ви теж вирушили в Букарешт, знайшли там Лукана і с-спробували в ньому розібратися. Припустимо, спробуйте з'ясувати, чи дійсно він такий багатий. Зіграйте на його марносластві, чванькуватості, д-дурнуватості. Адже він одного разу вже бовкнув вам зайве. Він неодмінно розпустить п-перед вами пір'я. — Ераст Петрович зам'явся. — Адже ви молода, п-приваблива особа...

Тут він закашлявся і збився, тому що Варя від несподіванки присвиснула. Дочекалася нарешті компліменту від статуї командора. Звісно, комплімент доволі німецький — «молода приваблива особа», та все ж, все ж...

Однак Фандорін негайно все зіпсував.

— Звісно, одній вам їхати ні до чого, т-та й дивно буде. Я знаю, що до Букарешта збирається д'Євре. Він, звісно, не відмовиться взяти вас із собою.

Ні, справді, це не людина, а шматок льоду, подумала Варя. Спробуй-но такого розморозити! Невже не бачить, що француз кола виписує? Та ні, все бачить, просто йому, як каже Лушка, плюнути й розтерти.

Ераст Петрович, здається, витлумачив її незадоволений вираз обличчя на свій манер.

— Про гроші не турбуйтеся. Адже вам п-передбачене жалування, подорожні та інше. Я видам. Купите там щось, розважитесь.

— Авжеж, із Шарлем не доведеться нудьгувати, — мстиво сказала Варя.

Глава сьома,

у якій Варя втрачає звання порядної жінки

«Московські губернські відомості»,
22 липня (3 серпня) 1877 р.
Недільний фейлетон

«Коли ваш покірний слуга дізнався, що се місто, так добре освоєне у минулі місяці нашими тилowymi бувальцями, колись давно було засноване князем Владом на прізвисько Напалюнастромлювач, відомим також під іменем Дракули, багато що стало зрозумілим. Тепер ясно, чому в Букарешті за карбованець дають у найкращому разі три франки, чому паскудненький обід у трактирі коштує, як бенкет у «Слов'янському базарі», а за готельний номер платиш, як за оренду Букінгемського палацу. Смокчуть, смокчуть кляті вовкулаки російську кров, смачненько облизуються, та ще й поплювують.

Найнеприємніше те, що після обрання третьорядного принца румунським владарем ся дунайська провінція, що самою своєю автономією завдячує виключно Росії, почала відгонити вурстом та сальтисоном. Поглядають бояри-господарі на герра Бісмарка, а наш брат русак тут типу двоюрідної кози: за вим'я тягнуть, а носом крутять. Можна подумати, що не за румунську свободу проливають на полях Плевни свою святу кров...»

Помилилася Варя, дуже помилилася. Поїздка до Букарешта вийшла зовсім нудною.

На відпочинок у столицю румунського князівства крім француза націлилися ще кілька кореспондентів. Усі розуміли, що найближчими днями, а то й тижнями нічого цікавого на театрі воєнних дій не буде — нескоро оговтаються росіяни від плевненського кровопускання, ось і потяглася журналістська братія до тилкових спокус.

Збиралися довго і виїхали тільки на третій день. Варю як даму посадили в бричку до Маклафліна, інші поїхали верхи, і на француза, який їхав на нудьгуючому від повільної їзди Ятагані, довелося дивитися здаля, а розмову підтримувати з ірландцем. Той докладно обговорив з Варєю кліматичні умови на Балканах, у Лондоні й Середній Азії, розповів про устрій ресор свого екіпажа і детально описав кілька хитромудрих шахових етюдів. Від усього цього настрої у Варі зіпсувався, і на спочинках вона мізантропічно дивилася на жвавих попутників, у тому числі й на д'Євре, який рум'янів від моціону.

На другий день дороги — вже проїхали Олександрію — полегшало, тому що кавалькаду наздогнав Зуров. Він відзначився у битві, за хвацькість був узятий до Соболева в ад'ютанти, і генерал нібито навіть хотів представити

його до «анни», однак натомість гусар виторгував собі тижневу відпустку — за його словами, щоб розім'ятися.

Спочатку ротмістр розважав Варю джигітівкою — зривав на льоту сині дзвіночки, жонглював золотими імперіалами і вставляв у сідлі на ноги. Потім спробував помінятися з Маклафліном місцями, а коли отримав флегматичну, але рішучу відмову, пересадив на свою руду кобилу мовчазного кучера, сам же всівся на козли і, щохвилини озираючись, змішив Варю побрехеньками про свій героїзм і підступність ревнивого Жеромки Перепьолкіна, з яким щойно призначений ад'ютант був на ножах. Так і доїхали.

Знайти Лукана, як і передбачав Ераст Петрович, виявилось нескладно. Виконуючи інструкції, Варя зупинилася у найдорожчому готелі «Руайяль», запитала про полковника у порт'є, і виявилось, що *son excellence*¹ тут добре відомий — і вчора, і позавчора бенкетував у ресторані. Напевно буде і сьогодні.

Часу до вечора залишалось багато, і Варя пішла прогулятися фешенебельною Каля-Могошоаей, яка після наметового життя здавалася просто Невським проспектом: чепурні екіпажі, смугасті маркізи над вікнами яток, блискучі південні красуні, показні брюнети у блакитних, білих і навіть рожевих сюртуках, і мундири, мундири, мундири. Російська і французька мова явно заглушили румунську. Варя випила у справжній кав'ярні два горнятка какао, з'їла чотири тістечка і зовсім була розтанула від блаженства, але біля магазину капелюшків мимоволі глянула у дзеркальну вітрину і охнула. Тепер-то зрозуміло, чому зустрінчі чоловіки дивляться повз і крізь неї!

¹ Його ясновельможність (фр.).

Замазуха в виляючій блакитній сукні й пожухлому солом'яному капелюшку ганьбила ім'я російської жінки. А тротуарами фланерували такі месаліни, виряджені згідно з останньою паризькою модою!

У ресторан Варя страшенно спізнилася. Домовилася з Маклафліном на сьому, а з'явилася о дев'ятій. Кореспондент «Дейлі пост», будучи справжнім джентльменом, на рандеву покірно погодився (не йти ж у ресторан самій — ще приймуть за кокотку), та й за спізнення не докоряв ні словом, але вигляд мав глибоко нещасний. Нічого, за позику віддяка. Мучив усю дорогу метеорологічними знаннями, тепер нехай користь з нього буде.

Лукана поки що в залі не було, і Варя з людинолюбства попросила ще раз пояснити, як грається давньоперський захист. Ірландець, не помітивши переміни, яка відбулася з Варєю (а витрачено було шість годин часу і майже всі подорожні кошти — шістсот вісімдесят п'ять франків), сухо зауважив, що такого захисту він не знає. Довелося поцікавитися, чи завжди у цих широтах така спека наприкінці липня. Виявилось, що завжди, але це ніщо, порівняно з вологою спекою Бангалора.

Коли о пів на одинадцяті двері розчахнулися і в зал увійшов п'яленький нащадок римського легата, Варя зраділа йому як рідному, скочила і з невідомою сердечністю замахала рукою.

Щоправда, виникло непередбачуване ускладнення у вигляді пухкенької шатенки, яка висіла у полковника на лікті. Ускладнення поглянуло на Варю з неприхованим озлобленням, і Варя знітилася — якось і на думку не спадало, що Лукан може бути й одруженим.

Та полковник вирішив проблему зі справді військовою рішучістю — легенько ляснув свою супутницю долонею

нижче пишного шлейфу, і шатенка, прошипівши щось ядуче, обурено пішла геть. Певно, не дружина, подумала Варя і знітилася ще більше.

— Наша польова квітка розпустила пелюстки і виявилася прекрасною трояндою! — заволав Лукан, кидаючись до Варі через увесь зал. — Яка сукня! Який капелюшок! Боже, невже я на Шанзелізе!

Джигун і хам, звісно, але все одно приємно. Варя навіть дозволила йому прикластися до руки, поступившись принципами заради успіху справи. Ірландцю полковник кивнув з недбалою приязню (не суперник) і, не чекаючи на запрошення, всівся за стіл. Варі здалося, що Маклафлін теж радий бачити румуна. Невже стомився говорити про клімат? Та ні, навряд.

Офіціанти вже забирали кавник і кекс, замовлений економний кореспондентом, і тягли вина, солодощі, фрукти, сири.

— Ви запам'ятаєте Букарешт! — пообіцяв Лукан. — У цьому місті все належить мені!

— У якому сенсі? — запитав ірландець. — Володієте у місті значною нерухомістю?

Румун не завдав собі клопоту відповіддю.

— Привітайте мене, мадемуазель. Мій рапорт достойно оцінено, найближчим часом можу чекати на підвищення.

— Що за рапорт? — знову поцікавився Маклафлін. — Що за підвищення?

— Підвищення очікує на всю Румунію, — з поважним виглядом заявив полковник. — Тепер абсолютно ясно, що російський імператор переоцінив сили своєї армії. Мені відомо з достеменних джерел, — він артистично стишив голос і нахилився, лоскочучи Варину щоку під-

крученим вусом, — що генерал Кріденер від командування Західним загоном буде відсторонений, і війська, які обложили Плевну, очолить наш князь Карл.

Маклафлін витягнув із кишені блокнот і став записувати.

— Чи не бажаєте проїхатися нічним Букарештом, мадемуазель Варваро? — прошепотів на вухо Лукан, скориставшись паузою. — Я покажу вам таке, чого у вашій нудній північній столиці ви не бачили. Присягаюся, буде що згадати.

— Це рішення російського імператора чи просто побажання князя Карла? — запитав доскіпливий журналіст.

— Бажання його високості цілком досить, — відрубав полковник. — Без Румунії і її хоробрих п'ятдесяти тисяч армії росіяни безпомічні. О, пане кореспондент, мою країну чекає велике майбутнє. Невдовзі, недовзі князь Карл стане королем. А ваш покірний слуга, — додав він, звертаючись до Варі, — стане доволі поважною особою. Можливо, навіть сенатором. Проникливість, яку я виявив, достойно оцінена. Тож як щодо романтичної прогулянки? Я наполягаю.

— Я подумаю, — туманно пообіцяла вона, метикуючи, як би повернути розмову в потрібний бік.

Цієї миті до ресторану ввійшли Зуров і д'Євре — з точки зору справи, дуже недоречно, та Варя все одно зраділа: у їхній присутності завзяття у Лукана буде менше.

Простеживши за напрямком її погляду, полковник незадоволено пробурмотів:

— Однак «Руайяль» на правду перетворюється на прохідний двір. Треба було перейти в окремий кабінет.

— Доброго вечора, панове, — весело привітала знайомих Варя. — Букарешт — маленьке місто, чи не правда?

Полковник саме вихвалявся перед нами своєю проникливістю. Він задалегідь передбачив, що штурм Плевни закінчиться поразкою.

— Справді? — запитав д'Євре, уважно подивившись на Лукана.

— Прекрасно виглядаєте, Варваро Андріївно, — сказав Зуров. — Що це у вас, мартель? Чоловіче, келихів сюди!

Румун випив коньяку і кинув на обох похмурий погляд.

— Кому передбачив? Коли? — примружився Маклафлін.

— У рапорті на ім'я свого государя, — пояснила Варя. — І тепер проникливість полковника достойно оцінена.

— Пригощайтесь, панове, пийте, — широким жестом запросив Лукан і рвучко підвівся. — Все піде на мій рахунок. А ми з панною Суворовою їдемо кататися. Вона мені обіцяла.

д'Євре здивовано підняв брови, а Зуров недовірливо вигукнув:

— Що я чую, Варваро Андріївно? Ви їдете з Лукою?

Варя була близькою до паніки. Поїхати з Луканом — назавжди втратити свою репутацію, та ще невідомо, чим закінчиться. Відмовити — зірвати отримане завдання.

— Я зараз повернуся, панове, — вимовила вона підупалим голосом і швидко-швидко покрокувала до виходу. Треба було зібрати думки до купи.

У фойє біля високого дзеркала, з бронзовими завитками зупинилася, приклала руку до палаючого чола. Як вчинити? Піднятися до себе в номер, зачинитися і не відповідати на стукіт. Вибач, Петю, не наказуйте стратити, пане титулярний радник, не здатна Варя Суворова до шпигунства.

Двері заскрипіли, попереджаючи, і в дзеркалі, просто за спиною, виникла червона, розлючена фізіономія полковника.

— Перепрошую, мадемуазель, але з Міхаєм Луканом так не вийде. Ви мені в певному сенсі робили аванси, а тепер надумали публічно ганьбити?! Не на того натрапили! Тут вам не прес-клуб, тут я у себе вдома!

Від галантності майбутнього сенатора не лишилося і сліду. Карі з жовтуватим відтінком очі кидали вогнеблискавицею.

— Ходімо, мадемуазель, екіпаж чекає. — І на Варине плече лягла смаглява, поросла шерстю рука з неочікувано сильними, неначе викресаними з заліза пальцями.

— Ви збожеволіли, полковнику! Я вам не куртизанка! — скрикнула Варя, озираючись навсібіч.

Людей у фойє було доволі багато, в основному пани у літніх піджаках і румунські офіцери. Вони з цікавістю спостерігали за пікантною сценою, але заступатися за даму (та й чи за даму?), здається, не збиралися.

Лукан сказав щось румунською, і глядачі з розумінням засміялися.

— Багато пила, Марусю? — запитав один російською, і всі зареготали ще гучніше.

Полковник владно обхопив Варю за стан і повів до виходу, та так зграбно, що опиратися не було ніякої змоги.

— Ви нахаба! — вигукнула Варя і хотіла вдарити Лукана по щоці, але він устиг схопити її за зап'ясток. Від обличчя, що присунулося впритул, відгонило сумішшю перегару й одеколону.

«Зараз мене знудить», — перелякано подумала Варя.

Однак наступної секунди руки полковника розчепилися самі собою. Спочатку дзвінко ляснуло, потім смачно

хряснуло, і Варин кривдник відлетів до стіни. Одна його щока була багряною від ляпасу, а друга білою від хвацького удару кулаком. За два кроки плечем до плеча стояли д'Євре і Зуров. Кореспондент помахував пальцями правої руки, гусар потирив кулак лівої.

— Між союзниками пробігла чорна кішка, — констатував Іполит. — І це тільки початок. Мордобоем, Луко, не обійдеться. За таке поводження з дамою шкуру дірвлять.

д'Євре нічого не сказав — мовчки стягнув білу рукавичку і швиргонув полковнику в обличчя.

Трусонувши головою, Лукан випростався, потер вилицю. Подивився на одного, на другого. Варю найбільше вразило, що про її існування всі троє, здається, зовсім забули.

— Мене викликають на дуель? — румун хрипко, неначе через силу, цідив французькі слова. — Відразу обидва? Чи все ж по одному?

— Обирайте того, хто вам більше до вподоби, — сухо кинув д'Євре. — А якщо пощастить із першим, матимете справу з другим.

— Е-е, ні, — обурився граф. — Так діла не буде. Я першим сказав про шкуру, зі мною й стрілятися.

— Стрілятися? — неприємно засміявся Лукан. — Це вже ні, пане шулер, вибір зброї за мною. Мені чудово відомо, що ви з мсьє писакою заядлі стрільці. Але тут Румунія, і битися ми будемо по-нашому, по-волоському.

Він гукнув щось, звертаючись до глядачів, і кілька румунських офіцерів охоче витягнули з піхов шаблі, простягаючи їх ефесами вперед.

— Я обираю мсьє журналіста, — хруснув пальцями полковник і поклав руку на руків'я своєї шаблі. Він тве-

резів і веселішав просто на очах. — Візьміть будь-який із цих клинків і прошу надвір. Спочатку я проштрикну вас, а потім відріжу вуха панові бретеру.

У натовпі схвально зашуміли і хтось навіть вигукнув: «Браво!»

Д'Євре знизав плечима і взяв ту шаблю, що була ближче.

Роззяв розштовхав Маклафлін:

— Зупиніться! Шарлю, не втрачайте глузд! Це ж дикунство! Він вас уб'є! Рубатися на шаблях — це балканський спорт, ви ним не володієте!

— Мене вчили фехтувати на ескадронах, а це майже те саме, — незворушно відповів француз, зважуючи у руці клинок.

— Панове, не треба! — нарешті опанувала голосом Варя. — Це все через мене. Полковник трохи випив, але він не хотів мене ображати, я знаю. Ну припиніть же, це врешті-решт безглуздо! У яке становище ви мене ставите? — Її голос жалісно обірвався, але благання так і не було почуте.

Навіть не поглянувши на даму, через честь якої, власне, трапилася вся історія, зграя чоловіків, жваво перемовляючись, рушила коридором у бік внутрішнього дворика. З Варєю лишився тільки Маклафлін.

— Безглуздя, — сердито сказав він. — Які ще ескадрони? Я ж бачив, як румуни володіють шаблею. Тут у третю позицію не стають і «гарде» не кажуть. Рубають куснями, як кров'янку. Ох, яке перо гине, і як по-ідіотському! Все французьке чванство. Індику Лукану теж не пощастить. Засадять у тюрму, і просидить до самісінької амністії з нагоди перемоги. Ось у нас у Британії...

— Боже, Боже, що робити, — розгублено бурмотіла Варя, не слухаючи. — Я одна винна у всьому.

— Кокетування, пані, — великий гріх, — навдивовижу легко погодився ірландець. — Ще від часів Троянської війни...

З двору долетіли одностайні вигуки багатьох чоловічих голосів.

— Що там? Невже скінчено? — Варя схопилася за серце. — Як швидко! Підіть, Шеймасе, подивіться. Благаю!

Маклафлін замовчав, прислухаючись. На його добродушному обличчі застигла тривога. Виходити у двір кореспондент явно не мав жодного бажання.

— Ну що ви баритесь, — підганяла його Варя. — Можливо, йому потрібна медична допомога. Ах, який ви!

Вона прожогом кинулася у коридор, але назустріч, дзенькаючи шпорами, йшов Зуров.

— Яка прикрість, Варваро Андріївно! — ще здаля гукнув він. — Яка непоправна втрата!

Вона скрушно припала плечем до стіни, підборіддя затремтіло.

— Як могли ми, росіяни, втратити традицію шабельної дуелі! — продовжував журитися Іполит. — Красиво, видовишно, ефектно! Не те що піф-паф, і все! А тут балет, поема, бахчисарайський фонтан!

— Годі дурниці молоти, Зуров! — схлипнула Варя. — Скажіть нарешті, що там?

— О, це треба було бачити. — Ротмістр збуджено подивився на неї і на Маклафліна. — Все вклалося у десять секунд. Отже, так. Маленький, тинистий двір. Кам'яні плити, світло ліхтарів. Ми, глядачі, на галереї, внизу тільки двоє — Евре і Лука. Союзник вольтижує, помахує шаблею, креслить у повітрі вісімки, підкинув і розрубав навпіл дубовий листок. Публіка в захваті, плескає в долоні. Француз просто стоїть, чекає, поки наш павич закінчить

вихвалятися. Потім Лука стриб уперед і робить клинком такий скрипковий ключ на фоні атмосфери, а Евре, не рушивши з місця, тільки похилився тулубом назад, уник удару і блискавично, як й не помітив як, чиргонував шабелькою — просто румуну по горлянци, самісіньким вістрям. Той забулькотів, повалився горілиць, ногами посіпав і все, у відставку без пенсіону. Кінець дуелі.

— Перевірили? Мертвий? — швидко запитав ірландець.

— Мертвіше не буває, — завірив його гусар. — Кров'яки натекло з Ладозьке озеро. Варваро Андріївно, та ви засмутилися! Ви змарніли! Спирайтеся на мене. — І охоче обійняв Варю за стан, що в цій ситуації було доречно.

— Д'Евре? — пролопотіла вона.

Зуров ніби ненароком підібрався рукою вище і безтурботно повідомив:

— А що йому? Пішов здаватися в комендатуру. Відома річ, по голівці не поглядять. Не юнкерка побілував — полковника. Турнуть назад у Францію, і це в найкращому разі. Ось я вам гудзичок розстебну, легше дихати буде.

Варя нічого не бачила і не чула. Зганьблена, думала вона. Навіки втратила звання порядної жінки. Догралася з вогнем, дошпигувалася. Легковажна дурепа, а чоловіки — звірі. Через неї вбили людину. І д'Евре вона більше не побачить. А найжахливіше — обірвано нитку, що веде до ворожої павутини.

Що скаже Ераст Петрович?

Глава восьма, у якій Варя бачить янгола смерті

«Урядовий вісник» (Санкт-Петербург)
30 липня (11 серпня) 1877 р.

«Незважаючи на нестерпні напади епідемічного катару і кривавого проносу, Государ провів останні дні, відвідуючи шпиталі, переповнені тифозними хворими і пораненими. Його імператорська величність ставиться з такою щирою сердечністю до страждальців, що мимоволі стає тепло від цих сцен. Солдатики, наче діти, кидаються на подарунки і радіють надзвичайно наївно. Автору сих рядків не один раз доводилося бачити, як прекрасні сині очі Государя зволожувалися сльозою. Неможливо спостерігати ці сцени без особливого почуття благоговійного розчулення».

Ераст Петрович сказав ось що:

••••• 122 •••••

Турецький гамбіт

— Довгенько д-добиралися, Варваро Андріївно. Пропустили багато цікавого. Відразу ж після отримання вашої т-телеграми я розпорядився провести ретельний огляд намету й особистих речей убитого. Нічого особливо цікавого не знайшли. А позавчора з Букарешта доставили папери, які були у Лукана. І що ви д-думаєте?

Варя боязко підвела очі, вперше подивившись титулярному раднику в обличчя. Жалю або, ще гірше, зневаги у погляді Фандоріна не прочитала — лише зосередженість і, певно, азарт. Полегшення відразу ж змінилося соромом: тягнула час, боячись повернення в табір, нюні розпускала через своє дорогоцінне реноме, а про справу і думати забула, егоїстка.

— Кажіть же! — поквапила вона Фандоріна, який з цікавістю спостерігав за сльозою, що повільно котилася Вариною щокою.

— Ви в-вибачте великодушно, що втягнув вас у таку історію, — винувато мовив Ераст Петрович. — Всяке очікував, але т-такого...

— Що ви знайшли у паперах Лукана? — сердито перебила його Варя, відчуваючи, що якщо розмова не поверне до діла, вона неодмінно розплачеться.

Співрозмовник чи то здогадався про таку можливість, чи просто подумав, що тема вичерпана, але заглиблюватися у букарештський епізод не став.

— Вельми цікаві нотатки у записнику. Ось, погляньте-но.

Він витягнув з кишені кокетливу книжечку в парчевій палітурці й відкрив сторінку з закладкою. Варя проглянула колонку чисел і літер:

$$19 = Z - 1500$$

$$20 = Z - 3400 - i$$

••••• 123 •••••

$$\begin{aligned}
21 &= J + 5000 Z - 800 \\
22 &= Z - 2900 \\
23 &= J + 5000 Z - 700 \\
24 &= Z - 1100 \\
25 &= J + 5000 Z - 1000 \\
26 &= Z - 300 \\
27 &= J + 5000 Z - 2200 \\
28 &= Z - 1900 \\
29 &= J + 15000 Z + i
\end{aligned}$$

Прочитала ще раз повільніше, потім знову. Страшенно хотілося виявити кмітливість.

— Це шифр? Ні, нумерація йде підряд... Список? Номери полків? Кількість солдатів? Можливо, втрати і поповнення? — затараторила Варя, поморщивши лоба. — Значить, Лукан все ж був шпигуном? Але що означають літери — Z, J, i? А може, це формули чи рівняння?

— Ви лестите покійному, Варваро Андріївно. Все набагато простіше. Якщо це і рівняння, то доволі нехитромудре. Щоправда, з одним невідомим.

— Тільки з одним? — Варя була вражена.

— Подивіться уважніше. У першій к-колонці, звісно, числа, Лукан ставить після них подвійну риску. З 19 до 29 липня за західним стилем. Чим займався полковник у ці дні?

— Звідки мені знати? Я ж за ним не слідкувала. — Варя подумала. — Ну, в штабі, певно, був, на позиції їздив.

— Жодного разу не бачив, щоб Лукан їздив на п-позиції. В основному зустрівач його т-тільки в одному місці.

— У клубі?

— Саме так. І чим він там займався?

— Та нічим, заповзято в карти грав.

— Б-браво, Варваро Андріївно.

Вона поглянула на аркуш ще раз.

— Так це він картярські рахунки записував! Після Z мінус, після J завжди плюс. Значить літерою Z він позначав програші, а буквою J виграші? Це і все? — Варя розчаровано знизала плечима. — А де ж тут шпигунство?

— А ніякого шпигунства не було. Шпигунство — високе мистецтво, тут ми маємо справу з елементарним п-підкупом і зрадою. 19 липня, напередодні першої Плевни, у клубі з'явився бретер Зуров, і Лукан втягнувся в гру.

— Отже, Z — це Зуров? — вигукнула Варя. — Стривайте... — Вона зашепотіла, дивлячись на цифри. — Сорок дев'ять... сім пам'ятаємо... Сто чотири... — І підсумувала. — Всього він програв Зурову 15 800. Ніби сходиться, адже Іполит теж говорив про п'ятнадцять тисяч. Однак що таке і?

— П-певно, горезвісний перстень, румунською inel. 20 липня Лукан його програв, 29-го відіграв назад.

— Але хто такий J? — потерла чоло Варя. — Серед гравців на J ніби нікого не було. У цієї людини Лукан виграв... м-м... Ого! Тридцять п'ять тисяч! Щось не пригадую за полковником таких великих виграшів. Він би неодмінно похизувався.

— Тут хизуватися було нічим. Це не виграш, а гононар за зраду. В-вперше загадковий J передав полковнику гроші 21 липня, коли Лукан програвся Зурову геть-чисто. Згодом покійний отримував від свого невідомого покровителя по п'ять т-тисяч 23-го, 25-го і 27-го, тобто через день. Це і дозволяло йому продовжувати

гру з Іполитом. 29-го липня Лукан отримав одразу п'ятнадцять тисяч. Питається, чому так б-багато і чому саме 29-го?

— Він продав диспозицію другої Плевни! — охнула Варя. — Фатальний штурм відбувся 30-го липня, наступного дня.

— Ще раз браво. Ось вам секрет і луканівської п-прозірливості, і вражаючої т-точності турецьких артилеристів, які розстріляли наші колони ще на підході, по площах.

— Але хто ж цей J? Невже ви не маєте ніяких підозр?

— Чому ж, — нерозбірливо пробурмотів Фандорін. — П-підозрюю... Однак поки що не складається.

— Значить, треба просто знайти цього J, і тоді Петю звільнять, Плевну візьмуть і війна закінчиться?

Ераст Петрович подумав, поморщив гладеньке чоло і дуже серйозно відповів:

— Ваш логічний ланцюжок не зовсім к-коректний, але в принципі правильний.

У прес-клубі Варя з'явиться того ж вечора не наважилася. Напевно всі винуватять її і в смерті Лукана (вони ж не знають про зраду), і у вигнанні загального улюбленця д'Евре. Француз із Букарешта у табір так і не повернувся. За словами Ераста Петровича, дуелянта потримали під арештом і наказали протягом двадцяти чотирьох годин залишити територію Румунського князівства.

У надії зустріти Зурова чи хоча б Маклафліна і дізнатися від них, наскільки громадська думка суворо налаштована щодо злочинниці, бідолашна Варя прогулювалася колами навкруг-шатра, що пістрявіло різнокольоровими прапорцями, тримаючи дистанцію сто кроків. Дітися

було геть нікуди, а йти до себе в намет зовсім не хотілося. Милосердні сестри, славні, але обмежені істоти, знову стануть теревенити, хто з лікарів серденько, а хто злюка, і чи серйозно однорукий поручик Штрумпф із шістнадцятої палати зробив пропозицію Насті Прянишниковій.

Запона шатра колихнулася, Варя побачила приземкувату фігуру в синьому жандармському мундирі й квапливо відвернулася, зробивши вигляд, що милується обридлим краєвидом села Богот, котре прихистило штаб головнокомандувача. Де, питається, справедливість? Підступний інтриган і опричник Казанзакі ходить у клуб запросто, а вона, по суті, невинна жертва обставин, тупцює на запилюженій дорозі, ніби якась дворняга! Варя обурено труснула головою і твердо вирішили забиратися геть, але позаду пролунав вкрадливий голос ненависного грека:

— Пані Суворова! Яка приємна зустріч.

Варя озирнулася і скорчила гримасу, впевнена, що за незвичною люб'язністю підполковника неодмінно буде якийсь зміїний укус.

Казанзакі дивився на неї, розтягнувши товсті губи у посмішці, а погляд у нього був незрозумілий, ледь не улесливий.

— Всі у клубі тільки про вас і говорять. Чекають з нетерпінням. Не кожного дня, знаєте, через прекрасних дам клинки схрещуються, та ще з летальним завершенням.

Нашорошено насупившись, Варя чекала каверзи, та жандарм почав посміхатися ще солодше.

— Граф Зуров ще вчора змалював усю ескападу в соковитих фарбах, а сьогодні ще й ця стаття...

— Яка стаття? — неабияк перелякалася Варя.

— Ну як же, наш опальний д'Євре вибухнув у «Рев'ю парізьєн» цілою шпальтою, в якій змальовує поєдинок. Романтично. Вас іменує виключно «la belle m-lle S».¹

— І що ж, — голос Варі ледь-ледь затремтів, — ніхто мене не звинувачує?

Казанзакі ледь підняв густющі брови:

— Хіба що Маклафлін і Єремій Йонович. Але перший — відомий буркотун, а другий рідко буває, хіба якщо з Соболевим. До слова, Перепьолкіну за останній бій «Георгій» вийшов. За які такі заслуги? Ось що значить — опинитися у правильному місці й у правильний час.

Підполковник задрісно прицмокнув і обережно перейшов до головного:

— Всі гадають, куди поділась наша героїня, а героїня, виявляється, займається важливими державними справами. Ну-с, що там замислив хитромудрий пан Фандорін? Які гіпотези з приводу таємничих нотаток Лукана? Не дивуйтеся, Варваро Андріївно, я в курсі подій. Що не кажіть, завідую особливою частиною.

Он воно що, подумала Варя, спідлоба дивлячись на підполковника. Так я тобі й сказала. Диви, який моторний, на все готове.

— Ераст Петрович щось таке пояснював, та я не дуже зрозуміла, — повідомила вона, наївно покліпавши віями. — Якийсь «Зе», якийсь «Же». Ви краще запитайте у пана титулярного радника самі. Принаймні Петро Афанасійович Яблоков ні в чому не винен, тепер це ясно.

— У зраді, можливо, і не винен, але у злочинній необережності напевно вина його є. — Голос жандарма лягнув знайомою крицею. — Нехай поки посидить ваш нарече-

¹ Прекрасна мадемуазель С. (Фр.)

ний, нічого йому не буде. — Однак Казанзакі відразу ж змінив тон, либонь, згадавши, що сьогодні виступає в іншому амплуа. — Все влаштується. Адже я, Варваро Андріївно, не маю амбіцій і завжди готовий визнати свою помилку. Взяти хоча б незрівнянного мсьє д'Евре. Так, визнаю: допитував, підозрював — були підстави. Через його горезвісне інтерв'ю з турецьким полковником наше командування зробило помилку, загинули люди. Я мав гіпотезу, що полковник Алі-бей — персонаж міфічний, вигаданий французом чи то з репортерського марнославства, чи то з інших, не таких невинних причин. Тепер бачу, що був несправедливим. — Він довірливо стишив голос. — Отримано агентурні відомості з Плевни. Біля Осман-паші насправді є чи то помічник, чи то радник такий собі Алі-бей. На люди майже не виходить. Наша людина бачила його здаля, розгледіла тільки розпушену чорну бороду і темні окуляри. Евре, до слова, теж про бороду згадував.

— Борода, окуляри? — Варя теж стишила голос. — Не вже той самий, як його, Анвар-ефенді?

— Тс-с. — Казанзакі нервово озирнувся і заговорив ще тихше. — Певен, що він. Дуже меткий пан. Зграбно обкрутив нашого кореспондента кругом пальця. Всього три табори, каже, головні сили підійдуть нескоро. Розробка нехитромудра, але елегантна. Ось ми, бовдури, наживку і проковтнули.

— Однак, якщо у невдачі першого штурму немає вини д'Евре, а вбитий ним Лукан — зрадник, виходить, що журналіста випровадили неправильно? — запитала Варя.

— Виходить, що так. Бідоласі просто не пощастило, — махнув рукою підполковник і присунувся ближче. — Бачите, Варваро Андріївно, який я з вами відвертий. Між

іншим, секретною інформацією поділився. А ви не хочете мені розказати такі дрібниці. Я переписав собі той листок із книжечки, б'юся третій день, і все намарно. Спочатку думав, шифр. Несхожий. Перелік або пересування частин? Втрати і поповнення? Ну скажіть нарешті, до чого дійшов Фандорін?

— Скажу лише одне. Все набагато простіше, — поблажливо мовила Варя і, поправивши капелюшок, легкою ходою попрямувала до прес-клубу.

До третього і остаточного штурму плевненської фортеці готувалися протягом усього спекотного серпня. Хоч приготування були оточені суворою таємністю, у таборі відкрито говорили, що битва відбудеться не інакше як 30-го, у день ясновельможного тезоіменитства. Зранку до вечора на довколишніх долинах та пагорбах піхота і кіннота вправлялися у спільних маневрах, дорогами вдень і вночі підтягувалися польові й облогові гармати. Прикро було дивитися на змучених солдатиків у спітнілих гімнастерках і сірих від пилу кепі з сонцезахисними хустками, але загальний настрій був мстиво-радісним: усе, мовляв, урвався наш терпець, росіяни повільно запрягають та швидко їдуть, пристукнемо докучливу плевненську муху всієї могутністю ведмежої десниці.

І у клубі, і в офіцерській кантині, де столувалася Варя, всі разом перетворилися на стратегів — малювали схеми, сипали іменами турецьких пашів, гадали, звідки буде завдано головний удар. Кілька разів заїжджав Соболев, але тримався загадково і поважно, у шахи більше не грав, на Варю позирав з гідністю і на зловісну долю вже не нарікав. Знайомий штабіст шепнув, що генерал-майору в майбутньому приступі відводиться хоч і не ключова, але дуже важлива роль, і під началом у нього тепер

цілих дві бригади й один полк. Оцінили, нарешті, Михайла Дмитровича за заслугами.

Навкруг панувало пожвавлення, і Варя щодуху намагалася прийнятися загальним підйомом, але якось не виходило. Правду кажучи, їй смертельно набридли розмови про резерви, дислокації та комунікації. До Петі, як і раніше, не пускали, Фандорін ходив похмуріший від ночі й на запитання відповідав нерозбірливим мугиканням, Зуров з'являвся тільки супроводжуючи свого патрона, косував на Варю поглядом полоненого вовка, кривив жалісливі гримаси буфетнику Семену, але в карти не грав і вина не просив — у загоні Соболева панувала залізна дисципліна. Гусар пожалівся пошепки, що «Жеромка» загарбав до рук «усе хазяйство» і нікому дихнути не дає. А Михайло Дмитрович його оберігає і не дає влаштувати нормальну наминачку. Швидше б уже штурм.

За всі останні дні єдиною радісною подією було повернення д'Евре, який, виявляється, переcheкав бурю у Кишиневі, а дізнавшись про свою повну реабілітацію, поспішив до театру воєнних дій. Але і француза, якому Варя дуже зраділа, ніби підмінили. Він більше не розважав її цікавими історіями, про букарештський інцидент говорити уникав, а все сновигав табором, надолужуючи місяць відсутності, та строчив статейки у своє «Рев'ю». Загалом, Варя почувалася приблизно так само, як у ресторані готелю «Руайяль», коли чоловіки, відчувши запах крові, немов з ланцюга зірвалися і геть забули про її існування. Зайве підтвердження того, що чоловік за своїм еством близький до тваринного світу, звірине начало виражене в ньому очевидніше, ніж у жінці, і тому повноцінним різновидом *homo sapiens* є саме жінка, істота

більш розвинена, тонка і складна. Шкода тільки, що поділитися своїми думками було ні з ким. Сестри-жалібниці на такі слова тільки вибухали сміхом у долоньку, а Фандорін неухважно кивав, думаючи про щось інше.

Одне слово, безчасся і нудьга.

А на світанку 30 серпня Варю розбудив неймовірний гуркіт. Це почалася перша канонада. Напередодні Ераст Петрович пояснив, що окрім звичайної артилерійської підготовки туркам завдадуть психологічного натиску — це нове слово у військовому мистецтві. З першим променем сонця, коли правовірним час робити намаз, триста російських і румунських гармат відкриють шквальний вогонь по турецьких укріпленнях, а рівно о дев'ятій канонада припиниться. Осман-паша, очікуючи на атаку, відправить на передові позиції свіжі війська, але де там: союзники не зрушать з місця, і над плевненськими просторами запанує тиша. Об одинадцятій нуль-нуль на спантелечених турків впаде новий шквал вогню, який триватиме до першої години дня. Далі — знову затишшя. Супротивник забирає поранених і вбитих, нашвидкуруч латає руйнування, підкочує нові гармати замість розбитих, а штурму все немає. У турків, які сталевими нервами не славляться і, як відомо, здатні на миттєвий порив, але пасують перед будь-яким тривалим зусиллям, натурально починається замішання, а можливо, і паніка. На передову напевне з'їжджається все басурманське начальство, дивиться в біноклі, нічого не розуміє. І тут, о чотирнадцятій тридцять, супротивника накриває третя хвиля канонади, а ще за півгодини на змучених чеканям турків кидаються штурмові колони.

Варя зіщулилася, уявивши себе на місці бідолашних захисників Плевни. Адже це жахливо — чекати рішучих

подій і годину, і дві, і три, а все намарно. Вона б точно не витримала. Задумано хитро, цього у штабних геніїв не забрати.

Бу-бух! Бу-бух! — гуркотіли важкі облогові гармати. Бух-бух-бух! — рідкіше вторували польові гармати. Це надовго, подумала Варя. Треба поснідати.

Журналістам не повідомили про хитромудрий план артилерійської підготовки, і вони виїхали на позицію ще затемна. Місцезнаходження кореспондентського пункту варто було обговорити з командуванням заздалегідь, і після тривалих дискусій більшістю голосів вирішили проситися на висотку, розташовану між Гривицею, де знаходився центр позиції, і Ловчинським шосе, за яким був лівий фланг. Спочатку більшість журналістів хотіли розміститися ближче до правого флангу, тому що головний удар явно намічався саме з того боку, але Маклафлін і д'Євре переконали колег. Їхній головний аргумент був таким: нехай лівий фланг навіть виявиться другорядним, але там Соболев, а значить, без сенсації не минеться.

Поснідавши разом із блідими сестрами, які здригалися від пострілів, Варя пішла шукати Ераста Петровича. У штабі титулярного радника не було, в особливій частині теж. Про всяк випадок Варя зазирнула до нього в намет і побачила, що Фандорін преспокійно сидить у складаному кріслі з книгою у руці і, похитуючи сап'яновим черевиком із загнутим носком, п'є каву.

— Ви коли на позицію? — запитала Варя, сідаючи на ліжко, тому що більше не було куди.

Ераст Петрович знизав плечима. Обличчя його так і світилося свіжим рум'янцем. Табірне життя явно йшли на користь колишньому волонтерові.

— Невже будете сидіти тут цілий день? Д'Євре сказав, що сьогоднішня битва — найбільший штурм укріпленої позиції за всю світову історію. Грандіозніше, ніж взяття Малахового кургану.

— Ваш д'Євре любить п-прибrehати, — відповів титулярний радник. — Ватерлоо і Бородіно були масштабніші, не кажучи вже про лейпцизьку Битву народів.

— Ви просто чудовисько! Вирішується доля Росії, гинуть сотні тисяч людей, а він сидить, книжку читає! Це зрештою аморально!

— А дивитися з безпечної відстані, як люди в-вбивають одне одного, морально? — У голосі Ераста Петровича, на диво, пролунало людське почуття — роздратування. — Дякую п-покірно, я за цим спектаклем уже спостерігав і навіть брав у ньому участь. Мені не с-сподобалося. Я вже краще у компанії Т-тацита. — І демонстративно втупився у книгу.

Варя підхопилася, тупнула ногою і попрямувала до виходу, але Фандорін сказав їй у спину:

— Ви вже там обережніше, добре? З к-кореспондентського пункту ані кроку. Мало що буває.

Вона зупинилася і здивовано озирнулася на Ераст Петровича.

— Турботу виявляєте?

— Чесне с-слово, Варваро Андріївно, ну що ви там загубили? Спочатку будуть довго стріляти з гармат, потім побіжать уперед і п-піднімуться клуби диму, ви нічого не побачите, тільки почуете, як одні кричать «ура», а інші кричать від болю. Дуже цікаво. Наша з вами робота не там, а тут, у т-тилу.

— Тиловий щўр, — згадала Варя годящий для okazji термін і залишила мізантропа наодинці з його Тацитом.

Висотку, на якій розташувалися кореспонденти і військові спостерігачі нейтральних країн, знайти виявилось просто — ще з дороги, суціль забитої возами з боєприпасами, Варя побачили вдалині біле полотно. Воно мляво гоїдалося під вітром, під ним темніло чимале скупчення людей — либонь, чоловік сто, якщо не більше. Розпорядник дороги, хриплий від крику капітан з червоною пов'язкою на рукаві, який розподіляв, куди підвозити снаряди в першу чергу, мигцем посміхнувся миловидній панянці у мереживному капелюшку і махнув рукою:

— Туди, туди, мадемуазель. Та дивіться, нікуди не звертайте. По білому прапору ворожа артилерія не б'є, а в інші місця ні-ні та й залетять один-два снарядики. Куди, куди попер, телепню?! Я ж сказав, чотирифунтові на шосту!

Варя торкнулася повіддя сумирного буланого коника, позиченого із лазаретної стайні, і поїхала на фланг, з цікавістю озиралась довкола.

Уся долина перед пасмом невисоких пагорбів, за якими починалися підступи до Плевни, була поцяткована дивними острівцями. Це, розбившись на роти, лежала на траві піхота, чекаючи наказу про атаку. Солдати стихло перемовлялися, час від часу то звідси, то звідти долітав неприродно гучний регіт. Офіцери, зібравшись групами по кілька чоловік, диміли цигарками. На Варю, яка їхала амазонкою, дивилися здивовано і недовірливо, немов на істоту з іншого, несправжнього світу. Від вигляду цієї долини, що ворушилася і дзижчала, ставало ніяково. Варя виразно побачила, як над запилюженою травою кружляє янгол смерті, вдивляючись і відзначаючи обличчя своєї невидимою печаткою.

Вона вдарила коника підбором, щоб швидше проїхати цей жахливий зал очікування.

Натомість на пункті спостереження всі були пожвавлені й сповнені радісного передчуття. Тут панувала атмосфера пікніка, а дехто просто розташувався біля розкладених на землі білих скатертин і зі смаком закушував.

— А я вже думав, не приїдете! — вітав новоприбулу д'Євре, так само збуджений, як і всі інші. Варя звернула увагу, що він одягнув свої знамениті руді чоботи.

— Ми тут, як ідіоти, стирчимо від самого світанку, а російські офіцери почали підтягуватися тільки до полудня. Пан Казанзакі прибув лише чверть години тому, від нього ми й дізналися, що штурм розпочнеться лише о третій годині, — весело затараторив журналіст. — Я бачу, ви теж задалегідь знали диспозицію. Негарно, мадемуазель Барбаро, могли б і попередити по-приятельському. Адже я о четвертій ранку встав, а для мене це гірше смерті.

Француз допоміг панні спішитися і, посадивши її на складаний стілець, узявся пояснювати:

— Ген там, на протилежних висотах, укріплені позиції турків. Бачите, де фонтанами здійснюються вибухи? Це самісінький центр їхньої позиції. Російсько-румунська армія витяглася паралельною лінією кілометрів на п'ятнадцять, нам звідси можна охопити тільки частину цього величезного простору. Зверніть увагу на круглий пагорб. Та ні, не цей, а ген той, де біле шатро. Це командний пункт, тимчасова ставка. Там і очільник Західного загону князь Карл Румунський, і головнокомандувач гран-дюк Микола, і сам імператор Олександр. О, ракети, ракети пішли! Мальовниче видовище, чи не правда?

Над порожнім полем, що розділяло ворожі табори, крутими дугами окреслилися димові смуги — ніби хтось нарізав небесну сферу куснями, як кавун чи коровай. Варя задерла голову і побачила високо вгорі три кольорових

м'ячі — один близько, другий подалі, над імператорською ставкою, третій і зовсім над самісіньким горизонтом.

— Це, Варваро Андріївно, повітряні кулі, — повідомив, підійшовши, Казанзакі. — З них за допомогою сигнальних прапорців ведеться корегування артилерійського вогню.

Дивитися на жандарма було ще більш неприємно, ніж завжди. Він збуджено похрускував пальцями, ніздрі нервово роздувалися. Почув запах людської крові, упир. Варя демонстративно переставила стілець подалі, та підполковник ніби й не зауважив її маневр. Підійшов знову, тицьнув пальцем у бік, туди, де за невисоким пасмом гуркотіло особливо сильно.

— Наш спільний знайомий Соболев, як завжди, викинув коника. За диспозицією, його роль — демонструвати проти Кришинського редуту, у той час як основні сили завдають удар у центрі. Але наш гоноровий генерал не втримався. Всупереч плану поліз у лобову атаку просто зранку. Мало того, що відірвався від головних сил і відрізаний турецькою кіннотою, так ще поставив під загрозу всю операцію! Ну, і дістане він по шапці!

Казанзакі витягнув із кишені золотий годинник, схвилювано зняв кепі, перехрестився.

— Третя година! Зараз підуть!

Варя озирнулася і побачила, що вся долина ожила: острівці білих гімнастерок заколихалися, швидко стягуючись до передової. Повз висотку бігли бліді люди, попереду прудко шкутильгав літній офіцер із довгими вусами.

— Не відставай, багнети вище! — тонко і пронизливо крикнув він, озираючись. — Семенцов, дивись там! Довбешку відірву!

Повз них уже йшли інші ротні колони, але Варя все дивилася услід тій, першій, із літнім командиром і невідомим Семенцовим.

Рота розвернулася в лінію і повільно побігла до далекого реду, над яким ще сильніше здиблювалися земляні фонтани.

— Ну, зараз він їм дасть, — сказав хтось поруч.

Вдалині на полі вже повним ходом вибухали снаряди, стало погано видно через дим, що стелився землею, але Варина рота поки бігла справно, і по ній ніхто, здається, не стріляв.

— Давай, Семенцов, давай, — шепотіла Варя, стиснувши кулаки.

Невдовзі за спинами колон, що розвернулися, розглядіти «своїх» уже було неможливо. Коли відкритий простір перед редутом наповнився білими гімнастерками до середини, просто по людській масі акуратними кущами встали вибухи: перший, другий, третій, четвертий. Потім, трохи ближче — ще раз: перший, другий, третій, четвертий. І знову. І знову.

— Густо чеше, — почувла Варя. — Ось тобі й артпідготовка. Не фасонитися треба було з цією дурною психологією, а лупити безперестанку.

— Побігли! Біжать! — Казанзакі схопив Варю за плече і сильно стиснув.

Вона обурено глянула на нього знизу вгору, але зрозуміла, що людина не контролює себе. Якось вивільнилася, подивилася на поле.

Воно сховалося за пеленою диму, в якому миготіло біле і літали чорні грудки землі.

На пагорбі притихли. З сивого туману мовчки біг на товп, обтікаючи пункт спостереження з обох боків. Ва-

ря побачила червоні плями на гімнастерках і увібрала голову в плечі.

Дим потроху розсіювався. Оголилася долина, вся у чорних колах вирв і білих крапках гімнастерок. Придивившись, Варя побачила, що крапки ворухнуться, і почула глухе підвивання, яке немов лунало з-під землі — цієї миті й гармати припинили стріляти.

— Перша проба сил закінчена, — сказав знайомий майор, приставлений до журналістів від головного штабу. — Міцно засів Осман, доведеться пововтузитися. Зараз ще артпідготовочка, а потім знову «ура-ура».

Варю занудило.

Глава дев'ята,

*у якій Фандорін
дістає прочуханку від начальства*

«Російські відомості» (Санкт-Петербург)
31 серпня (12 вересня) 1877 р.

«...Відважний юнак, пам'ятаючи батьківські настанови свого обоженуваного командира, вигукнув: "Помру, Михале Дмитричу, але донесення доставлю!" Дев'ятнадцятирічний герой скочив на свого донця і помчав долиною, яку овіювали свинцеві вітри. Туди, де за притаєними башибузуками, розмістилися головні сили армії. Кулі свистіли над головою вершника, але він лишень пришпорював гарячого коня, шепочучи: "Швидше! Швидше! Від мене залежить доля битви!"»

Однак злий фатум сильніший за відвагу. Пролунали постріли з засідки, і хоробрий ординарець впав на землю. Обливаючись кров'ю, він підхопився і з клинком

у руках кинувся на бусурманів, але вже налетіли на нього чорними шуліками жорстокі вороги, повалили і довго рубали шаблями бездиханне тіло.

Так загинув Сергій Верещагін, брат знаменитого художника.

Так зів'янув багатообіцяючий талант, якому не судилося розквітнути на повну силу.

Так загинув третій із гінців, відправлених ~~Соболевим~~ Соболевим до Государя...»

О восьмій вечора вона знову опинилася на знайомому роздоріжжі, але замість захриплого капітана там розпоряджався такий самий захриплий поручик, якому доводилося ще гірше, ніж попереднику, бо тепер мусив керувати двома зустрічними потоками: на передову, як і раніше, тягнулися вози з боєприпасами, а з поля бою вивозили поранених.

Після першої атаки Варя виявила легкодухість, зрозумівши, що вдруге подібного видовища не витримає. Поїхала в тил, а дорогою ще й поплакала — добре, що нікого зі знайомих поруч не було. Але до табору не дісталася, тому що стало соромно.

Міміза, тендітна панночка, слабка стать, сварила вона себе. Адже знала, що на війну їдеш, а не у Павловське на гуляння. І ще дуже вже не хотілося робити приємність титулярному раднику, який, таким чином, знову матиме рацію.

Коротше, повернула назад.

Їхала тихо, серце тоскно завмирало від наближення звуків бою. У центрі стрілянина з рушниць майже стихлася і рокотіли тільки гармати, однак з боку Ловчинського шосе, де бився відрізаний загін Соболева, безпе-

рервно долітали залпи і завзяте ревище багатьох голосів, ледь чутне на такій відстані. Здається, генералу Мішелю було несолодко.

Варя стрепенулася — з куців на дорогу виїхав забризканий кров'ю Маклафлін. Капельюх з'їхав на бік, обличчя червоне, чолом стікає піт.

— Ну що там? Як іде справа? — запитала Варя, схопивши коня ірландця за вуздечку.

— Здається, добре, — відповів він, витираючи щоки хусткою. — Уф, заїхав у якісь хащі, ледь вибрався.

— Добре? Що, редути взяли?

— Ні, у центрі турки встояли, але двадцять хвилин тому повз наш спостережний пункт промчав чвалом граф Зуров. Він дуже поспішав у ставку і крикнув лишень: «Peremoga! My v Plevni! Ne mau chasu, ranove, terminove doruchennja!» Мсьє Казанзакі помчав йому навздогін. Цей пан — великий честолюбець і, певно, хоче бути поруч із носієм щасливої звістки — раптом і йому щось перепаде. — Маклафлін несхвально похитав головою. — Ну, а панове журналісти негайно кинулися урозтіч — адже у кожного на такий випадок є свій чоловічок серед телеграфістів. Запевняю вас, цієї хвилини у редакції газет летять телеграми про взяття Плевни.

— А що ж ви?

Кореспондент із гідністю відповів:

— Я ніколи не метушуся, мадемуазель Суворова. Спочатку слід достеменно з'ясувати подробиці. Замість коротенького повідомлення я надішлю цілу статтю, і вона потрапить до того самого ранкового випуску, що й їхні куценькі телеграми.

— Отже, можна повертатися до табору? — з полегшенням запитала Варя.

— Гадаю, так. У штабі ми дізнаємося набагато більше, ніж у цій савані. Та й зсутеніє незабаром.

Однак у штабі нічого до пуття не знали, оскільки зі ставки ніяких повідомлень про взяття Плевни не надходило — навпаки, виглядало, що наступ був відбитий у всіх головних пунктах і втрати якісь астрономічні, не менш ніж двадцять тисяч чоловік. Казали, що государ зовсім занепав духом, а на питання про успіх Соболева тільки махали рукою: як міг Соболев з'їдго двома бригадами взяти Плевну, якщо 60 батальйонів центру і правого флангу не змогли зайняти навіть першу лінію редутив?

Виходила якась нісенітниця. Маклафлін торжествував, задоволений своєю обачністю, а Варя злилася на Зурова: хвалько, брехун, наплів бозна-чого, тільки всіх заплував.

Прийшла ніч, у штаб повернулися похнюплені генерали. Варя побачила, як у будиночок оперативного відділу пройшов оточений ад'ютантами Микола Миколайович. Його коняче, обрамлене густими бакенбардами обличчя сіпалося від судом.

Все шепотілися про величезні втрати — виходило, що полягла чверть армії, але вголос говорили про виявлений солдатами і офіцерами героїзм. Героїзму було виявлено багато, особливо офіцерами.

О першій годині Варю розшукав похмурий Фандорін.

— Ходімте, Варваро Андріївно. Нас викликає високе начальство.

— Нас? — здивувалася вона.

— Так. Усю особливу частину повним складом, і нас із вами теж.

Швидким кроком вони дійшли до мазанки, де розташовувалося відомство полковника Казанзакі.

У знайомій кімнаті зібралися офіцери, співробітники особливої частини Західного загону, однак начальника серед них не було.

Натомість за столом, грізно насупившись, сидів сам Лаврентій Аркадійович Мізинов.

— А-а, пан титулярний радник із пані секретаркою завітали, — ядуче мовив він. — Ну чудово, тепер лишилося тільки його високості пана підполковника дочекатися, і можна починати. Де Казанзакі?! — ревнув генерал.

— Івана Харитоновича ввечері ніхто не бачив, — не сміло відповів старший із офіцерів.

— Неймовірно. Добрі оборонці секретів.

Мізинов підхопився, голосно тупаючи, пройшовся кімнатою.

— Не армія, а вистава іскейпістів. Цирк шапіто! Кого не запитаєш, нема, кажуть. Зникли! Без сліду!

— Ваша ясновельможносте, ви г-говорите загадками. У чому справа? — неголосно запитав Фандорін.

— Не знаю, Ерасте Петровичу, не знаю! — закричав Мізинов. — Сподівався, що ви з паном Казанзакі мені поясните. — Він помовчав і, пересилюючи себе, продовжив уже спокійніше. — Добре-с. Більше нікого не чекаємо. Я щойно від государя. Був присутнім при вельми цікавій сцені: генерал-майор почту його імператорської величності Соболев-другий кричав на його імператорську величність і на його імператорську високість, а государ і головнокомандувач перед ним виправдовувалися.

— Неймовірно! — охнув хтось із жандармів.

— Мовчати! — вискнут генерал. — Мовчати і слухати! Виявляється, о четвертій годині пополудні загін Соболева, захопивши лобовим ударом Кришинський редут, прорвався на південну окраїну Плевни, зайшовши в тил основним

силам турецької армії, однак був змушений зупинитися, з огляду на недостатню кількість багнетів та артилерії. Соболев надсилав не одного гінця з вимогою негайно прислати підкріплення, однак башибузуки перехоплювали їх. Нарешті о шостій годині ад'ютант Зуров у супроводі півсотні козаків зумів пробитися до розташування центральної групи. Козаки повернулися назад до Соболева, тому що там кожна людина на вагу золота, а Зуров поскакав у ставку сам. Підкріплення чекали з хвилини на хвилину, але намарно. І не дивно, тому що у ставку Зуров не прибув і про успіх лівого флангу ми не дізналися. Ввечері турки провели передислокацію, навалилися на Соболева усією силою, і близько півночі, втративши більшість людей, він відступив на початкові позиції. А Плевна ж була в нас у кишені! Питання до присутніх: куди міг подітися ад'ютант Зуров — серед білого дня, у самісінькому центрі нашого розташування? Хто може відповісти?

— Певно, підполковник Казанзакі, — сказала Варя, і всі повернулися до неї.

Хвилюючись, вона переповіла те, що почула від Маклафліна.

Після тривалої паузи шеф жандармів звернувся до Фандоріна:

— Ваші висновки, Ерасте Петровичу?

— Битву п-програно, рвати на собі волосся пізно — це емоції, які заважають розслідуванню, — сухо відповів титулярний радник. — А зробити треба ось що. Розбити територію між кореспондентським спостережним пунктом і ставкою на квадрати. Це п-перше. З першим же променем сонця к-кожний квадрат прочесати. Це друге. У разі виявлення т-трупів Зурова або Казанзакі нічого руками не чіпати і землю довкруги не топтати — це третє. Про

всяк випадок пошукати і того, й другого у лазаретах серед тяжко поранених — це четверте. Поки що, Лаврентію Аркадійовичу, б-більше зробити нічого не можна.

— Які припущення? Що доповісти государю? Зрада? Ераст Петрович зітхнув.

— Радше, д-диверсія. Втім, вранці дізнаємося.

Вночі не спали. Було багато роботи: співробітники особливої частини ділили на мапі район на півверстові квадрати, визначали склад пошукових команд, а Варя об'їхала всі шість шпиталів і лазаретів — перевіряла офіцерів, привезених непритомними. Такого надивилася, що до світанку впала у дивне, нечутливе запаморочення, але ні Зурова, ні Казанзакі не знайшла. Однак побачила серед поранених чимало знайомих, серед них і Перепьолкіна. Капітан теж намагався прорватися за підмогою, але дістав удар кривою шаблею поперек ключиці — не щастило йому з башибузуками. Лежав на ліжку блідий, нещасний, і запалі карі очі дивилися майже так само тоскно, як у незабутній день першої зустрічі. Варя до нього кинулася. А він відвернувся і нічого не сказав. За що така нелюбов?

Перший промінь сонця заскочив Варю на лавці біля особливої частини. Фандорін всадовив ледь не силоміць, наказав відпочивати, і Варя привалилася до стіни важким, затерплим тілом, поринувши у каламутний, важкий напівсон. Крутило кістки, нудило — нерви і ніч без сну, нічого дивного.

Пошукові команди ще до світанку розійшлися по квадратах. О чверть на восьму прискакав посланець з 14 ділянки, вбіг до хати, і відразу ж, застібаючи на ходу кітель, вийшов Фандорін.

— Ідемо, Варваро Андріївно, Зурова знайшли, — коротко кинув він.

— Вбитий? — схлипнула вона.

Ераст Петрович не відповів.

Гусар лежав горілиць, вивернувши голову вбік. Ще здаля Варя помітила срібне руків'я кавказького кинджала, який намертво засів у лівій лопатці. Спішившись, побачила профіль: здивовано відкрите око полискувало красивим скляним блиском, розпанахана пострілом скроня чорніла каймою порохового опіку.

Варя знову без сліз схлипнула і відвернулася, щоб не бачити цієї картини.

— Нічого не чіпали, пане Фандорін, як наказували, — доповідав жандарм, який керував командою. — Всього версту до командного пункту не доскавав. Тут улоговина, ось ніхто і не побачив. А постріл що — таке стрільбище стояло... Картина ясна: вдарили кинджалом у спину, зненацька. Потім добили кулею у ліву скроню — постріл же впритул.

— Ну-ну, — непевно відповів Ераст Петрович, нахилившись над трупом.

Офіцер стишив голос:

— Кинджал Івана Харитоновича, я відразу впізнав. Він показував, казав, подарунок грузинського князя.

На що Ераст Петрович сказав:

— Чудово.

А Варі стало ще гірше, вона замружилася, щоб відігнати нудоту.

— Що сліди к-копит? — запитав Фандорін, присівши навпочіпки.

— На жаль. Бачите самі, вздовж струмка суцільна галька, а вище все витоптане — певно, вчора ескадрони пройшли.

Титулярний радник випростався, з хвилину постояв біля розпростертого тіла. Обличчя його було нерухомим,

сірим — під колір його сивуватим скроням. А йому ледь за двадцять років, подумала Варя і здригнулася.

— Гаразд, поручику. П-перевезіть убитого у табір. Їдемо, Варваро Андріївно.

Дорогою вона запитала:

— Невже Казанзакі — турецький агент? Неймовірно! Звісно, він нестерпний, але все ж...

— Не настільки? — невесело хмикнув Фандорін.

Перед самісіньким полуднем знайшовся і підполковник — після того, яка Ераст Петрович наказав ще раз, ретельніше, прочесати гайок і чагарник, розташовані неподалік від місця загибелі бідного Іполита.

Судячи з розповідей (сама Варя не їздила), Казанзакі напівсидів-напівлежав за густими кущами, привалившись спиною до валуна. У правиці револьвер, у лобі дірка.

Нараду за підсумками розслідування проводив сам Мізинов.

— Перш за все повинен сказати, що вкрай незадоволений результатами роботи титулярного радника Фандоріна, — почав генерал голосом, який не віщував нічого доброго. — Ерасте Петровичу, у вас перед самісіньким носом орудував небезпечний, досвідчений ворог, який завдав нашій справі важких збитків і поставив під загрозу долю всієї кампанії, а ви його так і не розпізнали. Зрозуміло, завдання було нелегким, але й ви, здається, не новачок. Що вже питати з рядових співробітників особливої частини? Вони набрані з різних губернських управлінь, раніше в основному займалися рядовою слідчою роботою, а вже вам з вашими здібностями немає виправдання.

Варя, притискаючи долоню до ниючої скроні, скоса подивилася на Фандоріна. Той мав вигляд цілком незворушний, одначе вилиці ледь помітно (крім Варі ніхто,

либонь, і не розгледів би) порожевіли — певно, слова шефа зачепили його за живе.

— Отже, панове, що ми маємо? Ми маємо безпрецедентний у світовій історії конфуз. Секретною частиною Західного загону, головного з об'єднань всієї Дунайської армії, керував зрадник.

— Це можна вважати встановленим, ваша ясновельможносте? — слабким голосом запитав старший із жандармських офіцерів.

— Подумайте самі, майоре. Ну, те, що Казанзакі за походженням грек, а серед греків багато турецьких агентів, це ще, звісно, не доказ. Але згадайте, що в нотатках Лукана фігурує загадковий J. Тепер зрозуміло, що це за J такий — «жандарм».

— Але слово «жандарм» пишеться через G — gendarme, — не вгавав сивовусий майор.

— Це французькою gendarme, а румунською пишеться jandarm, — зверхньо пояснило високе начальство. — Казанзакі — ось хто смикав румунського полковника за ниточки. Далі. Хто кинувся супроводжувати Зурова, котрий прямував з донесенням, від якого залежала доля битви, а можливо, і всієї війни? Казанзакі. Далі. Чиїм кинджалом було вбито Зурова? Вашого начальника. Далі. А що, власне, далі? Не зумівши витягнути клинок, що застряг у лопатковій кістці, вбивця зрозумів, що йому не вдасться відвести від себе підозру, і застрелився. Між іншим, у барабані його револьвера не вистачає якраз двох куль.

— Але ворожий шпигун не став би себе вбивати, а спробував би зникнути, — так само несміло вставив майор.

— Куди, дозвольте дізнатися? Лінію вогню йому було не перетнути, а в наших тилах на нього від сьогодні оголосили б розшук. У болгар йому б не сховатися, до турків не діс-

татися. Краще куля, ніж шибениця — тут він вирішив правильно. Крім того, Казанзакі не шпигун, а саме зрадник. Новгородцев, — озирнувся генерал на ад'ютанта, — де лист?

Той витягнув з течки складений вчетверо білосніжний аркуш.

— Знайдено у кишені самогубця, — пояснив Мізинов. — Читайте вголос, Новгородцев.

Ад'ютант із сумнівом скосив погляд на Варю.

— Читайте, читайте, — поквапив його генерал. — У нас тут не інститут благородних дівиць, а пані Суворова — член слідчої групи.

Новгородцев відкашлявся і, зашарівшись, почав читати.

«Милий Ватік-Харитончик серцю мое...» Тут така орфографія, панове, — додав від себе ад'ютант. — Читаю, як написано. Жахливі каракулі. Хм. «...серцю мое. Життя без тебе буде таке що руки на себе покласти се краще ніж таке життя. Цалував-милавав ти мене а я тебе а дола підступна дививсі-завидував і ніж за спина хавав Без тебе я пил, гроз земний. Дуж прошу повернис швидше. А якщо хто інший замісто Бесо у твій паскудна Кишиньов найдеш-приїду і клянус мамою тельбух геть. Твій на тищу років Пустунчик».

— В сенсі «твоя»? — запитав майор.

— Ні, не «твоя», а саме «твій», — криво посміхнувся Мізинов. — У тому вся річ. Перш ніж потрапити до Кишинівського жандармського управління, Казанзакі служив у Тифлісі. Ми негайно відіслали запит, і відповідь уже отримали. Прочитайте телеграму, Новгородцев.

Новий документ Новгородцев читав із явно більшим задоволенням, ніж любовне послання.

— «Його високопревосходительству генерал-ад'ютанту Л. А. Мізинову у відповідь на запит від серпня 31 дня,

отриманий о 1 годині 52 хвилини пополудні. Надтерміново. Надсекретно.

Доповідаю, що протягом служби у Тифліському жандармському управлінні з січня 1872 р. по вересень 1876 р. підполковник Іван Казанзакі виявив себе тямущим, енергійним працівником і офіційних стягнень не мав. Навпаки, отримав за вислугу орден Св. Станіслава 3 ступеня і дві подяки від його Високості кавказького намісника. Однак, згідно з отриманою влітку 1876 р. агентурною інформацією, мав дивні вподобання і ніби навіть мав протиприродний зв'язок з відомим тифліським педерастом князем Віссаріоном Шаликовим, на прізвисько Пустун Бесо. Я б не надавав значення цим пліткам, не підтвердженням доказами, однак з урахуванням того, що, попри зрілий вік підполковник Казанзакі неодружений і у зв'язках із жінками не був помічений, вирішив провести таємне внутрішнє розслідування. Вдалося встановити, що з Пустуном підполковник Казанзакі дійсно знайомий, однак факт інтимних стосунків не підтверджений. Але все ж я вважав за краще поклопотатися про переведення підполковника Казанзакі в інше управління без будь-яких наслідків для його послужного списку.

Начальник Тифліського жандармського управління полковник Панчулідзев».

— Ось так, — гірко резюмував Мізинов. — Скинув іншим сумнівного працівника, та ще й причину від начальства приховав. А результат розплутує вся армія. Через зраду Казанзакі ми два місяці стирчимо під цією триклятою Плевною і невідомо, скільки проваландаємося з нею ще! Височайше тезоіменитство зіпсовано! Государ сьогодні говорив про відступ, уявляєте!? — Він судомно глитнув. — Три невдалі штурми, панове! Три! Ви пам'ятаєте, Ерасте Петровичу, що перший наказ про взяття Плевни у шифру-

вальний відділ відніс Казанзакі? Вже не знаю, яким чином йому вдалося змінити «Плевну» на «Нікополь», але без цього іуди тут явно не минулося!

Стрепенувшись, Варя подумала, що у Петриковій доли, здається, з'явилася надія. А генерал, пожувавши губи, провадив далі:

— Полковника Панчулідзева для науки іншим мовчальникам я, звісно, віддам під суд і буду домагатися повного розжалування, однак його телеграма дозволяє нам дедуктивно відновити весь ланцюжок. Тут все доволі просто. Про таємний порок Івана Казанзакі напевно дізналася турецька агентура, якою кишить весь Кавказ, і підполковник був завербований через шантаж. Історія вічна, як світ. «Ванчик-Харитончик»! Тьху, гидота! Добре б іще через гроші!

Варя відкрила була рота, щоб заступитися за прихильників одностатевого кохання, які, врешті-решті не винні, що природа створила їх не такими, як усі, але тут підвівся Фандорін.

— Дозвольте поглянути на листа, — попросив він, покрутив аркуш у руках, для чогось провів пальцем по згину і запитав: — А де к-конверт?

— Ерасте Петровичу, ви мене дивуєте, — розвів руками генерал. — Який може бути конверт? Не поштою ж такі послання шлють.

— П-просто лежало у внутрішній кишені? Ну-ну, — і Фандорін сів.

Лаврентій Аркадійович знизав плечима.

— Ви краще ось чим займіться, Ерасте Петровичу. Не виключаю, що крім полковника Лукана зрадник встиг завербувати ще когось. Ваше завдання — знайти, чи не залишилося в штабі чи довкола штабу зубів дракона. Майоре, — звернувся він до старшого з офіцерів, той

підхопився й виструнчився. — Вас призначаю тимчасово завідувати особливою частиною. Завдання таке саме. Титулярному раднику надавати всіляке сприяння.

— Слухаюся!

У двері постукали.

— Дозвольте, ваше високопревосходительство? — просунулася в щілину голова в синіх окулярах.

Варя знала, що це секретар Мізинова, тихий чиновничок із прізвищем, яке важко запам'ятати. Його чомусь не люблять і побоюються.

— Що таке? — нашорошився шеф жандармів.

— Надзвичайний випадок на гауптвахті. З'явився комендант. Каже, у нього арештант повісився.

— Ви що, Пшебишевський, з глузду з'їхали! У мене важлива нарада, а ви лізете з усякими нісенітницями!

Варя схопилася за серце, і наступної ж секунди секретар мовив саме ті слова, які вона так боялася почути:

— Так це ж шифрувальник Яблоков повісився, той самий. Залишив записку, що має прямий стосунок... Ось я і насмілюся... Однак якщо невчасно, прошу вибачити і йду. — Чиновник ображено шмигнув носом і зробив вигляд, що хоче зникнути за дверима.

— Сюди листа! — гаркнув генерал. — І коменданта сюди!

У Варі все пливло перед очима. Вона силкувалася підвестися, але не могла, скута дивним заціпенінням. Побачила Фандоріна, який схилився над нею, хотіла йому щось сказати, однак тільки жалісно залопотіла губами.

— Тепер зрозуміло, як Казанзакі підправив наказ! — вигукнув Мізинов, проглянувши записку. — Слухайте. «Знову тисячі убитих, і все через мою необачність. Так, я смертельно винен і більше заперечувати не буду. Я зробив невиправну помилку — залишив на столі шифровку

про взяття Плевни, а сам відійшов у особистих справах. Під час моєї відсутності хтось замінив у депеші одне слово, а я відніс шифровку, навіть не перевіривши! Ха-ха, істинний рятівник Туреччини зовсім не Осман-паша, а я, Петро Яблоков. Не намагайтеся розбирати мою справу, панове судді, я ухвалив собі вирок сам». Ах, як усе елементарно! Поки хлопчисько бігав у своїх справах, Казанзакі швиденько підправив депешу. Хвилина справи! — Генерал зіжмакав записку і кинув на підлогу, під ноги виструнченому коменданту гауптвахти.

— Ер... Ерасте Пет... ровичу, що ж... це? — через силу пролепетала Варя. — Петя!

— Капітан, що з Яблоковим? Мертвий? — запитав Фандорін, обернувшись до коменданта.

— Яке там мертвий, зашморг нормально затягнути не вміють, — гаркнув той. — Витягли Яблокова, відкачують!

Варя відштовхнула Фандоріна і кинулася до дверей. Вдарилася об одвірок, вибігла на ганок, і її засліпило яскраве сонце. Довелося зупинитися. Поруч знову виник Фандорін.

— Варваро Андріївно, заспокойтеся, все минулося. Зараз сходимо туди разом, тільки продихніть, ви на себе не схожі.

Він обережно взяв її за лікоть, але цей доволі делікатний доторк чомусь викликав у Варі напад невимовної огиди. Вона скрутилася навпіл, і її сильно знудило просто Ерасту Петровичу на чоботи. Після цього Варя сіла на сходинку і спробувала зрозуміти, чому земля стоїть діагонально, але ніхто з неї не скочується.

На чоло їй лягло щось приємне, крижане, і Варя навіть замуликала від задоволення.

— Оце так справи, — долетів лункий голос Фандоріна. — Так це ж тиф.

Глава десята,

у якій государеві підносять золоту шаблю

«Дейлі пост» (Лондон),
9 грудня (27 листопада) 1877 р.

«Останні два місяці облогою Плевни фактично керує старий і досвідчений генерал Тотлебен, якого британці добре пам'ятають за Севастопольською кампанією. Будучи радше полководцем, скільки інженером, Тотлебен відмовився від тактики лобових атак і задіяв проти армії Осман-паши правильну блокаду. Росіяни витратили масу дорогоцінного часу, за що Тотлебена різко критикували, однак нині доводиться визнати, що обережний інженер має рацію. Відтоді, як місяць тому турків остаточно відрізали від Софії, у Плевні почався голод і нестача боєприпасів. Тотлебена все частіше називають другим Кутузовим (російський фельдмаршал, який знесилив Наполеона безкінечними відступами

у 1812 році — прим. редакції). З дня на день очікується капітуляція Османа з усім його 50-тисячним військом».

Холодного огидного дня (сіре небо, крижана мжичка, чвакання багнюки) Варя поверталася на спеціально найнятому візнику в розташування армії. Цілий місяць провалялася у Тирновському епідемічному шпиталі на лікарняному ліжку і навіть могла померти, тому що від тифу помирав багато хто, але нічого, минулося. Потім ще два місяці знемагала від нудьги, очікуючи, коли відросте волосся — не їхати ж стриженою під татарина. Трикляте волосся відростало повільно, воно й тепер не стільки лежало, скільки стояло бобриком. Вигляд був жахливо недоладний, але терпіння закінчилося — ще тиждень байдикування, і Варя просто з глузду з'їхала б від вигляду горбатих вуличок обридлого місечка.

Одного разу вирвався провідати Петя. Він все ще перебував під слідством, але вже не сидів на гауптвахті, а ходив на службу — армія розросталася, і шифрувальників не вистачало. Петя дуже змінився: обріс рідкою борідкою, яка жахливо йому не личила, змарнів і через слово згадував то Бога, то служіння народу. Більше за все Варя була вражена тим, що при зустрічі наречений поцілував її в чоло. Що це він, наче небіжчицю у труні? Не вже аж настільки змиршавіла?

Тирновське шосе було заповнене обозами, і коляска ледь повзла, тому Варя на правах знавця тутешніх місць наказала візнику звернути на путівець, що вів на південь, в об'їзд табору. Так хоч і далі, але доїдеш швидше.

Порожньою дорогою коник затрюхикав жвавіше, та й дощ майже скінчився. Ще годину-дві і вдома. Варя фирк-

нула. Гарний собі «дім». Це у відсирілому наметі, під сімома вітрами!

За Ловчею стали траплятися поодинокі вершники — в основному фуражири та діловиті ординарці, а скоро Варя побачила і першого знайомого.

Довготелеса фігура у котелку і рединготі, яка незграбно сиділа на понурій рудій кобилі, — помилитися неможливо. Маклафлін! У Варі виникло відчуття *deja-vu*: під час третьої Плевни вона так само поверталася у стан армії, і так само дорогою вона зустріла ірландця. Тільки тоді було спекотно, а тепер холодно, та й виглядала вона, мабуть, краще.

І дуже навіть доречно, що першим її побачить саме Маклафлін. Він людина пряма, проста серцем, з його реакції відразу зрозумієш, чи можна з'являтися серед людей з таким волоссям чи краще повернути назад. Та й новини знову ж таки дізнатися...

Варя мужньо зірвала капелюшок, оголивши свій безславний бобрик. Перевірка так перевірка.

— Містере Маклафлін! — трохи підвівшись на сидінні, дзвінко гукнула вона, коли коляска наздогнала кореспондента. — А це я! Куди прямуєте?

Ірландець озирнувся і підняв котелок.

— О, мадемуазель Варя, дуже радий бачити вас у доброму здоров'ї. Це вас з гігієнічних міркувань так постригли? Просто не впізнати.

У Варі всередині все й увірвалося.

— Що, жахливо? — ослабленим голосом запитала вона.

— Зовсім ні, — поквапився запевнити її Маклафлін. — Але зараз ви набагато більше схожі на хлопчика, ніж під час нашої першої зустрічі.

— Нам по дорозі? — запитала вона. — Так сідайте до мене, поговоримо. Коник ваш щось не дуже.

— Жахлива шкапа. Моя Бессі примудрилася нагуляти пузо від драгунського огира, і її рознесло, як бочку. А штабний конюх Frolka мене не любить, бо я ніколи з принципових міркувань не даю йому хабарів (те, що у вас називається на чай), і підсовує мені таких марюк! Де він їх тільки й бере! А я ж поспішаю у вельми важливій, секретній справі.

Маклафлін багатозначно замовк, та було помітно, що його всього розпирає від важливості й секретності.

З огляду на постійну стриманість альбїонця це виглядало незвично — певно, журналіст насправді дізнався щось виняткове.

— Та посидьте хвильку, — вкрадливо мовила Варя. — Дайте перепочинок бідолашній тварині. У мене тут і пиріжки з варенням, і термостатична фляга. А в ній кава з ромом...

Маклафлін витягнув із кишені годинника на срібному ланцюжку.

— Half past seven... Another forty minutes to get there... All right, an hour. It'll be half past eight... — пробурмотів він на своїй незрозумілій говірці й зітхнув. — Ну гаразд, хіба що на хвилинку. Доїду з вами до роздоріжжя, а там поверну на Петирниці.

Прив'язавши повіддя до коляски, він всівся поряд із Варєю, один пиріжок проковтнув цілим, від другого відкусив половину і з задоволенням відсorbнув з накривки гарячої кави.

— У Петирницю ж навіщо? — недбало запитала Варя. — Знову зустрічаєтеся зі своїм плевненським інформатором, так?

Маклафлін гостро подивився на неї, поправив запітнілі від пари окуляри.

— Обіцяйте, що нікому не розкажете — принаймні до десятої години, — поставив він вимогу.

— Чесне слово, — відразу ж сказала Варя. — То що за новина така?

Легковажність, з якою була дана обіцянка, похитнула Маклафліна, він запихкав, але відступати було запізно, та й, схоже, дуже вже хотілося поділитися.

— Сьогодні, 10 грудня, а за вашим стилем 28 листопада 1877 року — історичний день, — урочисто почав він і продовжив пошепки. — Та про це у всьому російському таборі поки що знає тільки одна людина — ваш покірний слуга. О, Маклафлін не дає на чай за те, що людина виконує свої прямі службові обов'язки, але за гарну роботу Маклафлін платить добре, можете мені повірити. Все-все, про це більше ані слова! — підняв він долоню, випереджуючи запитання, вже готове злетіти з Вариних губ. — Джерело інформації я вам не називатиму. Скажу лишень, що воно не один раз перевірене і жодного разу мене не підводило.

Варя згадала, як хтось із журналістів задрісно казав, що відомостями про плевненське життя кореспондента «Дейлі пост» постачає не якийсь там болгарин, а ледь не турецький офіцер. Втім, у це мало хто вірив. А раптом правда?

— Ну, кажіть вже, не тягніть.

— Пам'ятайте, до десятої години нікому ані слова. Ви дали чесне слово.

Варя нетерпляче кивнула. Ох, уже ці чоловіки зі своїми дурнуватими ритуалами. Ну, звісно, вона нікому не скаже.

Маклафлін нахилився до самісінького її вуха.

— Сьогодні ввечері Осман-паша капітулює.

— Та ви що! — вигукнула Варя.

— Тихше! Рівно о 10 годині вечора до командира гренадерського корпусу генерал-лейтенанта Ганецького, чий

війська займають позицію по лівому березі Віда, з'являється парламентарі. Я буду єдиним із журналістів, хто стане свідком цієї великої події. А разом із тим попереджу генерала — о пів на десяту, не раніше, — щоб вартові помилково не відкрили вогонь по парламентарях. Уявляєте, яка вийде стаття?

— Уявляю, — захоплено кивнула Варя. — І що, нікому-нікому не можна розповісти?

— Ви мене занапастите! — панічно вигукнув Маклафлін. — Ви пообіцяли!

— Добре-добре, — заспокоїла його вона. — До десяти мовчатиму, як риба.

— А ось і роздоріжжя. Зупинись! — кореспондент тицьнув візника у спину. — Вам праворуч, мадемуазель Варю, а мені наліво. Передчуваю ефект. Сидимо з генералом, п'ємо чай, патякаємо про різні нісенітниці, а о пів на десяту я дістаю годинника і немов би проміж іншим: «До слова, Іване Степановичу, за півгодини до вас придуть від Осман-паші». Га, ач як?

Маклафлін збуджено розсміявся і сунув ногу в стремено.

За хвилину Варя його вже не бачила — зник за сірим покровом дощу, що ставав дедалі сильнішим.

Табір за три місяці змінився, що й не впізнати. Наметів не залишилося — рівними шеренгами вишикувалися дощані бараки. Скрізь бруковані дороги, телеграфні стовпи, акуратні вказівники. Все ж добре, коли армією командує інженер, подумала Варя.

В особливій частині, яка тепер займала цілих три будинки, сказали, що пану Фандоріну виділено окремий котедж (черговий вимовив нове слово з помітним задоволенням), і показали, як пройти.

«Котедж» номер 158 виявився збірною щитовою хижкою в одну кімнату і був на самісінській околиці штабного містечка. Господар був удома, двері відчинив сам і подивився на Варю так, що всередині у неї потеплішало.

— Здрастуйте, Ерасте Петровичу, ось я і повернулася, — сказала вона, чомусь жахливо хвилюючись.

— Радий, — коротко мовив Фандорін і відступився, даючи пройти. Кімната була найпростіша, але зі шведською стінкою і цілим арсеналом гімнастичних знарядь. На стіні висіла триверстна мапа.

Варя пояснила:

— Речі залишила у сестер-жалібниць. Петя зайнятий на службі, тож я одразу до вас.

— Бачу, здорові. — Ераст Петрович оглянув її з голови до п'ят, кивнув. — З-зачіска нова. Це тепер така мода?

— Так. Дуже практично. А що тут у вас?

— Нічого. Сидимо, робимо облогу туркові. — У голосі титулярного радника пролунало озлоблення. — Місяць сидимо, два сидимо, т-три сидимо. Офіцери спиваються від нудьги, інтенданти крадуть, скарбниця порожніє. Загалом, усе нормально. Війна по-російськи. Європа зітхнула з полегшенням, спостерігає, як з Росії в-витікають життєві соки. Якщо Осман-паша протримається ще два тижні, війна буде п-програна.

Тон у Ераста Петровича був настільки буркотливий, що Варя зглянулася, прошепотіла:

— Не протримається.

Фандорін підхопився, питально заглянув у очі.

— Щось знаєте? Що? Звідки?

Ну, вона й розповіла. Ерасту Петровичу можна, цей не побіжить розповідати кожному стрічному.

— До Ганецького? Ч-чому до Ганецького? — насупився титулярний радник, дослухавши до кінця.

Він підійшов до мапи і забурмотів під ніс:

— Д-далеко до Ганецького. Самісінький фланг. Чому не в ставку? Стоп. Стоп.

З перекошеним обличчям титулярний радник шарпнув з гачка шинель і метнувся до дверей.

— Що? Що таке? — нестямно закричала Варя, кидаючись за ним.

— Провокація, — крізь зуби, на ходу відповів Фандорін. — У Ганецького оборона тонша. І за ним Софійське шосе. Це не капітуляція. Це прорив. Ганецького забалакати. Щоб не стріляв.

— Ой! — зрозуміла вона. — А це будуть ніякі не парламентарі? Ви куди? До штабу?

Ераст Петрович зупинився.

— За двадцять хвилин дев'ята. До штабу задовго. Від начальника до начальника. Час буде втрачено. До Ганецького не встигнути. До Соболева! Півгодини чвалом. Соболев не стане командування запитувати. Так, він ризикне. Вдарить першим. Зав'яже бій. Не допоможе Ганецькому, так хоч у фланг зайде. Трифоне, коня!

Ти дивись, денщик у нього, розгублено подумала Варя.

Всю ніч вдалині рокотало, а на світанку стало відомо, що поранений у бою Осман капітулював з усією своєю армією: десять пашів і сорок дві тисячі війська склали зброю.

Все, закінчилося плевненське сидіння.

Вбитих було багато, корпус Ганецького, заскочений зненацька неочікуваною атакою, поліг майже повністю. І у всіх на вустах було ім'я Білого Генерала, невразливого Ахіллеса — Соболева-другого, який у вирішальну

мить, на свій страх і ризик, ударив через залишену турками Плевну, прямісінько Осману в неприкритий бік.

Через п'ять днів, 3 грудня, государ, який відбув із театру воєнних дій, влаштував у Парадимі прощальний огляд для гвардії. На церемонію було запрошено довірених осіб і героїв, які особливо відзначилися в останній битві. По Варю прислав свою коляску сам генерал-лейтенант Соболев, чия зірка злетіла просто до zenіту. Не забув, виявляється, стару знайому блискучий Ахіллес.

Ніколи ще Варя не була у такому вишуканому товаристві. Від сяйва еполетів і орденів можна було просто осліпнути. Чесно кажучи, вона й не підозрювала, що в російській армії така кількість генералів. У першому ряді, очікуючи на вихід височайших осіб, стояли старші воєначальники, і серед них непристойно молодий Мішель у незмінному білому мундирі й без шинелі, незважаючи на те, що день був хоч і сонячним, але морозяним. Усі погляди були спрямовані на рятівника вітчизни, який, здалося Варі, став набагато вищим на зріст, ширшим у плечах і поважнішим обличчям, ніж раніше. Либонь, мають рацію французи, найкращі дріжджі — слава.

Поряд стихшено перемовлялися два рум'яних флігель-ад'ютанти. Один постійно косував чорним, маслянистим оком на Варю, і це було приємно.

— ...А государ йому: «На знак поваги до вашої доблесті, мушире, повертаю вам вашу шаблю, яку можете носити і в нас у Росії, де, сподіваюся, ви не матимете причини для якогось незадоволення». Така сцена — прикро, що тебе не було.

— Зате я чергував на нараді 29-го, — ревниво відгукнувся співрозмовник. — На власні вуха чув, як государ сказав Мілютіну: «Дмитре Олександровичу, прошу у вас

як старшого з присутніх георгіївських кавалерів дозволу надягнути георгіївський темляк на шаблю. Здається, я заслужив»... «Прошу!» Ач як?

— Так, недобре, — погодився чорноокій. — Могли б і самі здогадатися. Не міністр, а фельдфебель якийсь. Вже государ виказав таку щедрість! Тотлебену і Непокойчицькому — «Георгія» 2-го ступеня, Ганецькому — «Георгія» 3-го ступеня. А тут темляк.

— А що Соболеву? — жваво запитала Варя, хоч із цими панамі не була знайома. Та це дарма, воєнні умови, та й випадок особливий.

— Певно щось особливе отримає наш Ак-паша, — залюбки відповів чорноокій. — Якщо вже його начальник штабу Перепьолкін відразу перестрибнув через звання! Воно й зрозуміло — не може ж капітанчик на такій посаді бути. А перед Соболевим нині такі горизонти відкриваються, що дух захоплює. Талан, нічого не скажеш. Якби його не псувала пристрасть до вульгару і дешевої ефектності...

— Тсс! — прошипів другий. — Ідуть!

На ганок незугарного будинку, який гордовито називали «похідним палацом», вийшли четверо військових: імператор, головнокомандувач, цесаревич і румунський князь. Олександр Миколайович був у зимовому форменому пальті, на ефесі шаблі Варя розгледіла яскраву помаранчеву пляму — не інакше, як горезвісний темляк.

Оркестр гримнув урочистий Преображенський марш.

Уперед хвацько викотився гвардійський полковник, відсалютував і дзвінким, тремтливим від хвилювання басом почав чеканити:

— Ваша імператорська величчосте! До-озвольте від офіцерів вашого особбистого конвою п-піднести ззо-о-

лоту шаблю з написом «За хоробрість»! На знак спільної рратної служби! Куплена на особисті кошти офіцерів!

Один із флігель-ад'ютантів прошепотів Варі:

— Ось це добре. Молодці!

Государ прийняв подарунок, витер рукавичкою сльозу.

— Дякую, панове, дякую. Зворушений. Всім вишлю від себе по шаблі. Півроку, так би мовити, з одного казанка...

Він не договорив, тільки махнув рукою.

Довкола розчулено зашморгали, хтось навіть схлипнув, а Варя раптом побачила у натовпі чиновників, що стояв під самісіньким ганком, Фандоріна. Цей вже як сюди потрапив? Невелика фігура — титулярний радник. Однак відразу ж розгледіла поряд із Ерастом Петровичем шефа жандармів, і все прояснилося. Врешті-решт, справжній герой полонення турецької армії — Фандорін. Якби не він, тут би зараз парадів не влаштовували. Теж, мабуть, нагороду отримає.

Ераст Петрович спіймав Варин погляд і зробив іпохондричну гримасу. Загального піднесення він явно не поділяв.

Після параду, коли вона весело відбивалася від чорного флігель-ад'ютанта, який усе намагався знайти спільних петербурзьких знайомих, Фандорін підійшов і, злегка вклонившись, сказав:

— Прошу вибачити, пане п-полковнику. Варваро Андріївно, нас із вами хоче бачити імператор.

*Глава одинадцята,
у якій Варя
проникає у вищі сфери політики*

«Таймс» (Лондон),
16 (4) грудня 1877 р.

Дербі та Карнарвон погрожують відставкою

Вчора на засіданні кабінету міністрів граф Біконс-фільд запропонував вимагати від Парламенту надзвичайного кредиту в розмірі 6 мільйонів фунтів стерлінгів на спорядження експедиційного корпусу, який найближчим часом може бути відправлений на Балкани, щоб захистити інтереси імперії від надмірних зазіхань царя Олександра. Рішення було прийнято, незважаючи на протидію міністра іноземних справ лорда Дербі й міністра колоній лорда Карнарвона, які виступили проти прямої конфронтації з Росією. Обидва міністри, опинившись у меншості, подали її ве-

личності прохання про відставку. Реакція королеви поки що невідома.

Для параду у височайшій присутності Варя вдягнула все найкраще, тому шарітися перед государем за своє вбрання (та ще з урахуванням похідних умов) їй не доведеться — ось перше, що промайнуло в свідомості. Бідо-ліловий капелюх з муаровою стрічкою і вуаллю, фіолетова дорожня сукня з вишивкою по корсету і помірним шлейфом, чорні ботики на перламутрових гудзиках. Скромно, без афектації, але пристойно — дяка букарештським магазинам.

— Нас будуть нагороджувати? — запитала вона дорогою в Ераста Петровича.

Він теж був при параді: штани зі складочкою, чоботи начищені до дзеркального блиску, у петлиці відпрасованого сюртука якийсь орден. Нічого не скажеш, виглядав титулярний радник зовсім непогано, тільки надто вже молодий.

— Навряд.

— Чому? — здивувалася Варя.

— Забагато честі, — замислено відповів Фандорін. — Ще г-генералів не всіх нагородили, а на номер шістнадцятий.

— Але якби не ми з вами... Тобто, я хочу сказати, якби не ви, Осман-паша неодмінно б прорвався! Уявляете, що б тоді було?

— Уявляю. Але після п-перемоги про таке зазвичай не думають. Ні, тут відгонить політикою, повірте моему досвіду.

У «похідному палаці» було всього шість кімнат, тому функцію передпокою виконував ганок, де вже тупцювало

з десяток генералів і старших офіцерів, які очікували на запрошення постати перед височайші очі. Вигляд у всіх був дурнувато-радісний — відгонило орденами і підвищеннями. На Варю вони витріщалися зі зрозумілою цікавістю. Вона згорда поглянула понад головами на низьке зимове сонце. Нехай посушать собі голову, хто ця юна дама під вуаллю і навіщо з'явилася на аудієнцію.

Очікування затягувалося, але було зовсім не нудно.

— Хто це там так довго, генерале? — велично запитала Варя у високого старця з кошлатими підусниками.

— Соболев, — зі значущою міною сказав генерал. — Вже півгодини, як зайшов. — Він виструнчився, торкнув на грудях новенький орден з чорно-помаранчевим бантом. — Вибачте, пані, не представився. Іван Степанович Ганецький, командувач гренадерського корпусу. — І вичікувально замовк.

— Варвара Андріївна Суворова, — кивнула Варя. — Рада познайомитися.

Але тут Фандорін з невластивою йому за звичних обставин безцеремонністю виліз уперед, не дав договорити:

— Скажіть, генерале, чи був у вас п-перед самим штурмом кореспондент газети «Дейлі пост» Маклафлін?

Ганецький невдоволено поглянув на штатського шмаркача, однак, певно, подумав, що до государя чортзна-кого не викличуть, і ввічливо відповів:

— Звісно, був. Через нього все і трапилося.

— Що саме? — з тупуватим виглядом запитав Ераст Петрович.

— Ну як же, ви хіба не чули? — Генерал, либонь, вже не вперше взявся пояснювати. — Я Маклафліна знаю ще по Петербургу. Серйозний чоловік і Росії друг, хоч і під-

даний королеви Вікторії. Коли він сказав, що ось-ось до мене сам Осман здаватися прийде, я погнав на передній край вістових, щоб не дай Боже, стрільбу не відкрили. А сам, старий дурень, кинувся парадний кітель вдягати. — Генерал конфузливо посміхнувся, і Варя вирішила, що він страшенно симпатичний. — Ось турки і зняли вартових без жодного пострілу. Добре хоч, мої молодці-гренадери не схибили, протрималися, поки Михал Дмитрич у тил Осману не вдарив.

— Куди подівся Маклафлін? — запитав титулярний радник, дивлячись на Ганецького впритул холодними блакитними очима.

— Не бачив, — знизав плечами генерал. — Не до цього було. Таке почалося — не доведи Господи. Башибузуки до самісінького штабу підібралися, ледве я від них ноги виніс у своєму парадному кітелі.

Двері відчинилися, і на ганок вийшов розпашілий Соболев, очі його горіли якимось особливим блиском.

— З чим привітати, Михайле Дмитровичу? — запитав кавказького вигляду генерал у черкесці з золоченими газирями.

Всі затамували подих, а Соболев не поспішав із відповіддю, тримав ефектну паузу. Обвів усіх поглядом. Варі весело підморгнув.

Але вона так і не дізналася, як саме обдарував імператор героя Плевни, тому що за плечем небожителя виникла буденна фізіономія Лаврентія Аркадійовича Мізінова. Головний жандарм імперії поманив Фандоріна і Варю пальцем. Серце закалатало швидко-швидко.

Коли вона проходила повз Соболева, той тихенько прошепотів:

— Варваро Андріївно, я неодмінно дочекаюся.

З сіней потрапили відразу в ад'ютантську, де за столами сиділи черговий генерал і двоє офіцерів. Праворуч були особисті покої государя, ліворуч — робочий кабінет.

— На питання відповідати голосно, розбірливо, ґрунтовно, — інструктував, ідучи, Мізинов. — Детально, але не ухиляючись вбік.

У простому кабінеті, обставленому похідними меблями з карельської берези, були двоє: один сидів у кріслі, другий стояв спиною до вікна. Варя, звісно, спочатку поглянула на того, хто сидів, але то був не Олександр, а сухенький старець, у золотих окулярах, з розумним, тонкогубим личком і крижаними очима, що не пускали всередину. Державний канцлер князь Корчаков власною персоною — такий самий, як на портретах, хіба що трохи субтильніший. Особистість свого роду легендарна. Здається, він був міністром закордонних справ, коли Варя ще й на світ не народилася. А головне — вчився в ліцеї з Петом. Це про нього: «Вихованець мод, вищого світу друг, звичаїв блискучий спостережник». Однак у вісімдесят років «вихованець мод», радше, примушував згадати інший вірш, включений до гімназійної програми.

Кому ж із нас на старість день ліцею
Самому доведеться святкувать?

Настирні люди у новому світі
І зайві, і чужі. Нещасний друг!
Він спогадає нас і дні привітні,
Сховавши очі в тінь тремтячих рук...¹

Рука у канцлера на правду час від часу тремтіла. Він витягнув із кишені батистову хусточку і висякався, що зовсім не завадило йому доскіпливо роздивитися спочатку

¹ Переклад Н. Косенко.

Варю, а потім Ераста Петровича, при цьому на останньому погляд легендарної особи застряг надовго.

Однак, зачудована виглядом царськосельського ліцеїста, Варя зовсім забула про головну з присутніх персон. Вона знічено обернулася до вікна, трохи подумала і зробила кніксен — як у гімназії при вході директриси до класу.

Государ, на відміну від Корчакова, виказав до її особи більше інтересу, ніж до Фандоріна. Знамениті романовські очі — пильні, месмеризуючі й помітно вибалушені — дивилися суворо і вимогливо. Проникають у самісіньку душу — це так називається, подумала Варя і трохи розсердилася. Рабська психологія і забобони. Просто імітує «погляд василіска», яким так пишався його батечко, щоб йому в труні перекинутися. І вона теж почала демонстративно розглядати того, чиєю волею жила вся вісімдесятимільйонна держава.

Спостереження перше: та він зовсім старий! Набряклі повіки, бакенбарди і підкручені вуса з помітною сивиною, пальці вузлуваті, подагричні. Та й правда — наступного року шістдесят. Майже бабусин ровесник.

Спостереження друге: не такий добрий, як пишуть у газетах. Радше байдужий, стомлений. Все на світі бачив, нічому не здивується, нічому особливо не зрадіє.

Спостереження третє, найцікавіше: незважаючи на вік і порфіроносність небайдужий до жіночої статі. А інакше навіщо, ваша величносте, по грудях і талії поглядом никати? Певно, правду кажуть про нього і княжну Долгорукову, яка вдвічі молодша. І Варя остаточно перестала боятися Царя-Визволителя.

— Ваша величносте, це титулярний радник Фандорін. Той самий. З ним його помічниця дівиця Суворова. — Так їх і представив шеф жандармів.

Цар не сказав «добридень» і навіть не кивнув. Неквапно закінчив огляд Варинної фігури, потім повернув голову до Ераста Петровича і неголосно мовив по-акторському поставленим голосом:

— Пам'ятаю, Азазель. І Соболев щойно згадував.

Він сів за письмовий стіл і кивнув Мізинову:

— Починай. А ми з Михайлом Олександровичем послухаємо.

Міг би запропонувати дамі стілець, хоч і імператор, не схвалила Варя, остаточно і безповоротно зневірившись у монархічному принципі.

— Скільки в мене часу? — шанобливо запитав генерал. — Я знаю, государю, як ви сьогодні зайняті. Та й плевненські герої чекають.

— Часу стільки, скільки знадобиться. Тут питання не тільки стратегічне, як дипломатичне, — пророкотів імператор і з ласкавою посмішкою поглянув на Корчакова. — Он Михайло Олександрович спеціально з Букарешта приїхав. Трусив у кареті старечі кістки.

Князь звично розтягнув рота у посмішці, позбавленій найменших натяків на веселощі, і Варя згадала, що у канцлера минулого року була якась особиста трагедія. Хтось там у нього помер — чи то син, чи то онук.

— Та вже не осудить, Лаврентію Аркадійовичу, — понурим голосом сказав канцлер. — Маю сумніви. Надто авантюрно виходить, навіть і для пана Дизраелі. А герої почекають. Очікування нагороди — найприємніше з використання часу. Тож викладайте, а ми послухаємо.

Мізинов по-молодечому розправив плечі і, всупереч очікуванням, звернувся не до Фандоріна, а до Варі:

— Пані Суворова, розкажіть детально про обидві ваші зустрічі з кореспондентом газети «Дейлі пост» Шей-

масом Маклафліном — під час третього плевненського штурму і напередодні прориву Османа-паші.

Що ж — Варя розповіла.

Виявилося, що і цар, і канцлер вміють добре слухати. Корчаков перебив тільки двічі. Спочатку запитав:

— Це ж який граф Зуров? Не Олександра Платоновича син?

А вдруге:

— Тож виходить, Маклафлін із Ганецьким добре знайомі, якщо назвав ім'я, по батькові?

Государ роздратовано вдарив долонею по столу, коли Варя пояснювала про інформаторів, яких завели у Плевні багато хто з журналістів:

— Ти мені ще не пояснив, Мізинов, як вийшло, що Осман всю армію для прориву в кулак стягнув, а твої лазутчики вчасно не донесли!

Шеф жандармів захвилювався, готуючись виправдовуватися, але Олександр махнув рукою:

— Потім. Продовжуй, Суворова.

«Продовжуй». Ач як? У першому класі, і то на «ви» називали. Варя демонстративно витримала паузу, але все ж довела розповідь до кінця.

— Як на мене, картина ясна, — сказав цар, поглянувши на Корчакова. — Нехай Шувалов готує ноту.

— А я не певен, — відповів канцлер. — Послухаємо висновки шановного Лаврентія Аркадійовича.

Намарно Варя силкувалася зрозуміти, через що в імператора і його головного дипломатичного радника виникли суперечності. Ясність привніс Мізинов.

Він витягнув з-за обшлагу кілька аркушів і, відкашлявшись, заговорив, дуже схожий на зубрила-відмінника:

— Якщо дозволите, я від часткового до загального. Отже. Перш за все, повинен покаятися. Постійно, поки Плевна була під облогою армії, проти нас діяв хитрий, жорстокий ворог, якого моя служба не зуміла вчасно виявити. Саме через підступи цього ретельно законспірованого ворога ми втратили стільки часу і людей, а 30 листопада ледь і зовсім не прогавили плодів усіх наших багатомісячних зусиль.

При цих словах імператор перехрестився.

— Вберіг Господь Росію.

— Після третього штурму ми — а точніше, я, бо висновки були моїми — скоїли серйозну помилку. Вважали за головного турецького агента жандармського підполковника Казанзакі й таким чином надали справжньому винуватцю повну свободу дій. Нині не викликає жодних сумнівів, що нам від початку шкодив британський підданий Маклафлін. Це безсумнівно агент вищого класу, неабиякий актор, який готувався до своєї місії довго і ґрунтовно.

— Як цей суб'єкт взагалі потрапив до діючої армії? — незадоволено запитав государ. — У вас що, давали кореспондентам візи без ніякої перевірки?

— Звісно, перевірка була, і найретельніша, — розвів руками шеф жандармів. — На кожного з іноземних журналістів подавали запит до редакцій на предмет переліку публікацій, узгоджували з нашими посольствами. Кожний із кореспондентів — людина відома, з іменем, у ворожості до Росії не помічена. А вже Маклафлін особливо. Я ж кажу, дуже ґрунтовний пан. Він зумів зав'язати дружні стосунки з багатьма російськими генералами і офіцерами ще під час середньоазійської кампанії. А минулорічні репортажі про турецькі звірства в Болгарії

склали Маклафліну репутацію друга слов'ян і щирого прибічника Росії. Проміж тим, увесь цей час він напевне діяв згідно з таємною інструкцією свого уряду, який, як відомо, ставиться до нашої східної політики з неприхованою ворожістю.

До часу Маклафлін обмежувався суто шпигунською діяльністю. Він, звісно ж, передавав у Плевну відомості про нашу армію, для чого вповні скористався свободою, яка була необачно надана іноземним журналістам. Так, багато хто з них мали неконтрольовані нами контакти з обложеним містом, і це не викликало у наших контррозвідувальних органів ніяких підозр. На майбутнє зробимо відповідні висновки. Тут знову ж моя провина... Поки міг, Маклафлін діяв чужими руками. Ваша величність, звісно, пам'ятає інцидент із румунським полковником Луканом, у книжці якого фігурував загадковий J. Я необачно вирішив, що йдеться про жандарма Казанзакі. На жаль, я помилився. J означало «журналіст», тобто той же британець.

Однак, коли під час третього штурму доля Плевни і всієї війни повисла на волосині, Маклафлін вдався до прямої диверсії. Певен, що діяв він не на свій страх і ризик, а мав з цього приводу інструкції від начальства. Шкодою, що від початку не встановив таємне спостереження за британським дипломатичним агентом полковником Веллслі. Я вже доповідав вашій величності про антиросійські маневри цього пана, якому турецький інтерес помітно ближчий за наш.

Тепер відновимо події 30 серпня. Генерал Соколов, діючи з власної ініціативи, прорвав турецьку оборону і вийшов на південну околицю Плевни. Це й зрозуміло — адже попереджений своїм агентом про плани нашого

наступу, Осман стягнув усі сили до центру. Удар Соболева заскочив його зненацька. Але й наше командування вчасно про успіх не дізналося, а Соболев мав недостатньо сил, щоб рухатися далі. Маклафлін з іншими журналістами та іноземними спостерігачами, серед яких, зауважу принагідно, перебував і полковник Веллслі, випадково опинилися у найважливішій точці нашого фронту — між центром і лівим флангом. О шостій годині крізь турецькі заслони проривається граф Зуров, ад'ютант Соболева. Проїжджаючи повз журналістів, які йому добре знайомі, він кричить про успіх свого загону. Що відбувається далі? Всі кореспонденти кидаються в тил, щоб якомога швидше повідомити про те, що російська армія перемагає. Всі — але тільки не Маклафлін. Суворова зустрічає його приблизно за півгодини потому — самого, заляпаного брудом, і чомусь він виїжджає із заростей. Безумовно, у журналіста був і час, і можливість наздогнати гінця і вбити його, а разом із тим і підполковника Казанзакі, що на лихо собі ув'язався за Зуровим. Адже обидва вони добре знали Маклафліна і зради від нього чекати аж ніяк не могли. Ну, а інсценувати вбивство підполковника було нескладно — відтягнув тіло в кущі, стрельнув двічі у повітря з жандармського револьвера, і досить. Ось я на цей гачок і попався.

Мізинов скрушно опустив очі, однак, не дочекавшись від його величності чергового докору, повів далі:

— Що ж стосується нещодавнього прориву, то тут Маклафлін діяв, узгодивши все з турецьким командуванням. Він був, можна сказати, козирною картою Османа. Розрахунок у них був простий і правильний: Ганецький — генерал заслужений, але, прошу вибачення за прямоту, не вирізняється Соломоновою мудрістю. Він, як

ми знаємо, і не подумав поставити під сумнів інформацію, передану журналістом. Треба дякувати рішучості генерал-лейтенанта Соболева...

— Та це Ерасту Петровичу треба дякувати! — не стримавшись, вигукнула Варя, яка до смерті образилася за Фандоріна. Стоїть, мовчить, за себе заступитися не може. Що його сюди — як меблі привели? — Це Фандорін поскакав до Соболева і переконав його атакувати!

Імператор здивовано витріщився на зухвалу порушницю етикету, а старенький Корчаков з докором похитав головою. Навіть Фандорін, і той, здається, знітився — переступив з ноги на ногу. Коротше, всім Варя не догодила.

— Продовжуй, Мізинов, — кивнув імператор.

— З дозволу вашої величності, — підняв зморшкуватий палець канцлер. — Якщо Маклафлін затіяв таку відповідальну диверсію, навіщо йому знадобилося повідомляти про свої наміри сю дівичку? — Палець хитнувся в бік Варі.

— Та це ж очевидно! — Мізинов витер спотіле чоло. — Розрахунок був на те, що Суворова негайно рознесе таку нечувану новину по всьому табору. Відразу ж долетить до штабу. Триумфування, сумбур. Дальню канонаду вважатимуть за салют. Можливо навіть, на radoщах першому повідомленню від атакованого Ганецького не повірять — стануть перевіряти ще раз. Дрібний штрих, імпровізація меткого інтригана.

— Певно так, — погодився князь.

— Але куди подівся цей Маклафлін? — запитав цар. — Ось кого б допитати, та очну ставку з Веллслі влаштувати. Ох, не відкрутився б полковник!

Корчаков мрійливо зітхнув:

— Та-ак, такий, як кажуть у Замоскворіччі, компрометаж дозволив би нам повністю нейтралізувати британську дипломатію.

— Ні серед полонених, ні серед убитих Маклафліна, на жаль, не знайдено, — теж зітхнув, але в іншій тональності Мізинов. — Зумів утекти. Вже не знаю, яким чином. Прудкий, змій. Немає серед полонених і радника Осман-паші сумнозвісного Алі-бея. Того бороданя, який зірвав нам перший штурм, і як ми гадаємо, є alter ego самого Анвара-ефенді. Про цього останнього я представив вашій величності докладну записку.

Государ кивнув.

— Ну що ви скажете тепер, Михайле Олександровичу? Канцлер примружився:

— А те, що цікава може вийти комбінація, ваша величності. Якщо все це правда, то цього разу англійці зарвалися, перестаралися. Гарно відпрацювати — так ще й у вигравші будемо.

— Ану-ну, що ви там замислили? — зацікавлено запитав Олександр.

— Государю, із взяттям Плевни війна вступила у завершальний фазис. Остаточна перемога над турками — справа кількох тижнів. Підкреслюю: над турками. Головне, щоб не вийшло, як у п'ятдесят третьому, коли ми починали війну проти турків, а ув'язалися у сутичку з усією Європою. Наші фінанси подібного протистояння не витримають. Самі знаєте, скільки коштувала нам ця кампанія.

Цар поморщився, як від зубного болю, а Мізинов скрушно похитав головою.

— Мене дуже стривожила рішучість і грубість дій цього самого Маклафліна, — продовжив Корчаков. —

Вона свідчить про те, що у своєму небажанні пускати нас до проток Британія готова йти на будь-які, навіть надзвичайні заходи. Не будемо забувати, що їхня воєнна ескадра стоїть у Босфорі. А тим часом у тил нам цілить люба Австрія, яка вже одного разу встромила ніж у спину вашому татусеві. Правду кажучи, поки ви тут воювали з Осман-пашою, я все більше про іншу війну задумувався, про дипломатичну. Адже ми проливаємо кров, витрачаємо величезні кошти і ресурси, а в результаті можемо лишитися ні з чим. Триклята Плевна з'їла найдорожче — час — і підмочила репутацію нашої армії. Ви вже, ваша величносте, вибачте старого, що у такий день вороном кармає...

— Годі, Михайле Олександровичу, — зітхнув імператор, — ми не на параді. Невже я не розумію?

— До пояснень, зроблених Лаврентієм Аркадійовичем, я був налаштований доволі песимістично. Запитали б ви мене годину тому: «Скажи-но, старий лисе, на що ми можемо розраховувати після вікторії?» — я б чесно відповів: «Автономія Болгарії та шматочок Кавказу — ось максимум прибутку, мізерна ціна за десятки тисяч убитих і витрачені мільйони».

— А тепер? — ледь подався вперед Олександр.

Канцлер виразно подивився на Варю і Фандоріна.

Мізинов зрозумів сенс погляду і сказав:

— Ваша величносте, я розумію, на що натякає Михайло Олександрович. Я зробив подібні ж висновки, і привів із собою титулярного радника Фандоріна не випадково. А ось пані Суворову, ми, певно, могли б відпустити.

Варя спалахнула. Виходить, їй тут не довіряють. Яке приниження — бути попрошеною за двері, та ще й у найцікавіший момент!

— П-перепрошую за зухвалість, — вперше за весь час аудієнції заговорив Фандорін, — але це нерозумно.

— Що саме? — насупив рудуваті брови імператор.

— Не можна довіряти співробітнику наполовину, ваша в-величносте. Це тягне за собою непотрібні образи і шкодить справі. Варвара Андріївна знає так багато, що про решту все одно легко здогадається.

— Маєш рацію, — визнав цар. — Говорить, князю.

— Ми повинні скористатися цією історією, щоб знеславити Британію перед усім світом. Диверсія, вбивство, змова з однією з воюючих сторін, що порушує нейтралітет — це нечувано. Чесно кажучи, я вражений необережністю графа Біконсфільда. А якби ми зуміли взяти Маклафліна і він дав свідчення? Скандал! Кошмар! Для Англії, звісно. Їй довелося б забирати свою ескадру, виправдовуватися перед усією Європою і ще довго зализувати рани. У будь-якому разі, у Східному конфлікті сент-джеймський кабінет був би вимушений сказати «пас». А без Лондона наші австро-угорські друзі відразу б присмирніли. Ось тоді ми могли скористатися результатами перемоги вповні і...

— Мрії, — доволі різко перебив старого Олександр. — Маклафліна у нас немає. Питається, що робити?

— Добути, — незворушно відповів Корчаков.

— Але як?

— Не знаю, ваша величносте, я не начальник Третього відділення. — І канцлер замовк, добросердно склавши ручки на худющому животі.

— У нас є впевненість у вині англійців і є непрямі докази, але немає прямих, — перейняв естафету Мізинов. — Отже, їх потрібно дістати... або зробити. Хм...

— Поясни, — цоквапив його цар. — І не мимири, Мізинов, кажи, як є. Не в фанти граємо.

— Слухаюся, ваша величносте. Маклафлін зараз або в Константинополі або, що ймовірніше, прямує в Англію, оскільки його місію виконано. У Константинополі в нас ціла мережа секретної агентури, і викрасти мерзотника буде не так і складно. В Англії це зробити важче, але при розумній організації...

— Я не бажаю це чути! — вигукнув Олександр. — Що за нісенітниця ти говориш!

— Самі ж наказали не мимрити, — розвів руками генерал.

— Привезти Маклафліна у торбі, звісно, не найгірший варіант, — задумливо мовив канцлер, — але надто вже клопітно і ненадійно. Хоч би самим у скандал не вляпатися. У Константинополі ще нічого, а ось у Лондоні я б не рекомендував.

— Гаразд, — хвацько кивнув головою Мізинов. — Якщо Маклафлін виявиться у Лондоні, ми його не чіпати мемо. Але підніmemo у тамтешній пресі скандал з приводу недостойної поведінки британського кореспондента. Англійській публіці витівки Маклафліна не сподобаються, бо в рамки всім відомої *fair play*¹ вони аж ніяк не вписуються.

Корчаков схвалив:

— А ось це вже до діла. Щоб зв'язати Біконсфільду і Дербі руки, досить і добрячого скандалу в газетах.

Весь час, поки тривало це обговорення, Варя непомітно, у чверть кроку, переміщувалася ближче до Ераста Петровича і ось, нарешті, опинилася в безпосередній близькості від титулярного радника.

— Хто цей Дербі? — пошепки запитала вона.

¹ Чесна гра (англ.).

— Міністр закордонних справ, — майже не ворущачи губами, прошелестів Фандорін.

Мізинов озирнувся на шептунів і грізно поворушив бровами.

— Ваш Маклафлін, певно, бита голова, без особливих забобонів і сентиментів, — продовжив канцлер свої роздуми. — Якщо розшукати його в Лондоні, то можна ще до всякого скандалу провести з ним конфіденційну бесіду. Представити докази, пригрозити розголосом... Адже якщо трапиться скандал, йому кінець. Я британські звичаї знаю — у товаристві йому ніхто руки не подасть, хоч обвішайся орденами з голови до п'ят. Знову ж таки два вбивства — це не жарти. Карним процесом відгонить. Чоловік він розумний. Якщо ще й добрі гроші запропонувати, та маєтком десь у Заволжі наділити... Може дати необхідні свідчення, а Шувалов використає їх для тиску на лорда Дербі. Пригрозить викриттям, і британський кабінет негайно стане шовковим... Як, генерале, ковтне Маклафлін гачок із комбінацією погрози та підкупу?

— Нікуди не подінеться, — впевнено пообіцяв генерал.

— Я цей варіант теж розглядав. Для цього і привів із собою Ераста Фандоріна. Без височайшого схвалення призначити людину на таку відповідальну справу не наважився. Надто вже багато поставлено на карту. Фандорін кмітливий, рішучий, оригінально мислить, а головне, вже бував у Лондоні з таємним, напрочуд складним завданням і блискуче впорався. Знає мову. З Маклафліном знайомий особисто. Треба — викраде. Не можна викрасти — домовиться. Не домовиться — допоможе Шувалову організувати добрячий скандал. Може свідчити проти Маклафліна і сам як безпосередній очевидець. Має неабиякий талант переконання.

— А Шувалов хто? — прошепотіла Варя.

— Наш посол, — неуважно відповів титулярний радник, який думав про щось своє і, здається, не дуже прислухався до генерала.

— Як, Фандорін, впораєшся? — запитав імператор. — З'їздиш у Лондон?

— З'їжджу, ваша в-величносте, — сказав Ераст Петрович. — Чому б не з'їздити...

Самодержець допитливо подивився на нього, відчувши щось невисловлене, але Фандорін більше нічого не додав.

— Що ж, Мізинов, дій у двох напрямках, — підсумував Олександр. — Шукай і в Константинополі, й у Лондоні. Часу тільки не витрачай, мало його залишилося.

Коли вийшли в ад'ютантську, Варя запитала генерала:

— А якщо Маклафлін взагалі не відшукається?

— Повірте моєму чуттю, любя, — зітхнув генерал. — Із цим джентльменом ми ще неодмінно зустрінемося.

Глава дванадцята,

*у якій події набувають
неочікуваного характеру*

«Петербурзькі відомості»,

8 (20) січня 1878 р.

ТУРКИ ПРОСЯТЬ МИРУ!

Після Капітуляції Вессель-наші, після взяття Філіппополя і втрати древнього Адріанополя, який відкрив учора ворота перед козаками Білого Генерала, доля війни остаточно вирішилася, і сьогодні вранці у стан наших доблесних військ прибув потяг із турецькими парламентарями. Ешелон затримано в Адріанополі, а наші доставлені до штабу головнокомандувача, який квартирує у містечку Германли. Коли голова турецької делегації 76-річний Намик-паша ознайомився з попередніми умовами миру, то у відчай вигукнув: «Votre

armée est victorieuse, votre ambition est satisfaite et la Turquie est détruite!»¹

Що ж, скажемо ми, грець із нею, Туреччиною.

Так нормально і не попрощалися. На ганку «похідного палацу» Варю підхопив Соболев, причарував магнетизмом слави і успіху, повіз до свого штабу святкувати перемогу. Ерасту Петровичу вона ледь встигла кивнути, а на ранок його у таборі вже не було. Денщик Трифон сказав: «Поїхали. Через місяць заходьте».

Але місяць минув, а титулярного радника все не було. Певно, знайти Маклафліна в Англії виявилось не так уже й просто.

Не те, щоб Варя нудьгувала — навпаки. Як знялися з плевненського табору, життя стало цікавішим. Кожного дня — переїзди, нові міста, запаморочливі гірські пейзажі й безкінечні урочистості з приводу ледь не щоденних вікторій. Штаб верховного переїхав спочатку до Казанлику, за Балканський хребет, потім ще південніше, в Германли. Тут і зими ніякої не було. Дерева стояли зелені, сніг проглядався лише на верхівках далеких гір.

Без Фандоріна не було чим зайнятися. Варя як і раніше рахувалася при штабі, належно отримала зарплатню і за грудень, і за січень, плюс похідні, плюс нагородні до Різдва. Грошей назбиралося чимало, а витратити не було на що. Хотіла якось у Софії купити симпатичний мідний світильник (ну точнісінький як лампа Аладдына) — яке там. Евре і Гридньов зчепилися ледь не до бійки — хто подарує Варі дрібничку. Довелося поступитися.

¹ Ваша армія перемогла, ваше честолюбство вдоволене, а Туреччини більше не існує! (Фр.)

Так, про Гридньова. Вісімнадцятирічного прапорщика до Варі приставив Соболев. Герой Плевни і Шейнова був удень і вночі зайнятий ратними звитягами, та про Варю не забував. Коли випадало вирватися у штаб, неодмінно заглядав, прислав гігантські букети, запрошував на свята (Новий рік ось двічі зустрічали — за західним стилем і по-російськи). Але й цього настирливому Мішелю було замало. Відкомандирував у Варине розпорядження одного зі своїх ординарців — «для допомоги у дорозі й захисту». Прапорщик спочатку напириндився і дивився на начальство у спідниці вовкувато, але доволі швидко приручився і, здається, навіть пройнявся романтичними почуттями. Смішно, але лестить. Гриднєв був некрасивим (красивого стратег Соболев не прислав би), але милим і по-щеньячому запальним. Поряд із ним двадцятидвохрічна Варя почувалася жінкою дорослою і досвідченою.

Становище у неї було вельми дивне. У штабі її, судячи з усього, вважали коханкою Соболева. Оскільки ставлення до Білого Генерала було захоплено-вибачливе, ніхто Варю не засуджував. Навпроти, дрібка соболевського сьйва ніби поширювалася і на неї. Певно, багато хто з офіцерів навіть обурився б, дізнавшись, що вона має зухвалість відмовляти вельми славному Ахіллесу у взаємності й береже вірність якомусь мізерному шифрувальнику.

З Петею, правду кажучи, складалося не дуже. Ні, він не ревнував, сцен не влаштовував. Однак після невдалої спроби самогубства Варі з ним стало важко. По-перше, вона його майже не бачила — Петя «змивав провину» працюю, тому що змити провину кров'ю у шифрувальному відділі було неможливо. Чергував по дві зміни поспіль, спав там же, на складаному ліжку, в клуб до журналістів

не ходив, участі у бенкетах не брав. І Різдво, і святвечір довелось святкувати без нього. Коли бачив Варю, його обличчя осявала тиха, ласкава радість. А говорив із нею, немов із іконою Володимирської Богоматері: і світла вона, і єдина надія, і без неї він зовсім пропав би.

Шкода його було неймовірно. І водночас дедалі частіше підступало неприємне запитання: чи можна одружуватися через жалощі? Виходило, що не можна. Та ще гірше було б сказати: «Знаєш, Петрусю, я передумала і твоєю дружиною не стану». Це все одно що підранка добити. Коротше, куди кинь, а все наверх дірою.

У прес-клубі, що кочував із місця на місце, як і раніше, збиралася численна компанія, але вже не така галаслива, як у незабутні зуровські часи. У карти грали помірковано, по маленькій. Шахові партії зі зникненням Маклафліна зовсім припинилися. Про ірландця журналісти не згадували, принаймні при росіянах, однак двом іншим британським журналістам був влаштований демонстративний бойкот і бувати у клубі вони перестали.

Траплялися, звісно, і пиятики, і скандали. Двічі ледь не дійшло до кровопролиття, і обидва рази, як на гріх, через Варю.

Спочатку, ще у Казанлику, один зайда-ад'ютантик, не зовсім второпавши Варин статус, невдало пожартував: назвав її «герцогинею Мальборо», явно натякаючи на те, що «герцог Мальборо» — Соболев. Д'Євре вимагав від нахаби вибачень, той сп'яну закомизився, і пішли стрілятися. Варі тоді в шатрі не було, а то б вона, звісно припинила цей дурний конфлікт. Але нічого, минулося: ад'ютантик промазав, д'Євре пострілом у відповідь збив йому з голови кашкет, після чого кривдник протверезів і визнав свою неправоту.

Іншим разом до бар'єру викликали вже самого француза, і знову через жарт — цього разу, як на Варю, доволі кумедний. Це було вже після того, як її скрізь став супроводжувати юний Гридньов. Д'Євре необачно зауважив вголос, що «мадемуазель Барбара» тепер схожа на Анну Іоаннівну з арапченням, після чого прапорщик, не побоювшись грізної репутації кореспондента, зажадав від нього негайної сатисфакції. Оскільки сцена трапилася за Вариної присутності, до стрілянини не дійшло. Гридньову вона наказала помовчати, а Д'Євре — забрати свої слова назад. Кореспондент відразу ж покаювся, визнавши, що порівняння невдале і *monsieur sous-lieutenant*¹ радше нагадує Геркулеса, який захопив керинейську лань. На цьому і примирилися.

Часом Варі здавалося, що Д'Євре дивиться на неї поглядом, який можна розтлумачити тільки в одному сенсі, однак на позір француз тримався справжнім Баярдом. Як і інші журналісти, він по кілька днів пропадав на передовій, і бачилися вони тепер рідше, ніж під Плевною. Але одного разу відбулася у них на самоті така собі розмова, яку Варя згодом відновила по пам'яті й дослівно записала у щоденник (після від'їзду Ераста Петровича чомусь потягнуло писати щоденник — певно, від неробства).

Сиділи у придорожній корчмі, на гірському перевалі. Грілися біля вогню, пили гаряче вино, і журналіста трохи розморило з морозу.

— Ах, мадемуазель Барбаро, якби я був не я, — гірко всміхнувся Д'Євре, не відаючи, що майже дослівно повторює обожнюваного Варєю П'єра Безухова. — Якби я був в іншому стані, з іншим характером, з іншою долею... —

¹ Пан молодший лейтенант (фр.).

Він подивився на неї так, що серце у Варі в грудях застрибало, наче через скакалку. — Я б неодмінно поспробував суперничати з блискучим Мішеєм. Як, був би в мене супроти нього хоч один шанс?

— Звісно, був би, — чесно відповіла Варя і захопилася — це прозвучало як запрошення до флірту. — Я хочу сказати, що у вас, Шарлю, були б шанси не менші й не більші, аніж у Михайла Дмитровича. Тобто ніяких. Майже.

А «майже» все ж додала. О ненависне, незнищенне, жіноче!

Оскільки д'Євре здавався розслабленим, як ніколи, Варя попитала те, що вже давно її цікавило:

— Шарлю, а чи є у вас родина?

— Вас, звісно, насправді цікавить, чи є у мене дружина? — посміхнувся журналіст.

Варя знітилася:

— Ну, не тільки. Батьки, брати, сестри...

Власне, для чого кривити душею, осмикнула вона себе. Цілком нормальне запитання. І рішуче додала:

— Про дружину, звісно, теж хотілося б знати. Ось Соболев не приховує, що одружений.

— На жаль, мадемуазель Барбаро. Ані дружини, ані нареченої. Немає і ніколи не було. Не той спосіб життя. Інтрижки, звісно, траплялися — кажу вам про це без сорому, тому що ви жінка сучасна і позбавлені зайвої манірності. (Варя потішено посміхнулася.) А родина... Тільки батько, якого я люблю всім серцем і за яким дуже сумую. Він зараз у Франції. Коли-небудь розповім вам про нього. Після війни, добре? Це ціла історія.

Отже, таким чином, все ж йому не байдуже, але суперничати з Соболевим не має бажання. Либонь, через гордощі.

Однак ця обставина не заважала французу підтримувати з Мішелем дружні стосунки. Частіше за все д'Євре пропадав саме у загоні Білого Генерала, добре, що той постійно перебував у самісінькому авангарді наступаючої армії, і кореспондентам там було чим пожитися. Опівдні 8 січня Соболев прислав по Варю трофейну карету з козацьким конвоєм — запросив відвідати Адріанополь, який щойно зайняли. На м'якому шкіряному сидінні лежав оберемок оранжерейних троянд. Збираючи цю рослиність у букет, Митя Гридньов пошматував шипами новенькі рукавички і дуже засмутився. Дорогою Варя його втішала, жартуючи, пообіцяла віддати свої (у прапорщика були маленькі, дівочі руки). Митя насупив білясті брови, ображено шмигонув носом і близько півгодини приндився, кліпаючи довгими, пухнастими віями. Либонь, вії — це єдине, з чим здихлі пощастило, думала Варя. Такі ж, як у Ераста Петровича, тільки світлі. Далі думки природним чином переключилися на Фандоріна, який невідь-де поневірявся. Скоріше б уже повертався! З ним... Спокійніше? Цікавіше? Так відразу і не зрозумієш, але точно з ним краще.

Доїхали, коли вже сутеніло. Місто принишкло, на вулицях ані душі, лише дзвінко цокотіли підковами кінні роз'їзди, та гуркотіла артилерія, що підтягувалася по шосе.

Тимчасовий штаб розташувався у будівлі вокзалу. Ще здаля Варя почула бравурну музику — духовий оркестр грав «Слався». Всі вікна у новому, європейського типу будинку, світилися, на привокзальній площі палало багаття, діловито курилися димарі похідних кухонь. Найбільше Варя була вражена, що біля платформи стояв звичайнісінький пасажирський потяг: акуратні вагончики, паротяг мирно пахає — ніби і немає ніякої війни.

У залі очікування, звісно, святкували. Довкола нашвидкуруч зсунутих різноманітних столів з нехитромудрими харчами, але значною кількістю пляшок, бенкетували офіцери. Коли Варя з Гридньовим увійшли, всі щойно гримнули «ура», піднявши куклі й повернувшись до столу, за яким сидів командир. Уславлений білий кітель генерала різко контрастував із чорними армійськими і сірими козачими мундирами. Окрім самого Соболева за почесним столом сиділи старші воєначальники (з них Варя знала тільки Перепьолкіна) і д'Євре. Обличчя у всіх були веселі, розпашілі — здається, святкували вже давно.

— Варваро Андріївно! — закричав Ахіллес, підхопившись. — Радий, що визнали можливим! «Ура», панове, на честь єдиної дами!

Всі схопилися і загорлали так гучно, що Варя злякалася. Ніколи її ще не вітали таким активним чином. Чи варто було приймати запрошення? Баронеса Врейська, начальниця похідного лазарету, з персоналом якого квартирувала Варя, попереджала своїх підопічних:

— Mesdames, тримайтеся подалі від чоловіків, коли ті збуджені боєм або, ще гірше, перемогою. В них прокидається атавістичне дикунство, і будь-який чоловік, хоч би навіть і випускник Пажеського корпусу, тимчасово перетворюється на варвара. Облиште їх у чоловічій компанії, нехай охолонуть, і тоді вони знову матимуть цивілізовану подобу, стануть контрольованими.

Втім, нічого особливо дикунського, крім перебільшеної галантності й надмірного галасу Варя не зауважила у сусідах за столом. Посадили її на найпочесніше місце — праворуч від Соболева. З іншого боку опинився д'Євре.

Випивши шампанського і трохи заспокоївшись, вона запитала:

— Мішелю, скажіть, що це там за потяг? Я вже не пам'ятаю, коли востаннє бачила, щоб паротяг стояв на коліях, а не валявся деінде.

— То ви нічого не знаєте! — вигукнув молодий полковник, що сидів на краєчку столу. — Війна закінчилася! Сьогодні з Константинополя прибули парламентарі! Залізницею, як у мирний час!

— І скільки їх, парламентарів? — здивувалася Варя. — Цілий ешелон?

— Ні, Варенько, — пояснив Соболев. — Парламентарів тільки двоє. Але турки так злякалися падіння Адріанополя, що, не бажаючи втрачати ані хвилини, просто причепили штабний вагон до звичайного потяга. Без пасажирів, звісно.

— А де парламентарі?

— Відправив в екіпажах до великого князя. Дорога ж далі підірвана.

— Ох, сто років не їздила залізницею, — мрійливо зітхнула вона. — Відкинутися на м'яке сидіння, розкрити книжку, попити гарячого чаю... За вікном мерехтять телеграфні стовпи, колеса стукотять...

— Я б вас покатав, — сказав Соболев, — та, на жаль, маршрут обмежений. Звідси тільки до Константинополя.

— Панове, панове! — вигукнув д'Євре. — Пгекгасна ідея! *La guerre est en fait finі*¹, тугки не стгіляють! А на паготязі, між іншим, тугецький пгапог! Чи не пгоіхатися до Сан-Стефано і назад? *Aller et retour*², як, Мішелю? — Він остаточно перейшов на французьку, дедалі більше запалюючись. — Мадемуазель Барбара покатається у м'якому вагоні, я напишу шикарний репортаж, а з нами з'їздить

¹ Війна фактично закінчена (фр.).

² Туди і назад (фр.).

хтось зі штабних офіцерів і подивиться на турецькі тили. Йй-богу, Мішелю, все буде як по маслу! До Сан-Стефано і назад! Їм і на думку не спаде! А якщо і спаде, стріляти все одно не наважаться — адже у вас їхні парламенти! Мішелю, з Сан-Стефано вогні Константинополя, як на долоні! Там заміські вілли турецьких візирів! Ох, який шанс!

— Безвідповідальність та авантюризм, — відрубав підполковник Перепьолкін. — Сподіваюся, Михайле Дмитровичу, у вас вистачить розсудливості не спокуситися.

Суха, неприємна людина Єремій Перепьолкін. Правду кажучи, за минулі місяці Варя встигла проїнятися до нього живою неприязню, хоч і приймала на віру буцімто неперевершені ділові якості соболевського начальника штабу. Ще б він не прислужувався! Це ж не просто так — менше, ніж за півроку з капітанів у підполковники стрибнув, та ще й «Георгія» зірвав, анненську шаблю за бойове поранення. І все завдяки Мішелю. А дивиться вовком, ніби Варя у нього щось вкрала. Втім, зрозуміло — ревнує, хоче, щоб Ахілес йому одному належав. Як там, цікаво, у Єремія Йоновича щодо гріха Казанзакі? Якось у розмові з Соболевим вона навіть дозволила собі уїдливи натяк на цю тематику — Мішель так реготав, що навіть закашлявся.

Однак цього разу огидний Перепьолкін мав абсолютну рацію. «Прекрасна ідея» Шарля видалася Варі справжньою дикістю. Щоправда, в учасників бенкету безглуздий прожект мав повну підтримку: один козачий полковник навіть ляснув француза по спині й назвав «відчайдухом». Соболев посміхався, але поки що мовчав.

— Пустіть мене, Михайле Дмитровичу, — попросив хвацький кавалерійський генерал (здається, на прізвище Струков). — Посаджу у вагони своїх козачків, проїдемося з вітерцем. Пощастить, ще якогось пашу в полон захопимо.

А що, маємо право! Наказу про припинення воєнних дій поки що не було.

Соболев поглянув на Варю, і вона помітила, що очі його засвітилися якимось особливим блиском.

— Е ні, Струков. Досить із вас Адріанополя. — Ахілес хижо посміхнувся і сказав голосніше. — Слухайте мій наказ, панове! — У залі відразу ж стало дуже тихо. — Я переносу свій командний пункт у Сен-Стефано! Третій егерський батальйон посадити у вагони. Нехай наб'ються, як оселедці в бочку, але щоб усі до однієї душі влізли. У штабному вагоні поїду сам. Потім поїзд негайно повернеться в Адріанополь за підкріпленням і курсуватиме маршрутом постійно. Завтра до полудня у мене буде цілий полк. Ваше завдання, Струков, — прибути туди ж із кавалерією не пізніше завтрашнього вечора. Поки що мені вистачить батальйону. Згідно з розвідувальними повідомленнями, боездатних турецьких військ попереду немає — тільки султанська гвардія у самому Константинополі, а її справа — охороняти Абдул-Гаміда.

— Не турків слід побоюватися, ваша ясновельможності, — скрипучим голосом сказав Перепьолкін. — Турки вас, припустімо, не чіпатимуть — сили скінчилися. Але ось головнокомандувач по голівці не погладить.

— А це ще не факт, Єремію Йоновичу, — хитро примружився Соболев. — Всі знають, що Ак-паша навіжений, на це багато списати можна. В той же час звістка про взяття константинопольського передмістя, що надійде у самий розпал перемовин, може виявитися його імператорській високості вельми доречною. Вголос вилають, а нишком подякують. Вже не раз бувало. І годі дискутувати після того, як наказ віддано.

— Absolument! — захоплено похитав головою д'Евре. — Un tour de genie, Michel!¹ Виходить, що моя ідея була не найпгекгаснішою. Гепогтаж буде кращим, аніж я сподівався.

Соболев підвівся, церемонно запропонував Варі руку:

— Чи не бажаєте поглянути на вогні Константинополя, Варваро Андріївно?

Потяг швидко летів крізь темряву, Варя ледве встигала прочитати назви станцій: Бабаєскі, Люлебургаз, Чорлу. Станції як станції — точно такі, як десь на Тамбовщині, тільки не жовті, а білі. Вогники, стрункі силуети кипарисів, одного разу крізь залізне мереживо мосту зблиснула місячна стрічка ріки.

Вагон був зручний, із плюшевими диванами, з великим столом червоного дерева. Конвойні й біла соболевська кобила Гульнора розташувалися у відсіку для пошту. Звідти постійно долітало іржання — Гульнора ніяк не могла заспокоїтися після нервового процесу завантаження. У салоні їхали сам генерал, Варя, д'Евре і кілька офіцерів, у тому числі й Митя Гриднєв, який мирно спав у кутку. Офіцери юрмилися довкола Перепьолкіна, котрий відзначав на мапі просування потяга, і курили, кореспондент писав щось у нотатнику, а Варя з Соболевым стояли трохи осторонь, біля вікна, і провадили непросту розмову.

— ...Я думав, це любов, — стишеним голосом сповідувався Мішель, вдаючи, що дивиться у чорноту за вікном, але Варя знала, що насправді дивиться він на її відображення у склі. — Втім, не стану вам брехати. Про любов не думав. Моя головна пристрасть — честолюбство, все інше потім. Так уже влаштований. Але честолюбство не гріх,

¹ Безумовно! Геніальний хід, Мішелю! (Фр.)

якщо спрямоване на високу мету. Я вірю у зірку і долю, Варваро Андріївно. Зірка у мене яскрава, а доля особлива. Це я серцем відчуваю. Ще коли юнкером був...

— Ви про дружину почали розповідати, — м'яко повернула його Варя до цікавого.

— Ах, так. Одружився з честолюбства, каюся. Зробив помилку. З честолюбства можна під кулі лізти, одружуватися — в жодному разі. Але ж як склалося? Повернувся з Туркестану. Перше проміння слави, та все одно — вискокка, парвеню, чорна кістка. Дід з нижчих чинів вислужився. А тут княжна Титова. Рід від Рюрика. Прямісінько з гарнізону — та й у вищий світ. Як не спокуситися?

Соболев говорив уривчасто, гірко і, здається, щиро. Варя щирість оцінила. І ще, звісно, здогадувалася, до чого ведеться. Могла б вчасно зупинити, відвести розмову вбік, але не вистачило характеру. А в кого б вистачило?

— Дуже швидко я збагнув, що у вищому товаристві мені нічого робити. Клімат не для мого організму. Так і жили — я в походах, вона в столиці. Закінчиться війна, вимагатиму розлучення. Можу собі дозволити, заслужив. І ніхто не засудить — як-не-як герой. — Соболев лукаво посміхнувся. — То що скажете, Варенько?

— Про що? — з невинним виглядом запитала вона. Клята кокетлива натура так і співала. Ніби й ні до чого це зізнання, одні проблеми від нього, а все одно — свято.

— Розлучатися мені чи ні?

— Це вже ви самі вирішуйте. (От зараз, зараз скаже саме ті слова.)

Соболев важко зітхнув і — відчайдушно вперед:

— Я давно на вас позираю. Ви розумна, щира, смілива, з норовом. Саме така супутниця мені потрібна. З вами я став би ще сильнішим. Та й ви не пошкодували б,

присягаюся... Отже, Варваро Андріївно, вважайте, що я роблю вам офіційну...

— Ваша ясновельможносте! — гукнув Перецьолкін, щоб він кризь землю провалився. — Сан-Стефано! Вивантажуюся?

Операція пройшла гладесенько-рівнесенько. Обеззброїли очманілу охорону станції (смішно сказати — шестеро сонних солдатів), розсипалися містечком звідними командами.

Поки з вулиць долітали поодинокі перестрілки, Соболев чекав на станції. Все закінчилося за півгодини. Втрати — одного легко поранили, та й тому, либонь, що свої помилково зачепили.

Генерал нашвидкуруч оглянув підсвічений газовими ліхтарями центр містечка — трохи далі починався темний лабіринт кривих вуличок, і туди потикатися сенсу не було. Резиденцією і оборонною фортецею (на випадок неприємностей) Соболев обрав масивну будівлю філіалу Осmano-Османського банку. Одна з рот розташувалася безпосередньо під стінами і всередині, друга лишилася на станції, третя розділилася на варти по довколишніх вулицях. Потяг одразу помчав назад — по підкріплення.

Повідомити телеграфом у штаб верховного про захоплення Сан-Стефано не вдалося — лінія мовчала. Певно, турки підсобили.

— Другий батальйон прибуде не пізніше полудня, — сказав Соболев. — Поки нічого цікавого не передбачається. Будемо милуватися вогнями Царгорода і гаяти час у приємних бесідах.

Тимчасовий штаб влаштували на третьому поверсі, у директорському кабінеті. По-перше, з вікон дійсно виднілися далекі вогники турецької столиці, а по-друге,

просто з кабінету сталеві двері вели до банківського сховища. На чавунних полицях рівними рядами стояли мішки з сургучевими печатками. Д'Євре прочитав арабську в'язь, сказав, що в кожному мішку по сто тисяч лір.

— А кажуть, Туреччина збанкрутіла, — здивувався Митя. — Тут же мільйони!

— Саме тому влаштуємося в кабінеті, — вирішив Соболев. — Цілішими будуть. Мене одного разу вже звинувачували у крадіжці державної скарбниці. Досить.

Двері у сховище залишилися прочиненими, і про мільйони ніхто не згадував. Зі станції до прийомної перенесли телеграфний апарат, дріт протягнули просто через площу. Раз на п'ятнадцять хвилин Варя намагалася зв'язатися хоча б із Адріанополем, але апарат не виявляв ознак життя.

З'явилася депутація від місцевого купецтва і духовенства, благала домівки не грабувати і мечеті не руйнувати, а краще призначити контрибуцію — тисяч так з п'ятдесят, більше бідним городянам не зібрати. Коли голова депутації, товстий горбоносий турок у сюртуку і фесці, зрозумів, що перед ним — сам легендарний Ак-паша, сума пропонуваної контрибуції негайно злетіла вдвічі.

Соболев заспокоїв тубільців, пояснив, що приймати контрибуцію не має повноважень. Горбоносий скосив погляд на незачинені двері до сховища, поштиво закотив очі:

— Розумію, ефенді. Сто тисяч лір для такої великої людини — справжній мізер.

Звістки тут розліталися швидко. Не минуло і двох годин після візиту сан-стефанських прохачів, а до Ак-паші вже прибула депутація грецьких торговців з самого Константинополя. Ці контрибуції не пропонували, але принесли «хоробрим християнським воїнам» солодощів і вина. Говорили, що в місті багато православних, і просили

не стріляти з гармат, а якщо вже дуже треба постріляти, то не по Пере, бо там магазини і склади з товаром, а по Галаті, ще краще — по вірменському і єврейському кварталах. Силкувалися втулити Соболеву золоту шаблю з коштовним камінням, були виставлені за двері і, здається, пішли, заспокоївшись.

— Царгород! — схвильовано сказав Соболев, дивлячись у вікно на велике місто, що мерехтіло вогнями. — Вічна недосяжна мрія російських государів. Звідси — коріння нашої віри і цивілізації. Тут ключ до всього Середземномор'я. Як близько! Простягни руку і візьми. Невже знову підемо ні з чим?

— Не може бути, ваша ясновельможносте! — вигукнув Гридньов. — Государ не допустить!

— Ех, Митю. Либонь, торгуються вже тилові розумники, корчакови та гнатьєви, вихляють хвостом перед англійцями. Не вистачить у них пороху забрати те, що належить Росії за древнім правом, ох не вистачить! У 29-му році Дібич зупинився в Адріанополі, нині ось ми дійшли до Сан-Стефано. Близько лікоть, та не вкусиш. Я бачу велику, сильну Росію, що об'єднала слов'янські землі від Архангельська до Царгорода і від Трієста до Владивостока! Лише тоді Романови виконають свою історичну місію і, нарешті, зможуть від вічних війн перейти до благоустрою своєї багатостраждальної держави. А відступимось — значить, будуть наші сини та онуки знову проливати свою і чужу кров, прориваючись до царгородських стін. Такий уже хресний шлях, на який приречений народ російський!

— Уявляю, що зараз робиться в Константинополі, — байдуже мовив д'Євре французькою, теж поглядаючи у вікно. — Ак-паша в Сан-Стефано! У палаці паніка, евакуація гарему, бігають євнухи, трясуть жирними задами.

Цікаво, Абдул-Гамід вже переправився на азіатський берег чи ні? І ні в кого думка не промайне, що ви, Мішелю, з'явилися сюди лише з одним батальйоном. Якби це була гра в покер, прекрасний міг би вийти блеф, з повною гарантією, що противник кине карти і спасує.

— Що далі, то гірше? — стривожився Перепьолкін. — Михайле Дмитровичу, ваша ясновельможносте, та не слухайте ви його! Адже згубите себе! І так вже залізли просто до вовка в пащу! Бог із ним, з Абдул-Гамідом!

Соболев і кореспондент подивилися один одному в очі.

— А що я, власне, втрачаю? — Генерал з хрускотом стиснув пальці в кулак. — Ну, не злякається султанська гвардія, зустрине мене вогнем — відійду назад, от і все. Що, Шарлю, чи сильна гвардія у Абдул-Гаміда?

— Гвардія добряча, ось тільки Абдул-Гамід її від себе ні за що не відпустить.

— Отже, переслідувати не будуть. Увійти до міста колоною, з розгорнутим стягом і барабанним боем, я — попереду, на Гульнарі, — розпалюючись, заходив кабінетом Соболев. — До світанку, щоб не видно було, як нас мало. І до палацу. Без жодного пострілу! Винесуть мені ключі від Константинополя?

— Неодмінно винесуть! — палко вигукнув д'Євре. — І це вже буде повна капітуляція!

— Англійців поставити перед фактом! — рубав рукою повітря генерал. — Поки оговтаються, місто вже російське і турки капітулювали. А коли щось зірветься — чи раз, чи два — одна біда. Сан-Стефано захоплювати мені теж ніхто не дозволяв!

— Це буде безпрецедентний фінал! І подумати тільки, я стану безпосереднім свідком! — схвильовано мовив журналіст.

— Не свідком, а учасником, — ляснув його по плечу Соболев.

— Не пуцу! — встав перед дверима Перепьолкін. Вигляд у нього був розпачливий — карі очі вирячені, на лобі краплі поту. — Як начальник штабу заявляю протест! Отямтесь, ваша ясновельможносте! Адже ви генерал по чту його величності, а не башибузук якийсь! Благаю!

— Геть, Перепьолкін, набридли! — прикрикнув на раціоналіста грізний небожитель. — Коли Осман-паша з Плевни на прорив пішов, ви теж «благали» без наказу не виступати. Аж на колінця падали! А чия була правда? Ач як! Ось побачите, будуть мені ключі від Царгороду!

— Як чудово! — вигукнув Митя. — Правда, чудово, Варваро Андріївно?

Варя промовчала, бо не знала, чудово це чи ні. Від соболевської хвацькості у неї запаморочилася голова. І ще виникало запитання: а з нею як? Марширувати під барабан з егерським батальйоном, тримаючись за стремено Гульнари? Чи залишатися серед ночі у ворожому місті самій?

— Гридньов, залишаю тобі моїх конвойних, будеш стерегти банк. А то місцеві розтягнуть, а скинуть вину на Соболева, — сказав генерал.

— Ваша ясновельможносте! Михайле Дмитричу! — заквилів прапорщик. — Я теж у Константинополь хочу!

— А хто буде Вагвагу Андіївну охогоняти? — з докором гаркавив д'Евре.

Соболев витягнув з кишені золотий годинник, дзвінко відкинув кришечку.

— Пів на шосту. За години дві — дві з половиною почне світати. Агов, Гукмасов!

— Слухаю, ваша ясновельможносте! — влетів у кабінет красень-хорунжий.

— Збирай роти! Шикувати батальйон у похідну колону! Стяг і барабанщиків уперед! І заспівувачів теж уперед! Підемо красиво! Гульнару сідлати! Хутко! О шостій нуль-нуль виступаємо!

Ординарець помчав геть, а Соболев солодко потягнувся і сказав:

— Отже, Варваро Андріївно, або стану героєм більшим за Бонапарта, або складу, нарешті, свою дурну голову.

— Не складете, — відповіла вона, дивлячись на генерала з щирим захватом — який же він зараз був красивий, справжній Ахіллес.

— Тьху-тьху-тьху, — забобонно поплював Соболев.

— Ще не пізно передумати! — стрепенувся Перепьолькін. — Дозвольте, Михайле Дмитровичу, я поверну Гукмасова!

Він вже й крок до виходу зробив, але цієї миті...

Цієї миті зі сходів долетів гуркіт багатьох чобіт, двері розчахнулися і ввійшли двоє: Лаврентій Аркадійович Мізинов і Фандорін.

— Ерасте Петровичу! — вискнула Варя і ледь не кинулася йому на шию, та вчасно похопилася.

Мізинов пробурмотів:

— Ага, він тут! Прекрасно!

— Ваша ясновельможносте? — насупився Соболев, побачивши, що за їхніми спинами, синіють жандармські мундири. — Звідки ви тут? Я, звісно, сваволив, однак зарештовувати мене — це вже занадто.

— Зарештовувати вас? — здивувався Мізинов. — Чого б це? Ледь пробився до вас на дрезинах із жандарм-

ською півротою. Телеграф не працює, дорогу перерізано. Тричі був обстріляний, втратив сімох. Шинель ось кулею пробита. — Він показав дірявий рукав.

Крок уперед зробив Ераст Петрович. За час відсутності він зовсім не змінився, тільки вдягнутий був по-цивільному, справжнім фертиком: циліндр, плащ з пелериною, крохмальний комірець.

— Здрастуйте, Варваро Андріївно, — привітно сказав титулярний радник. — Як у в-вас волосся відросло. Певно, так все ж краще. — Соболеву злегка вклонився: — Вітаю з д-діамантовою шпагою, ваша ясновельможносте. Це висока честь.

Перепьолкіну просто кивнув, а насамкінець звернувся до кореспондента:

— Салям алейкум, Анвар-ефенді.

Глава тринадцята,

у якій Фандорін виголошує довшу промову

*«Вінер цайтунг» (Відень),
21 (9) січня 1878 р.*

«...Співвідношення сил між ворогуючими сторонами на заключному етапі війни таке, що ми не можемо більше ігнорувати небезпеку панслов'янської експансії, яка загрожує південним кордонам двоєдиної імперії. Цар Олександр і його сателіти Румунія, Сербія і Чорногорія сконцентрували 700-тисячний залізний кулак, споряджений півтора тисячами гармат. І, питається, проти кого? Проти деморалізованої турецької армії, яка за найоптимістичнішими підрахунками нараховує на сьогодні не більш ніж 120 тисяч голодних переляканих солдатів?

Не смішно, панове! Треба бути страусом, щоб не бачити небезпеку, що згуцується над усією освіченою Єв-

ропою. Зволікання дорівнює смерті. Якщо ми будемо, склавши руки, сидіти й дивитися, як скіфські орди...»

Фандорін відкинув з плеча плащ, і в його правиці тьмяно зблиснув воронованою крицею маленький красивий револьвер. Цієї ж секунди Мізинов ляснув пальцями, в кабінет увійшли двоє жандармів і наставили на кореспондента карабіни.

— Що це за балаган?! — гаркнув Соболев. — Який ще «салям-алейкум»? Який ще «ефенді»?

Варя озирнулася на Шарля. Той стояв біля стіни, схрестивши руки на грудях, і дивився на титулярного радника з недовірливо-насмішкуватою посмішкою.

— Ерасте Петровичу! — пролепетала Варя. — Але ж ви їздили по Маклафліна!

— Варваро Андріївно, я їздив в Англію, однак зовсім не по Маклафліна. Мені б-було ясно, що його там немає і бути не може.

— Але ви ані словом не заперечили, коли його величність... — Варя затнулася, ледь не бовкнувши державний секрет.

— Мої д-докази були б безпідставними. А в Європу навідатися все одно варто було.

— І що ж ви там знайшли?

— Як і слід було очікувати, підступи англійського кабінету тут ні до чого. Це перше. Так, у Лондоні нас не люблять. Так, готуються до великої війни. Але вбивати гінців і влаштовувати диверсії — це вже занадто. Суперечить британському спортивному духу. Те саме сказав мені й граф Шувалов. П-побував у редакції «Дейлі пост», переконався у повній невинності Маклафліна. Це друге. Д-друзі та колеги говорять про Шеймаса як

про людину пряму і щирю, негативно налаштовану до британської політики і, до всього, ледь не симпатика ірландського національного руху. Агента підступного Дізраелі з нього ніяк не виходить. На зворотному шляху — все одно ж по д-дорозі — я заїхав у Париж, де на якийсь час затримався. Заглянув до редакції «Рев'ю парізьен»...

Д'Євре ворухнувся, і жандарми підняли карабіни, готові стріляти. Журналіст значущо похитав головою і заховав руки назад, під фалди дорожнього сюртука.

— Тут і з'ясувалося, — ніби нічого не трапилося, продовжив Ераст Петрович, — що уславленого Шарля д'Євре у рідній редакції ніколи не бачили. Це третє. Він надсилав свої блискучі статті, нариси та фейлетони поштою або телеграфом.

— Ну і що з того? — обурився Соболев. — Шарль не паркетний шаркун, він шукач пригод.

— І навіть б-більше, ніж гадає ваша ясновельможність. Я попорпався у підшивках «Рев'ю парізьен», і з'ясувалися дуже цікаві збіги. Перші публікації пана д'Євре надіслано з Болгарії десять років тому — саме в той час у Дунайському вілайеті Мідхат-паша був губернатором, при якому служив секретарем молодий чиновник Анвар. У 1868 році д'Євре надсилає з Константинополя ряд блискучих замальовок про звичаї султанського двору. Це період першого злету Мідхат-паші, коли його запросили в столицю керувати Державною Радою. Рік по тому реформатора відправляють у почесне заслання, у далеке Межиріччя, і хвацьке перо талановитого журналіста, як причароване, переміщується з Константинополя до Багдада. Три роки (саме стільки Мідхат-паша був губернатором в Іраку) д'Євре пише про роз-

копки асирійських міст, арабських шейхів і Суецький канал.

— Підтасовка! — сердито урвав Соболев. — Шарль мандрував по всьому Сходу. Він писав і з інших місць, які ви не згадуєте, тому що вони не годяться для вашої гіпотези. У 73-му році, наприклад, він був зі мною у Хіві. Разом помирали від спраги, разом плавилися від спеки. І ніякого Мідхата там не було, пане слідчий!

— А звідки він приїхав у Середню Азію? — запитав генерала Фандорін.

— Здається, з Ірану.

— Гадаю, що не з Ірану, а з Іраку. Наприкінці 1873 року газета друкує його ліричні етюди про Елладу. Чому раптом про Елладу? Тому що патрона нашого Анварефенді в цей час переводять до Салонік. До слова, Варваро Андріївно, пам'ятаєте предивну новелу про старі чоботи?

Варя кивнула, дивлячись на Фандоріна, як причарована. Той явно варнякав щось несосвітенне, але як упевнено, красиво, владно! І затинатися зовсім перестав.

— Там згадується корабельна трагедія, що трапилася в Термаїкоській затоці у листопаді 1873 року. Між іншим, на березі цієї затоки розташоване місто Салоніки. З цієї ж статті я зрозумів, що у 1867 році автор перебував у Софії, а в 1871 році — у Межиріччі, бо саме тоді арабські кочівники вирізали британську археологічну експедицію сера Ендрю Вейарда. Після «Старих чобіт» я став підозрювати мсьє д'Евре вже по-справжньому, але своїми кмітливими маневрами він не один раз спантеличував мене... А тепер, — Фандорін заховав револьвер у кишені й озирнувся на Мізинова, — давайте підрахуємо збиток, завданий нам діяльністю пана Анвара. Мсьє

д'Євре приєднався до корпусу воєнних кореспондентів наприкінці липня минулого року. Це був період переможного наступу нашої армії. Дунай подолано, турецька армія деморалізована, відкрита дорога на Софію, а звідти і на Константинополь. Загін генерала Гурка вже захопив Шипкінський перевал, ключ до Великого балканського хребта. По суті справи, ми вже виграли війну. Але що відбувається далі? Через фатальну плутанину з шифровкой наша армія займає нікому не потрібний Нікополь, а тим часом корпус Осман-паші безперешкодно заходить у порожню Плевну, зірвавши нам увесь наступ. Згадаємо обставини тієї загадкової історії. Шифрувальник Яблоков скоїв тяжкий злочин, залишивши на столі секретну депешу. Чому Яблоков це зробив? Тому що його вразила звістка про неочікуваний приїзд нареченої, пані Суворової.

Всі поглянули на Варю, і вона відчула себе чимось на кшталт речового доказу.

— А хто повідомив Яблокову про приїзд нареченої? Журналіст д'Євре. Коли ошалілий від радощів шифрувальник метнувся геть, достатньо було переписати шифровку, замінивши в ній «Плевну» на «Нікополь». Наш армійський шифр, м'яко кажучи, нескладний. Про майбутній маневр російської армії д'Євре знав, тому що при ньому я розповів вам, Михайле Дмитровичу, про Осман-пашу. Пригадуєте нашу першу зустріч?

Соболев понуро кивнув.

— Далі згадаємо історію з міфічним Алі-беєм, у якого д'Євре, мовляв, брав інтерв'ю. Це «інтерв'ю» коштувало нам дві тисячі вбитих, і тепер російська армія застрягла під Плевною вже всерйоз і надовго. Ризикований трюк — Анвар неминуче викликав до себе підозру, але у нього не

було виходу. Адже врешті-решт росіяни просто могли залишити проти Османа заслін, а головні сили кинути далі на південь. Одначе розгром першого штурму створив у нашого командування перебільшене уявлення про небезпеку Плевни, і армія розвернулася супроти маленького болгарського містечка всією міццю.

— Заждіть, Ерасте Петровичу, але ж Алі-бей дійсно існував! — стрепенулася Варя. — Його бачили в Плевні наші лазутчики!

— До цього ми повернемося трохи пізніше. А зараз згадаємо обставини другої Плевни, провина за яку була покладена нами на зраду румунського полковника Лукана, що видав туркам нашу диспозицію. Ви мали рацію, Лаврентію Аркадійовичу, І із записника Лукана — це «журналіст», та тільки не Маклафлін, а д'Євре. Румунського жевжика він завербував без особливих труднощів — картярські борги і непогамовані амбіції зробили полковника легкою здобиччю. А в Букарешті д'Євре хвацько скористався панянкою Суворовою, щоб позбутися агента, який втратив свою цінність і, навпаки, почав бути небезпечним. Окрім цього, я припускаю, що в Анвара виникла необхідність зустрітися з Осман-пашею. Вигнання з армії — тимчасове і з задалегідь запланованою реабілітацією — давало йому таку можливість. Французький кореспондент був відсутнім місяць. І саме в цей період наша розвідка донесла, що у турецького командувача є таємний радник Алі-бей. Цей самий Алі-бей зумисне засвітився в людних місцях своєю примітною бородою. Певно, ви добряче потішалися з нас, пане шпигун.

Д'Євре не відповів. Він дивився на титулярного радника уважно і, здавалося, чогось чекав.

— Поява у Плевні Алі-бея знадобилася для того, щоб відвести від журналіста д'Евре підозру за те лиховісне інтерв'ю. Втім, я не маю сумнівів, що Анвар провів цей місяць з великою для себе користю: напевно домовився з Осман-пашею про спільні дії на майбутнє, здобув надійний зв'язок. Адже наша контррозвідка не перешкоджала кореспондентам мати в обложеному місті власних інформаторів. За бажанням Анвар-ефенді міг навіть на кілька днів навідатися до Константинополя, бо Плевна ще не була відрізана від комунікацій. Дуже просто — дістався до Софії, а там сів на потяг і назавтра у Стамбулі. Третій штурм для Осман-паші був особливо небезпечним, і перш за все неочікуваною атакою Михайла Дмитровича. Тут Анвару пощастило, а нам ні. Підвела фатальна випадковість — по дорозі в ставку ваш ад'ютант Зуров проскакав повз кореспондентів і крикнув, що ви у Плевні. Анвар, звісно, прекрасно зрозумів і значення цього повідомлення, і те, навіщо Зурова відправили до командування. Треба було виграти час, дати Осман-паші можливість перегрупуватися і вибити Михайла Дмитровича з його невеликими загоном із Плевни, поки не підійшло підкріплення. І Анвар знову ризикує, імпровізує. Зухвало, віртуозно, талановито. І, як завжди, безжалісно. Коли журналісти, дізнавшись про успішний наступ південного флангу, навперейми майнули до телеграфних апаратів, Анвар кинувся навздогін за Зуровим і Казанзакі. На своєму знаменитому Ятагані він легко наздогнав їх і, опинившись у безлюдному місці, застрелив обох. Очевидно, у момент нападу він скакав між Зуровим і Казанзакі, при цьому ротмістр був від нього праворуч, а жандарм ліворуч. Анвар стріляє гусарові в ліву скроню — впритул, а наступної миті надсилає кулю в чо-

ло підполковнику, що обернувся на постріл. Все це зайняло не більше секунди. Довкола рухаються війська, але вершники їдуть улоговиною, їх не видно, а постріли у розпал канонади навряд чи могли привернути чиюсь увагу. Труп Зурова вбивця залишив на місці, але встро- мив йому в лопатку кинджал жандарма. Тобто спочатку застрелив, потім простромив клинком уже мертвого, а не навпаки, як ми вирішили спочатку. Ціль зрозуміла — навернути підозру на Казанзакі. Керуючись цими ж міркуваннями, Анвар перевіз тіло підполковника неподалік, до чагарнику, й інсценував самогубство.

— А як же лист? — згадала Варя. — Від цього, як його, ну Пустуна?

— Чудовий хід, — визнав Фандорін. — Очевидно, турецька розвідка ще з тифліських часів знала про проти- природні нахили Казанзакі. Гадаю, що Анвар-ефенді придивлявся до підполковника, не виключаючи можли- вості у майбутньому використати шантаж. Одначе події набрали інших обертів, і корисна інформація була вико- ристана, щоб збити нас зі сліду. Анвар просто взяв чистий аркуш і нашвидкуруч написав карикатурне гомосек- суальне послання. Тут він перебрав міри, і мені ще тоді лист видався підозрілим. По-перше, важко повірити, що- би грузинський князь аж настільки паскудно писав ро- сійською — гімназію ж, либонь, закінчив. А по-друге, ви, можливо, пам'ятаєте, як я запитав у Лаврентія Аркаді- йовича про конверт і виявилось, що аркуш лежав у ки- шені покійного без ніякого конверта. Тоді незрозуміло, як він міг зберегти таку свіжість. Адже Казанзакі пови- нен був носити його з собою протягом року!

— Все це прекрасно, — не витримав Мізинов, — і ви мені виказуєте свої спостереження вже вдруге протягом

доби, але я знову запитую: чому ви таїлися? Чому ж не поділилися сумнівами раніше?

— Коли спростовуєш одну версію, треба висунути іншу, а вона в мене ніяк не складалася, — відповів Ераст Петрович. — Надто вже різноманітні прийоми використовував опонент. Соромно зізнатися, але якийсь час головним підозрюваним для мене був пан Перепьолкін.

— Єремій? — Соболев був вражений і тільки розвів руками. — Ну, панове, це вже параноя.

Перепьолкін же кліпнув кілька разів і нервово розстебнув тугий комір.

— Так, нісенітниця, — погодився Фандорін. — Але пан підполковник постійно крутився у нас під ногами. Сама його поява виглядала доволі підозрілою: полон і чудодійне звільнення, невдалий постріл впритул. Зазвичай башибузуки стріляють точніше. Потім історія з шифровою — телеграму з наказом іти на Нікополь генералу Криденеру передав саме Перепьолкін. А хто підбив довірливого журналіста д'Євре пробратися до турків у Плевну? А загадкова літера J? Адже Єремія Йоновича з легкою рукою Зурова почали звати «Жеромом». Це з одного боку. А з іншого, погодьтесь, прикриття для Анвара-ефенді було просто ідеальне. Я міг скільки завгодно будувати логічні виклади, але варто мені подивитися на Шарля д'Євре, і всі докази йшли прахом. Ну, погляньте на цю людину. — Фандорін показав на журналіста. Всі подивилися на д'Євре, а той із перебільшеною скромністю вклонився. — Чи можна повірити, що цей чарівний, дотепний, всуціль європейський пан і підступний, жорстокий шеф турецької секретної служби — одна особа?

— Ніколи і нізащо! — заявив Соболев. — Я і зараз цьому не вірю!

Ераст Петрович вдоволено кивнув.

— Тепер історія з Маклафліном і проривом, що не відбувся. Тут все було просто, ніякого ризику. Підкинути довірливому Шеймасу «сенсаційну» звістку було нескладно. Інформатор, якого він так від нас приховував і яким так пишався, напевне працював на вас, ефенді.

Варя здригнулася, наскільки обурило її це звертання, адресоване Шарлю. Ні, щось тут не так! Який же він «ефенді»!

— Ви вдало зіграли на простодушності Маклафліна, а також на його марнославстві. Він так заздрив блискучому Шарлю д'Евре, так мріяв його випередити! До цього йому це вдавалося тільки у шахах, та й то не завжди, а тут такий фантастичний фарт! Exclusive information from most reliable sources¹! І яка information! За такі дані будь-який репортер душу дияволу продасть. Якби Маклафлін не зустрів дорогою Варвару Андріївну і не проговорився їй... Осман відкинув би гренадерський корпус, прорвав би блокаду і відійшов до Шипки. Тоді на фронті склалася б патова ситуація.

— Але якщо Маклафлін не шпигун, то куди ж він подівся? — запитала Варя.

— Ви пам'ятаєте розповідь Ганецького про те, як башибузуки напали на його штаб і шановний генерал ледь устиг забратися геть? Думаю, диверсантам потрібен був не Ганецький, а Маклафлін. Його необхідно було прибрати, і він зник. Без сліду. Радше за все, ошуканий і знеславлений ірландець лежить зараз десь на дні ріки Від із каменем на шиї. Або, можливо, башибузуки, за своєю милою звичкою, порубали його на шматки.

¹ Ексклюзивна інформація з достовірних джерел (англ.).

Варя здригнулася, згадавши, як кругловидий кореспондент уминав пиріжки з варенням під час їхньої останньої зустрічі. Жити йому залишалося всього кілька годин...

— Не шкода вам було бідного Маклафліна? — поцікавився Фандорін, але д'Евре (або й насправді Анвар-ефенді?) вишуканим жестом запропонував йому продовжувати, і знову заховав руку за спиною.

Варя згадала, що згідно психологічної науки, заховані за спиною руки означають потайливість і небажання говорити правду. Чи можливо? Вона підійшла до журналіста ближче, допитливо вглядаючись у його обличчя і намагаючись віднайти у знайомих рисах щось чуже, страшне. Обличчя було таким самим як і завжди хіба що ледь блідіше. На Варю д'Евре не дивився.

— Прорив не вдався, але ви знову вийшли сухим із води. Я дуже поспішав з Парижа сюди, до театру бойових дій. Вже твердо знав, що ви — це ви, і прекрасно розумів, наскільки ви небезпечні.

— Могли б відправити телеграму, — пробуркотів Мізинов.

— Яку, ваше високопревосходительство? «Журналіст д'Евре — Анвар-ефенді»? Ви б вирішили, що Фандорін з глузду з'їхав. Згадайте, як довго мені довелося представляти всі докази — ви ніяк не хотіли відмовитися від версії про англійські підступи. А генерал Соболев, як бачите, і після моїх розлогих пояснень все ще не йме віри.

Соболев вперто похитав головою:

— Ми дослухаємо вас, Фандорін, а потім дамо слово Шарлю. Розгляд не може складатися тільки з промови прокурора.

— Merci, Michel, — коротко посміхнувся д'Євре. — Comme dit l'autre, a friend in need is a friend indeed¹. Одне питання до monsieur procureur²: Чому ви взагалі надумалися мене підозрювати? Au commencement³? Вдовольніть мою цікавість.

— Ну як же, — здивувався Ераст Петрович. — Ви виявили таку необережність. Не можна ж до такої міри бравувати і недооцінювати супротивника! Варто мені було вперше побачити ваш підпис у «Рев'ю паризьен» — d'Hevrais, і я відразу згадав, що наш головний опонент Анвар-ефенді, за деякими даними, народився у боснійському містечку Хевраїс. D'Hevrais, «Хевраїський» — це, погодьтеся, надто вже прозорий псевдонім. Це, звісно, могло виявитися випадковістю, але так чи інакше виглядало підозріло. Певно, на початку вашої журналістської діяльності ви ще не мали й гадки, що маска кореспондента може вам знадобитися для акцій зовсім іншого роду. Я певен, що ви стали писати для паризької газети з цілком невинних міркувань: давали вихід вашим непересічним літературним здібностям, а разом із тим збуджували в європейцях інтерес до проблем турецької імперії і, особливо, до фігури великого реформатора Мідхат-паші. І ви непогано впоралися з завданням. Ім'я мудрого Мідхата фігурує у ваших публікаціях не менше півсотні разів. Можна сказати, саме ви зробили пашу популярною і шанованою людиною у всій Європі, і особливо у Франції, де він, до слова, зараз і перебуває.

Варя здригнулася, згадавши, що д'Євре говорив про обожнюваного батька, який живе у Франції. Невже це

¹ Дякую, Мішелю. Як кажуть, друзі пізнаються у біді (фр. і англ.).

² Пана прокурора (фр.).

³ Спочатку? (Фр.)

правда? Вона з жахом поглянула на кореспондента. Той, як і раніше, зберігав повну незворушність, але його посмішка видалася Варі дещо вимученою.

— До слова, я не вірю, що ви зрадили Мідхат-пашу, — повів далі титулярний радник. — Це якась тонка гра. Зараз, після поразки Туреччини, він повернеться назад, увінчаний лаврами страдника, і знову очолить уряд. З точки зору Європи, фігура просто ідеальна. У Парижі його буквально носять на руках. — Фандорін доторкнувся рукою до скроні, і Варя раптом зрозуміла, який у нього блідий, стомлений вигляд. — Я дуже поспішав повернутися, але триста верст від Софії до Германли у мене забрали більше часу, ніж півтори тисячі верст від Парижа до Софії. Тиллові дороги — за межами можливого. Слава Богу, ми з Лаврентієм Аркадійовичем встигли вчасно. Щойно генерал Струков повідомив, що його ясновельможність у супроводі журналіста д'Евре відбув до Сан-Стефано, я зрозумів: ось він, смертельний хід Анвара-ефенді. Невипадково і телеграф перерізаний. Я дуже злякався, Михайле Дмитровичу, що ця людина зіграє на вашій хвацькості та честолюбстві, вмовить вас увійти у Константинополь.

— І що ж ви так злякалися, пане прокуроре? — іронічно запитав Соболев. — Ну, ввійшли б російські воїни у турецьку столицю, і що з цього?

— Як що?! — схопився за серце Мізинов. — Ви з глузду з'їхали! Це був би кінець усьому!

— Чому «всьому»? — знизав плечима Ахіллес, але Варя помітила в його очах занепокоєння.

— Нашій армії, нашим завоюванням, Росії! — грізно мовив шеф жандармів. — Посол в Англії граф Шувалов передав шифроване повідомлення. Він на власні очі ба-

чив секретний меморандум Сент-Джемського кабінету. Згідно з таємною домовленістю між Британською та Австро-Угорською імперіями, у випадку появи у Константинополі хоча б одного російського солдата, броненосна ескадра адмірала Горнбі негайно відкриває вогонь, а австро-угорська армія перетинає сербські та російські кордони. Ось так, Михайле Дмитровичу. У такому разі на нас чекав би розгром набагато страшніший, ніж кримський. Країна знесилена плевненською епопеєю, флоту в Чорному морі немає, скарбниця порожня. Це була б повна катастрофа.

Соболев розгублено мовчав.

— Але у вашої ясновельможності вистачило мудрості та витримки не йти далі Сан-Стефано, — ввічливо сказав Фандорін. — Отже, ми з Лаврентієм Аркадійовичем могли б вже так і не поспішати.

Варя побачила, як обличчя Білого Генерала зашарілося. Соболев відкашлявся і з поважним виглядом кивнув, зацікавлено розглядаючи мармурову підлогу.

Треба ж було такому трапитися, що саме цієї миті у двері протиснувся хорунжий Гукмасов. Він неприязно скосив погляд на сині мундири і гаркнув:

— Дозвольте доповісти, ваша ясновельможносте!

Варі було шкода бідного Ахіллеса, і вона відвернулася, а довбешка-хорунжий так само лунко відрепортував:

— Шоста година рівно! Згідно з наказом, батальйон вишикуваний, Гульнора засідлана! Чекаємо тільки на вашу ясновельможність, і вперед, до воріт Царгорода!

— Відставити, бовдуре, — пробурмотів багряний герой. — До біса ворота...

Гукмасов розгублено позадкував за двері. Лець за ним зачинилися ляда, трапилося неочікуване.

— Et maintenant, mesdames et messieurs, la parole est a la defence!¹ — голосно оголосив д'Евре.

Він блискавично викинув правицю з-за спини. У руці виявився пістолет. Пістолет двічі вивергнув грім та блискавку.

Варя побачила, як в обох жандармів, немов за домовленістю, прорвало мундири на лівій стороні грудей. Карабіни полетіли на підлогу з брязкотом, жандарми повалилися майже без шуму.

У вухах дзвеніло від пострілів. Варя не встигла ні скрикнути, ні злякатися — д'Евре простягнув ліву руку, чіпко схопив Варю за лікоть і притягнув до себе, затулвшись нею, як щитом.

П'єса «Ревізор», німа сцена, тупо подумала Варя, дивлячись, як у дверях виростає і застигає на місці дебелий жандарм. Ераст Петрович і Мізинов виставили вперед револьвери. У генерала обличчя було сердитим, у титулярного радника — нещасним. Соболев розвів руки, та так і завмер. Митя Гридньов відкрив рота і кліпав своїм чудовими віями. Перепьолкін підняв руку знову застебнути комір і забув опустити.

— Шарлю, ви геть збожеволіли! — крикнув Соболев, роблячи крок уперед. — Ховатися за даму!

— Але мсьє Фандогін довів, що я тугок, — насмішкувато відповів д'Евре. Варя потилицею відчувала його гарячий подих. — А у тугків з дамами не цегемоняться.

— У-у-у! — заголосив Мітя і, по-телячому нахиливши голову, кинувся вперед.

Пістолет д'Евре гримнув ще раз, просто з-під Варино-го ліктя, і юний прапорщик, зойкнувши, впав долілиць.

¹ А тепер, дами та панове, слово надається захисту! (Фр.)

Всі знову завмерли.

Д'Евре тягнув Варю кудись назад і в бік.

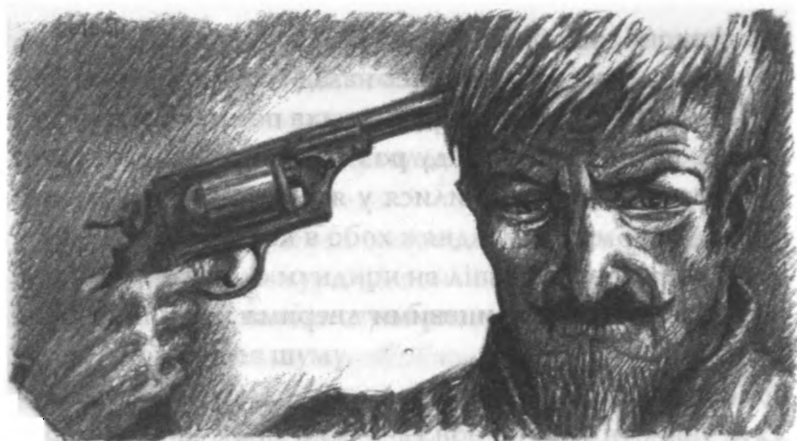
— Хто сіпнеться — вб'ю, — стиха попередив він.

Варі здалося, що позаду розчахнулася стіна — і раптом вони обидва опинилися у якомусь іншому приміщенні.

Ах так, сховище!

Д'Евре грюкнув крицевими дверима й зачинив їх на засув.

Вони залишилися удвох.

Глава чотирнадцята,

*у якій сваряють Росію
і звучить мова Данте*

«Урядовий вісник» (Санкт-Петербург)
9 (21) січня 1878 р.

«...навіває сумні роздуми. Ось уривки з промови міністра фінансів статс-секретаря М. Х. Рейтерна, виголошеної минулого четверга на засіданні Всеросійського банківського союзу. У 1874 році вперше за багато років ми вийшли на позитивне сальдо прибутків щодо витрат, сказав міністр. Розпис 1876 року був вирахований Державним Казначейством з вільним залишком у 40 мільйонів карбованців. Однак замалим рік воєнних дій коштував скарбниці 1 мільярд 20 мільйонів карбованців, і для подальшого ведення війни коштів не лишається. Через урізання витрат на цивільні потреби у 1877 році на території імперії не прокладено жодної версти залізниць. Сума зо-

внішнього і внутрішнього державного боргу зросла до рекордних розмірів і становить, відповідно...»

Д'Євре відпустив Варю, і вона з жахом кинулася вбік.

— Назвіть ваші умови, Анваре! — це був Ераст Петрович.

— Ніяких умов! (Мізинов.) Негайно відчиняйте, або я накажу підірвати двері динамітом!

— Ви командуєте у себе в жандармському корпусі! (Соболев.) Якщо динамітом — вона загине!

— Панове! — крикнув французькою д'Євре, який був аж ніякий не д'Євре. — Це врешті-решт неввічливо! Ви мені не даєте поговорити з дамою!

— Шарлю! Чи як там вас! — лунким генеральським басом загорлав Соболев. — Якщо з голови Варвари Андріївни впаде хоча б волосина, я вас повішу на стовпі, без усякого суду й слідства!

— Ще одне слово, і я застрелю спочатку її, а потім себе! — драматично гучно сказав д'Євре і раптом підморгнув Варі, ніби втнув не зовсім пристойний, але жахливо смішний жарт.

За дверима запала тиша.

— Не дивіться на мене так, ніби у мене раптом вирости роги та ікла, мадемуазель Варваро, — стишено мовив д'Євре своїм звичним голосом і стомлено потер очі. — Звісно, я не буду вас убивати і ні за яких обставин не хотів би ставити ваше життя під небезпеку.

— Правда? — уїдливо запитала вона. — Для чого ж тоді весь цей балаган? Навіщо ви вбили трьох невинних людей? На що ви сподіваєтесь?

Анвар-ефенді (про д'Євре варто було забути) витягнув годинник.

— П'ять хвилин по шостій. Мені знадобився «весь цей балаган», щоб виграти час. До слова, за мсьє молодшого лейтенанта можете не хвилюватися. Знаючи вашу прив'язаність до нього, я всього лишень продірявив йому стегно, нічого страшного. Буде потім хизуватися бойовим пораненням. А жандарми — що ж, така у них служба.

Варя недовірливо запитала:

— Виграти час? Навіщо? ...

— Бачите, мадемуазель Барбаро, згідно з планом, за годину і двадцять п'ять хвилин, тобто о пів на восьму, в Сан-Стефано має увійти полк анатолійських стрільців. Це один з найкращих загонів усієї турецької гвардії. Планувалося, що до цього часу команда Соболева вже проникне на околиці Стамбула, потрапить під вогонь англійського флоту і позадує. Гвардійці б завдали по безладно відступаючих росіянам удар з тилу. Красивий план, і до останнього моменту все йшло як по нотах.

— Який ще план?

— Я ж кажу — красивий. Для початку ледь-ледь підштовхнути Мішеля до думки про спокусливо полишений пасажирський потяг. Тут ви мені дуже допомогли, дякую. «Розкрити книжку, випити гарячого чаю» — це було чудово. Далі було просто — надзвичайне честолюбство нашого незрівнянного Ахіллеса, його непогамовний азарт і віра в свою зірку закінчили б справу. О, Соболев не загинув би. Я б цього не дозволив. По-перше, я до нього щиро прив'язався, а по-друге, полон великого Ак-паші слугував би ефектним початком другого етапу Балканської війни... — Анвар зітхнув. — Прикро, що зірвалося. Ваш юний старець Фандорін заслуговує аплодисментів. Як кажуть східні мудреці, це карма.

— Що-що вони кажуть? — здивувалася Варя.

— Ось бачите, мадемуазель Барбаро, ви освічена, інтелігентна панянка, а не знаєте елементарних речей, — з докором сказав дивовижний співрозмовник. — «Карма» — одне з засадничих понять індійської та буддійської філософії. Щось типу християнського фатуму, але набагато цікавіше. Горе Заходу в тім, що він зневажливо ставить до мудрості Сходу. А Схід набагато древніший, розважливіший і складніший. Моя Туреччина якраз розташована на перехресті Заходу й Сходу, у цієї країни могло б бути велике майбутнє.

— Давайте без лекцій, — урвала його роздуми Варя. — Що ви збираєтеся робити?

— Як що? — здивувався Анвар. — Натурально, чекаєти о пів на восьму. Першопочатковий план зірвався, але анатолійські стрільці все одно прибудуть. Почнеться бій. Якщо переможуть наші гвардійці — а у них і перевага у кількості, і вишкіл, і фактор раптовості — я врятований. Якщо ж соболевці втримаються... Але не будемо загадувати. До речі. — Він серйозно подивився Варі в очі. — Я знаю вашу рішучість, але не пробуйте попередити ваших друзів про напад. Лець ви відкриєте рота, щоб крикнути, я буду змушений запхати вам кляп. Я зроблю це, незважаючи на повагу і симпатію, які маю до вас.

З цими словами він розв'язав краватку, зробив із неї щільний жмут і поклав у кишеню.

— Дамі кляп? — усміхнулася Варя. — Французом мені подобалися більше.

— Запевняю вас, французький шпигун зробив би на моєму місці так само, якби від його дій залежало так багато. Я звик не шкодувати власного життя, багато разів ставив його на кін в інтересах справи. І це дає мені право не

шкодувати життя інших. Тут, мадемуазель Барбаро, гра на рівних. Жорстока гра, але життя взагалі жорстока штука. Ви гадаєте, мені було не шкода сміливця Зурова чи добряка Маклафліна? Ще й як шкода, однак є цінності, важливіші від сентиментів.

— Що це за цінності такі? — вигукнула Варя. — Поясніть мені, пане інтриган, заради яких високих ідей можна вбити людину, яка ставиться до тебе як до друга?

— Чудова тема для бесіди. — Анвар підсунув стілець. — Сідайте, мадемуазель Барбаро, нам треба згаяти час. І не дивіться на мене вовком. Я не чудовисько, я всього лише ворог вашої країни. Не хочу, щоб ви вважали мене бездушним монстром, яким зобразив мене надприродно проникливий мсьє Фандорін. Ось кого треба було заздалегідь знешкодити... Так, я вбивця. Але ми всі тут убивці — і ваш Фандорін, і покійний Зуров, і Мізинов. А Соболев — той суперубивця, він просто купається в крові. В наших чоловічих забавках можливі тільки дві ролі: вбивця або вбитий. Не майте ілюзій, мадемуазель, всі ми живемо в джунглях. Спробуйте поставитися до мене без упередження, забути про те, що ви росіянка, а я турок. Я — людина, яка обрала в житті дуже складний шлях. Окрім цього, людина, якій ви небайдужі. Я навіть трохи закоханий у вас.

Варя нахмурилася, ображена словом «трохи»:

— Вельми дякую.

— Ну ось, я незугарно висловився, — розвів руками Анвар. — Я не можу дозволити собі закохатися всерйоз, це була б недозволена і небезпечна розкіш. І годі про це. Краще давайте я відповім на ваше запитання. Обманути чи вбити друга — тяжке випробування, але часом доводиться переступати й через це. Мені доводилося... — Він

нервово смикнув кутиком рота. — Однак якщо підкорюєшся великій цілі, то доводиться жертвувати особистими симпатіями. Та що довго підбирати приклади! Певен, що, будучи панянкою передовою, ви з гарячим схваленням ставитеся до революційних ідей. Адже так? Я бачу, у вас у Росії революціонери вже почали пострілювати. А незабаром почнеться справжня таємна війна — повірте вже професіоналу. Ідеалістично налаштовані юнаки та дівчата стануть підривати палаци, потяги і карети. А там, окрім реакціонера-міністра або злодія-губернатора, неминуче опиняться невинні люди — родичі, помічники, слуги. Та заради ідеї це дарма, можна. Дайте час. Будуть ваші ідеалісти і втиратися у довіру, і шпигувати, і обманювати, і убивати відступників — і все заради ідеї.

— А в чому ж ваша ідея? — різко запитала Варя.

— Прошу, розповім. — Анвар сперся ліктем на стелаж, на якому лежали мішки з грошима. — Я вбачаю порятунк не в революції, а в еволюції. Тільки еволюцію слід скеровувати на правильний напрямок, їй треба допомагати. Наше дев'ятнадцяте століття вирішує долю людства, в цьому я глибоко переконаний. Треба допомогти силам розуму і терпимості перемогти, в іншому разі Землю у недалекому майбутньому чекають важкі й непотрібні потрясіння.

— І де ж проживають розум і терпимість? У володіннях вашого Абдул-Гаміда?

— Ні, звісно. Я маю на увазі ті країни, де людина по троху вчиться поважати себе та інших, перемагати не лобакою, а переконанням, підтримувати слабких, терпіти інакомислячих. Ох, які багатообіцяючі процеси розгортаються на заході Європи та в північноамериканських Сполучених Штатах! Звісно, я далекий від ідеалізації.

І в них там багато бруду, багато злочинів, багато дурниць. Але загальний курс правильний. Потрібно, щоби світ пішов саме цим шляхом, інакше людство потоне у безодні хаосу та тиранії. Світла пляма на мапі планети поки ще дуже мала, але вона швидко збільшується. Треба тільки вберегти її від натиску темряви. Точиться грандіозна шахова партія, і в ній я граю за білих.

— А Росія, виходить, за чорних?

— Так. Ваша величезна держава сьогодні є головною небезпекою для цивілізації. Своїми обширами, свої численним, неосвіченим населенням, своєю вайлуватою і агресивною державною машиною. Я давно приглядаюся до Росії, я вивчив мову, я багато подорожував, я читав історичні праці, вивчав ваш державний механізм, знайомився з вашими вождями. Ви тільки послухайте обоженного Мішеля, який прагне бути новим Бонапартом! Місія російського народу — захоплення Царгорода й об'єднання слов'ян? Заради чого? Заради того, щоб Романови знову диктували свою волю Європі? Жахлива перспектива! Вам неприємно це чути, мадемуазель Барбаро, але у Росії криється страшна загроза для цивілізації. У ній нуртують дикі, руйнівні сили, які раніше чи пізніше вихопляться назовні, і тоді світові не буде добра. Це нестабільна, недоладна країна, що всотала все найгірше від Заходу і від Сходу. Росію треба поставити на місце, вкоротити їй руки. Це буде вам же на користь, а Європі дасть можливість і далі розвиватися у потрібному напрямку. Знаєте, мадемуазель Барбаро, — тут голос Анвара несподівано затремтів, — я дуже люблю мою бідолашну Туреччину. Це країна великих втрачених можливостей. Але я свідомо готовий пожертвувати османською державою, тільки б відвести від людства російську загрозу. Якщо вже говорити

про шахи, чи знаєте ви, що таке гамбіт? Ні? Італійською gambette означає «підніжка». Dare il gambetto — «зробити підніжку». Гамбітом називається початок шахової партії, в якому супротивнику жертвують фігуру заради досягнення стратегічної переваги. Я сам розробив малюнок цієї шахової партії і на самісінькому її початку підставив Росії звабливу фігуру — жирну, апетитну, слабку Туреччину. Османська імперія загине, але цар Олександр гри не виграє. Втім, війна склалася так вдало, що, можливо, й для Туреччини ще не все скінчено. У неї залишається Мідхат-паша. Це чудова людина, мадемуазель Барбаро, я навмисно тимчасово вивів його з гри, але тепер я його поверну... Якщо, звісно, у мене буде така можливість. Мідхат-паша повернеться в Стамбул незаплямованим і прибере владу до своїх рук. Можливо, тоді й Туреччина переміститься з зони темряви у зону світла.

З-за дверей долетів голос Мізинова:

— Пане Анвар, для чого тягнути час? Це ж просто слабкодушність! Виходьте, я обіцяю вам статус військово-полоненого.

— І шибеницю за Казанзакі та Зурова? — прошепотів Анвар.

Варя набрала повні груди повітря, але турок був напоготові — витягнув з кишені кляп і значущо похитав головою. Потім гукнув:

— Мені треба подумати, мсьє генерал! Я дам вам відповідь о пів на восьму!

Після цього він надовго замовк. Метався по сховищу, кілька разів дивився на годинник.

— Тільки б вибратися звідси! — нарешті, пробурмотіла ця дивна людина, вдаривши кулаком по чавунній полиці. — Без мене Абдул-Гамід зжере благородного Мідхата!

Винувато глянув на Варю ясними блакитними очима, пояснив:

— Перепрошую, мадемуазель Барбаро, я хвилююся. Мое життя важить у цій партії не так уже й мало. Мое життя — це теж фігура, але я ціную її вище, ніж Османську імперію. Скажімо так: імперія — це слон, а я — це ферзь. Однак заради перемоги можна пожертвувати і ферзем... Принаймні партію я вже не програв, нічия ж забезпечена! — Він збуджено розсміявся. — Мені вдалося протримати вашу армію під Плевною набагато довше, ніж я сподівався. Ви дарма витратили сили і час. Англія встигла підготуватися до конфронтації, Австрія припинила боятися. Якщо навіть другого етапу війни не буде, Росія все одно піймає облизня. Двадцять років вона оговтувалася після Кримської кампанії, ще двадцять років вона буде загоювати рани нинішньої війни. І це зараз, наприкінці дев'ятнадцятого століття, коли кожен рік значить так багато. За двадцять років Європа піде далеко вперед. Росії ж відтепер відводиться роль другорядної держави. Її порозідає виразка корупції та нігілізму, вона вже не буде загрозою для прогресу.

На цьому у Варі урвався терпець.

— Та хто ж ви такий, щоб судити, хто несе цивілізації благо, а хто загибель?! Державний механізм він вивчав, з вождями знайомився! А з графом Толстим, з Федором Михайловичем Достоевським ви познайомилися? А російську літературу ви читали? Що, часу не вистачило? Двічі два це завжди чотири, а тричі три завжди дев'ять, так? Дві паралельні прямі не перетинаються? Це у вашого Евкліда вони не перетинаються, а в нашого Лобачевского перетнулися!

— Я не розумію вашої метафори, — знизав плечима Анвар. — А російську літературу, звісно, читав. Хороша література, не гірша за англійську чи французьку. Але літе-

ратура — іграшка, в нормальній країні вона не може мати важливого значення. Я ж і сам певною мірою літератор. Треба справою займатися, а не писати жалісливі казочки. Он у Швейцарії великої літератури немає, а життя там і не порівняти, наскільки краще, ніж у вашій Росії. Я провів у Швейцарії майже все дитинство і отроцтво, і можете мені повірити...

Він не договорив — здаля долетіло тріскотіння стрілянини.

— Почалося! Вдарили раніше запланованого!

Анвар прикипів вухом до дверей, очі його гарячково блищали.

— Прокляття, і як на зло у цьому триклятому сховищі жодного вікна!

Варя марно намагалася угамувати серце, що скажено билосся. Грім пострілів наближався. Вона почула, як Соболев віддає якісь накази, але не розібрала слів. Десь закричали «алла!», гримнув залп.

Крутячи барабан револьвера, Анвар бурмотів:

— Я міг би зробити вилазку, але лишилося тільки три патрони... Ненавиджу бездіяльність!

Він стрепенувся — постріли лунали у самій будівлі.

— Якщо наші переможуть, я відправлю вас в Адріанополь, — швидко заговорив Анвар. — Тепер, певно, війна закінчиться. Другого етапу не буде. Прикро. Не все виходить, як плануєш. Можливо, ми з вами ще побачимося. Зараз, звісно, ви мене ненавидите, але мине час, і ви зрозумієте мою правоту.

— Я не відчуваю до вас ненависті, — сказала Варя. — Просто мені прикро, що така талановита людина, як ви, бабрається у багнюці. Я згадую, як Мізинов читав історію вашого життя...

— Справді? — неуважно перебив Анвар, прислуховуючись до перестрілки.

— Так. Скільки інтриг, скільки смертей! Той черкес, який перед стратою співав арії, був же вашим другом? Ним ви теж пожертвували?

— Я не люблю згадувати цю історію, — суворо мовив він. — Знаєте, хто я? Я — акушер, я допомагаю малюку народитися, і руки в мене по лікті у крові та слизу...

Залп гримнув зовсім поруч.

— Зараз я відкрию двері, — сказав Анвар, зводячи курок, — і допоможу своїм. Ви лишайтесь тут і заради Бога не потикайтеся. Невдовзі все закінчиться.

Він потягнув засув і раптом завмер — у банку більше не стріляли. Чутно було мову, але незрозуміло яку, російську чи турецьку. Варя затамувала подих.

— Я тобі пику скручу! У куточку пересиджував, мати-мати-мати! — ревно унтерський бас, і від цього солодко-рідного голосу всередині все заспівало.

Вистояли! Відбилися!

Постріли відкочувалися все далі й далі, розбірливо пролунало протяжне «ура!».

Анвар стояв, закривши очі. Його обличчя було спокійним і печальним. Коли стрілянина зовсім припинилася, він відсунув засув і прочинив двері.

— Все, мадемуазель Барбаро. Ваше ув'язнення закінчено. Виходьте.

— А ви? — прошепотіла Варя.

— Ферзем пожертвували без особливого зиску. Прикро. Інше все лишається в силі. Йдіть і бажаю вам щастя.

— Ні! — вивернулася вона від його руки. — Я вас тут не залишу. Здавайтеся, я буду свідчити на суді на вашу користь.

— Щоб мені зашили горлянку, а потім все одно повісили? — всміхнувся Анвар. — Ні, красно дякую. Понад усе на світі не терплю двох речей — приниження і капітуляції. Прощайте, мені треба побути на самоті.

Він все ж ухопив Варю за рукав і, злегка підштовхнувши, виставив за двері. Крицева ляда відразу ж зачинилася.

Варя побачила перед собою блідого Фандоріна, а біля вибитого вікна стояв генерал Мізинов і покрикував на жандармів, які підмітали скляні скалки. Надворі вже зішло сонце.

— Де Мішель? — перелякано запитала Варя. — Вбитий? Поранений?

— Живий і здоровий, — відповів Ераст Петрович, уважно її оглядаючи. — Він у своїй стихії — переслідує ворога. А бідного Перепьолкіна знову поранили — ятаганом піввуха відхопили. Либонь, знову орден отримає. І за прапорщика Гридньова не хвилюйтесь, він теж живий.

— Я знаю, — сказала вона, і Фандорін ледь примружився.

Підійшов Мізинов, пожалівся:

— Ще одна дірка в шинелі. Ох і день видався! Випустив? Чудово! Тепер можна і динамітом.

Він обережно наблизився до дверей сховища, провів рукою по криці.

— Мабуть, двох шашок якраз вистачить. Чи багато? Добре б було мерзотника живим узяти.

З-за дверей сховища долітало безтурботне і доволі мелодійне насвистування.

— Він ще насвистує! — обурився Мізинов. — Ач який! Ну, ти у мене зараз досвистишся. Новгородцев! Хутко в саперний взвод по динаміт!

— Д-динаміт не знадобиться, — тихо сказав Ераст Петрович, прислухаючись до насвистування.

— Ви знову затинаєтесь, — повідомила йому Варя. — Отже, все минулося?

Гримлячи чоботами, зайшов Соболев у розстебнутій білій шинелі з багряними вилогами.

— Відступили! — осиплим після бою голосом оголосив він. — Втрати жахливі, але дарма, невдовзі має потяг підійти. Хто це так гарно виводить? Це ж «Лючія де Ламермур», обожнюю! — і генерал почав підспівувати приємним сиплим баритоном.

Del ciel clemente un riso, la vita a noi sara! —

зворушливо доспівав він останню строфу, і тут за дверима пролунав постріл.

Епілог

**«Московські губернські відомості»,
19 лютого (3 березня) 1878 р.
МИР ПІДПИСАНО!**

«Сьогодні, у світлу річницю Височайшого милосердя, явленого селянству 17 років тому, у літопис царювання Царя-Визволителя вписано нову світлу сторінку. Російські й турецькі вповноважені підписали в Сан-Стефано мир, який закінчив славу війну за звільнення християнських народів від турецького владарювання. За умовами трактату, Румунія і Сербія здобувають повну незалежність, утворюється обширне Болгарське князівство, а Росія отримує як компенсацію воєнних витрат 1 мільярд 410 мільйонів карбованців, при цьому основна частина цієї суми буде внесена територіальними поступками, серед яких Бесарабія і Добруджа, а також Ардаган, Каре, Батум, Баязет...»

— Ну ось мир і підписано, причому дуже добрий. А ви каркали, пане песимісте, — сказала Варя, і знову не про те, про що хотіла.

З Петею титулярний радник уже попрощався, і вчорашній підслідний, а нині вільний чоловік Петро Яблоков піднявся у вагон — освоювати купе і розкладати речі. З нагоди переможного закінчення війни Петя отримав і повне помилування, і навіть медаль за старанну службу.

Поїхати можна було ще два тижні тому, та й Петя квапив, але Варя все відтягувала, чекала незрозуміло чого.

Прикро, що з Соболевим погано розійшлися, образився Соболев. Та й Бог із ним. Героя швидко хтось втішить.

І ось прийшов день, коли треба було прощатися з Ерастом Петровичем. Зранку Варя нервувалася, учинила бідному Петі істерику через загублену брошку, потім розплакалася.

Фандорін залишався в Сан-Стефано — з підписанням миру дипломатична тяганина не закінчувалася. На станцію він прийшов просто з якогось прийому — у фрак, циліндрі, білій шовковій краватці. Подарував Варі букет пармських фіалок, зітхав, переступав з ноги на ногу, але красномовством сьогодні не відзначався.

— Мир н-надто добрий, — відповів він. — Європа його не визнає. Анвар прекрасно п-провів свій гамбіт, а я програв. Мені дали орден, а треба було під суд.

— Як ви до себе несправедливі! Страшенно несправедливі! — палко заговорила Варя, боячись, що розплачеться. — За що ви постійно себе картаєте? Якби не ви, я не знаю, що б із нами всіма було...

— Приблизно те саме мені говорив Лаврентій Аркадійович, — всміхнувся Фандорін. — І п-пообіцяв будь-яку нагороду, яка в його силах.

Варя зраділа:

— Правда?! Ну, слава Богу! І чого ж ви забажали?

— Щоб мене відправили служити куди-небудь за т-три-дев'ять земель, подалі від усього цього. — Він невизначено махнув рукою.

— Дурниці які! І що Мізинов?

— Розізлився. Але слово є слово. Зак-кінчаться переговори, і поїду з Константинополя в Порт-Саїд, а звідти пароплавом в Японію. Призначений другим секретарем посольства в Японії. Далі вже не б-буває.

— В Японію... — Вона таки розплакалася, і Варя розлючено змахнула сльози рукавичкою.

Задзвенів дзвін, паротяг дав гудок. З вікна вагона висунувся Петя:

— Варенько, вже час. Зараз відбуваємо.

Ераст Петрович знітився, опустив очі.

— Д-до побачення, Варваро Андріївно. Був дуже радий... — І не договорив.

Варя похапцем схопила його за руку, часто-часто заморгала, струшуючи з вій сльози.

— Ерасте... — раптом вихопилося у неї, але слова застрягли, так і не вихлюпнувшись.

Фандорін сіпнув підборіддям і нічого не сказав.

Брязнули колеса, вагон гойднувся.

— Варю! Мене везуть без тебе! — відчайдушно крикнув Петя. — Швидше!

Вона озирнулася, ще секунду повагалася і скочила на сходинку, що попливла вздовж перону.

— ...і спочатку гарячу ванну. А потім у Филипівську і пастилу абрикосову, яку ти так любиш. І в книжкову крамницю за новинками, а потім в університет. Уявляєш, скільки буде запитань, скільки...

Варя стояла біля вікна і кивала в такт щасливому лепетанню Петі. Все хотіла надивитися на чорну фігуру, що залишилася на платформі, але фігура поводитися дивно, розпливалася. Чи з очима щось було не так?

**«Таймс» (Лондон),
10 березня (26 лютого) 1878 р.
Уряд її величності каже «ні»**

«Сьогодні лорд Дербі заявив, що британський уряд, підтриманий урядами більшості європейських країн, категорично відмовляється визнавати грабіжницькі умови миру, нав'язані Туреччині надмірними апетитами царя Олександра. Сан-Стефанський трактат суперечить інтересам європейської безпеки і має бути переглянутий на спеціальному конгресі, в якому візьмуть участь усі великі держави».

Зміст

Глава перша, <i>у якій передова жінка потрапляє у безвихідну ситуацію.....</i>	<i>5</i>
Глава друга, <i>у якій з'являється багато цікавих чоловіків</i>	<i>16</i>
Глава третя, <i>майже цілком присвячена східній підступності</i>	<i>38</i>
Глава четверта, <i>у якій ворог завдає першого удару.....</i>	<i>58</i>
Глава п'ята, <i>у якій описується облаштування гарему</i>	<i>71</i>
Глава шоста, <i>у якій Плевна і Варя витримують облогу</i>	<i>91</i>

Глава сьома, <i>у якій Варя втрачає звання порядної жінки</i>	110
Глава восьма, <i>у якій Варя бачить янгола смерті</i>	122
Глава дев'ята, <i>у якій Фандорін дістає прочуханку від начальства</i>	140
Глава десята, <i>у якій государеві підносять золоту шаблю</i>	155
Глава одинадцята, <i>у якій Варя проникає у вищі сфери політики</i>	166
Глава дванадцята, <i>у якій події набувають неочікуваного характеру</i>	184
Глава тринадцята, <i>у якій Фандорін виголошує довгу промову</i>	204
Глава чотирнадцята, <i>у якій сварять Росію і звучить мова Данте</i>	220
Епілог	233

Літературно-художнє видання

АКУНІН Борис
Турецький гамбіт
Роман

Головний редактор *С. С. Скляр*
Відповідальний за випуск *К. В. Шаповалова*
Редактор *Г. В. Пагутяк*
Художній редактор *Т. М. Коровіна*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 06.07.2012. Формат 84х108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Warnock». Ум. друк. арк. 12,6.
Наклад 5000 пр. Зам. № 72/07.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р.
www.ttornado.com.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

**ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб «Клуб Сімейного
Дозвілля»»**

61140, г. Харків-140, просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

КІЇВ

ПП «Букс Медіа Тойс»

04655, м. Київ, просп. Московський, 10-Б, оф. 33
тел. +38 (044) 351-14-39,
+38 (067) 572-63-34,
e-mail: booksmr@rambler.ru

ЗАПОРІЖЖЯ

ФОП Савчук Ю.Д.

69057, м. Запоріжжя, вул. Седова, 18
тел. +38 (050) 347-05-68
e-mail: vega_center@i.ua

ДОНЕЦЬК

ТОВ «ІКЦ «Кредо»»

83096, м. Донецьк, вул. Куйбішева, 131-Г
тел. +38 (062) 345-63-08, +38 (062) 348-37-92, +38 (062) 348-37-86
e-mail: fenix@kredo.net.ua
www.kredo.net.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88

e-mail: support@bookclub.ua

Інтернет-магазин: www.bookclub.ua

«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Акунін Б.

**A44 Турецький гамбіт : роман / Борис Акунін ; пер. з рос. О. Ми-
хеда ; худож. Д. Скляр. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля», 2012. — 240 с. : іл.**

ISBN 978-966-14-3859-9

1877 рік. Розпал Російсько-турецької війни. З такими прогресивними по-
глядами, помноженими на жагу пригоди, як у Варвари Суворової, петербурзь-
кій красуні не всидіти вдома. Не для того вона затіяла відвідини нареченого
в зоні бойових дій, щоб якісь випадкові попутники грали на неї в карти! Кра-
ще вже вона допомагатиме молодому джентльмену з сивими скронями Ерас-
ту Фандоріну викрити шпигунську змову, виграти ту шахову партію, що роз-
почалася з турецького гамбіту.

**УДК 821.161.2
ББК 84.4РОС-УКР**

Фото люб'язно надано автором

Борис Ануїн — не єдиний письменник, чії твори читають 35 мовами, але він, напевно, один з найвідоміших сучасних російських авторів, чії романи перекладені українською. Після 12 мільйонів розпроданих по всьому світі своїх книг «батько» легендарного статського радника, чиновника з особливих доручень Ераста Петровича

Фандоріна Ануїн понині стенили за своїми тиранами, але невтомно створює інтелектуальні детективи та пригодницькі романи на кожній гілці генеалогічного дерева свого улюбленого героя.

1877 рік. Російсько-турецька війна. Лінія фронту. Не час і не місце для самотніх мандрівниць. Звануючись на вилазку в зону бойових дій заради побачення з нареченим, Варвара Суворова жадала новтнути небезпечної романтики і... мало не захлинулася. На щастя, у підозрілій придорожній корчмі, де на дівчину вно грали в карти, опинився мовчазний і відданий, яким і має бути Джеймс Бонд XIX століття, Ераст Фандорін, що саме повертався з турецького полону. На них ченають запенлі битви, дипломатичні ігри та полювання на шпигунів... Та що, як здані османами міста — це ще не перемога? Що, як підступний ворог вно провів свій останній гамбіт?

www.bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

ISBN 978-966-14-3859-9

9 789661 438599